

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav politologie

DIPLOMOVÁ PRÁCA

Jazyk a národná identita.

Prípad jazykovej politiky v Bosne a Hercegovine

Barbora Kimáková

Odbor štúdia: politologie-slavistika ve spec. serbistika

Vedúci práce: Prof. Pavel Barša, PhD.

Praha 2006

Chcela by som poďakovať vedúcemu práce prof. Pavlovi Baršovi PhD. za inšpiratívne konzultácie a pripomienky k práci, ako aj svojej rodine za trpezlivosť a podporu v priebehu celého môjho štúdia.

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracovala samostatne a s využitím uvedených prameňov.

30.8.2006 *Barbora Kimáková*

Barbora Kimáková

Obsah

Zoznam použitých skratiek.....	4
Úvod.....	5
1. Teoretický rámec pre skúmanie jazyka v procese tvorby národných identít.....	9
1.1 Zdroje.....	9
1.2 Definície pojmov: etnikum národ, národná identita.....	10
1.3 Jazyk v procese tvorby národných identít.....	13
1.4 Ausbausprachen a Abstanssprachen.....	15
1.5 Jazyková politika a jazykové plánovanie.....	17
2. Historický kontext jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny: 19. storočie v komparatívnej perspektíve.....	21
2.1 Ilýrizmus, juhoslovanstvo, čechoslovakizmus:.....	21
2.2 Význam jazykovej politiky v procese konštituovania národov v 19. storočí.....	23
3. Zakotvenie jazyka v ústavách a zákonoch v rokoch 1918-1990.....	28
3.1 Obdobie medzi dvomi svetovými vojnami.....	28
3.2 Obdobie druhej svetovej vojny.....	30
3.3 Bosna a Hercegovina v kontexte jazykovej politiky Juhoslávie po druhej svetovej vojne.....	34
3.3.1 Vývoj po roku 1945.....	36
3.3.2 Novosadská dohoda a ústavy z roku 1963.....	37
3.3.3 Ústavné zmeny v roku 1974.....	41
3.4 Počiatky samostatnej jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny.....	45
4. Jazyková politika v súčasnej Bosne a Hercegovine.....	50
4.1 Rozpad Juhoslávie. Spory o názov národa a jazyka.....	50
4.2 Jazyková politika v priebehu vojenského konfliktu.....	53
4.3 Rola medzinárodného spoločenstva.....	56
4.4 Jazyková politika po Daytonskej mierovej dohode.....	58
4.4.1 Jazykové zákonodarstvo entít do roku 1998.....	58
4.4.2 Rozhodnutia ústavných súdov a zmeny zákonných ustanovení o jazyku.....	61
Záver.....	67
Summary.....	74
Zoznam citovanej literatúry a prameňov.....	76
Zoznam príloh.....	81

Zoznam použitých skratiek

AVNOJ	Antifašistická rada národného oslobodenia Juhoslávie
BaH	Bosna a Hercegovina
CVZKBaH	Centrálny výbor zväzu komunistov Bosny a Hercegoviny
Federácia BaH	Federácia Bosny a Herecegoviny
Kráľovstvo SHS	Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov
NDH	Nezávislý štát Chorvátsko
NKOJ	Národný výbor oslobodenia Juhoslávie
SFRJ	Socialistická federatívna republika Juhoslávia
SGBiH	Službeni glasnik Bosne i Hercegovine
SLRBiH	Službeni list Republike Bosne i Hercegovine
SNFBiH	Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine

Úvod

Vzťah jazyka a politiky je možné skúmať na dvoch základných úrovniach. Buď sa sústredíme na jazyk politiky alebo politiku jazyka, inými slovami jazykovú politiku. Pod jazykom politiky rozumieme vyjadrovacie prostriedky a proces konštrukcie pojmov, s ktorými sa v oblasti politiky oblasti pracuje v záujme dosiahnutia konkrétnych politických cieľov. V prípade jazykovej politiky sa sústredíme na postupy, akými sa prostredníctvom lingvistických úprav v rámci jazyka, a zároveň zákonných úprav jeho používania dosahujú ciele súvisiace s používaním určitej variety jazyka v konkrétnych sférach spoločnosti. V predkladanej diplomovej práci sa sústredím na druhý z aspektov, t.j. jazykovú politiku.

Postavenie konkrétneho jazyka v spoločnosti je často kľúčovou otázkou pri vzniku štátu alebo reformulácii jeho legitimacy. Používanie jazyka býva, zďaleka však nie vždy, upravené v rámci ústavy, alebo štát dokonca disponuje samostatným jazykovým zákonom. Jedným z hlavných dôvodov prečo sa tak deje, je často snaha zabezpečiť touto cestou existenciu konkrétneho jazyka, ktorý má symbolickú funkciu v rámci spoločnosti označovanej ako etnikum alebo národ. Prepojenie problému jazyka a národnej identity a predovšetkým spoločensko-politické dôsledky, aké môže mať politická realizácia konkrétnej predstavy o tomto vzťahu, boli najviac viditeľné v období národného obrodovania, avšak i dnes má konkrétne formulovanie tohto vzťahu neraz významný vplyv na jej charakter a politiku.

Jednou z najčastejších predstáv o uskutočnení vzťahu národa a jazyka je myšlienka národného štátu. Hoci s ohľadom na konkrétnu definíciu národa nie je nemožné, aby vzťah, ktorý tento pojem implikuje, t.j., že jeden jazyk je rovný jednému národu, ktorému prináleží jeden štát, platil, a zároveň neviedol ku konfliktom, v oblastiach, kde je tento názor zastávaný dominantnými politickými silami, neraz vedie i k vyhroteným konfliktom. V tejto práci vzťah jazyka a národnej alebo etnickej identity a funkciu, akú v procese tvorby týchto identít jazyk plní, nie je zďaleka považovaný za takto jednoznačný.

Cieľom predkladanej diplomovej práce je priblížiť spôsob, akým môže byť jazyk využitý pri konštrukcii lojality k národu, a zároveň poukázať na takéto pôsobenie na príklade súčasnej Bosny a Hercegoviny s ohľadom, možno trochu rozsiahlejším než je zvykom, na historický kontext, na pozadí ktorého sa toto pôsobenie – iným slovom jazyková politika – formovalo.

Nekladiem si za úlohu podať analýzu zdola, teda skúmať spôsob, akým jazyk prispieva k vytváraniu identít u jednotlivca, resp. funkciu, akú má v procese socializácie tohto jednotlivca ako člena konkrétneho národa, ale na proces vytvárania týchto lojalít zhora. Cieľom bude poukázať na spôsob, akým elita, politická či intelektuálna, využíva jazyk – v zmysle jazyka spisovného, označovaného v konkrétnych prípadoch ako jazyk štátny, národný, úradný a podobne – na to, aby dosiahla svoje ciele v tejto oblasti. Preto sa sústredím na konkrétne úpravy, väčšinou zákonného alebo iného zmluvného charakteru, ktoré sa týkajú jazyka a majú ukotviť určitý spôsob jeho používania v jednotlivých sférach spoločnosti s cieľom dospieť v nej ku konkrétnym zmenám. Zmeny, ktoré budú zaujímavé pre nasledujúcu prácu, sa týkajú predovšetkým procesu konštrukcie národných identít. Iné sociálne aspekty používania jazyka, napríklad prístup ku vzdelaniu, budú pre mňa druhotné, avšak nie okrajové.

Odpoveď na otázku, prečo skúmať jazykovú politiku v rámci politologickej práce, najlepšie podám, ak odôvodním, prečo tento problém budem skúmať práve na prípade Bosny a Hercegoviny.

Bosna a Hercegovina nie je príkladom „štandardnej“ jazykovej politiky. Na rozdiel od príkladov viacjazyčných krajín v západnej časti Európy, akými sú Belgicko alebo Švajčiarsko, v nej jazyk predstavuje minimálnu komunikačnú bariéru. Jazyková politika a jazykové problémy v nej sa týkajú predovšetkým symbolickej roviny jazyka, čo ju od uvedených príkladov odlišuje (porov. Kirfel-Kukavica, 1995, s.105). Jazykový problém bol do tejto oblasti vnesený v devätnástom storočí, jazykové deliace línie viac-menej priľnuli na existujúce náboženské deliace línie a s postupujúcim časom vyostrovali vzťahy medzi etnikami, napriek tomu, že jednotlivé jazyky si boli navzájom zrozumiteľné.

Téza, že balkánskym vojnám v závere 20. storočia predchádzali vojny jazykové by zrejme mnohým balkanistom znela už ako mnohokrát opakované klišé. Previazanie jazykových sporov a spoločenskej krízy je viditeľné i v súčasnosti. Práve zvláštna rola, akú jazykový problém zohráva v politike i spoločnosti, robí z Bosny a Hercegoviny zaujímavý príklad toho, akým spôsobom je možné využívať jazyk ako politický nástroj pri regulácii vzťahov medzi etnikami a v snahe zmeniť národnú identitu určitej skupiny obyvateľstva.

Hlavným cieľom práce je popísať jazykovú politiku Bosny a Hercegoviny s dôrazom na spôsob, akým vplýva na proces konštrukcie národných identít v tejto krajine, t.j. na jednej strane identít etnických (srbskej, chorvátskej, bosniackej), na strane druhej identity teritoriálnej (bosnianskej).

Jazykovú politiku budem analyzovať z dvoch hľadísk: (1) z formálneho hľadiska, t.j. analýzou existujúcich zákonných a ďalších noriem, ktoré sa jazyka významne týkajú a (2) z hľadiska kontextu diskusie o probléme vzťahu národa a jazyka, resp. jazyka a politiky v Bosne a Hercegovine v rôznych historických obdobiach, ktorý konkrétnym zákonným úpravám o jazyku dodával legitimitu.

Uvedený prístup má dva nedostatky. Prvým z nich je skutočnosť, že vzhľadom na fakt, že diskusia o vzťahu jazyka a politiky, práva národov na vlastný jazyk a podobne, bola a je na území bývalej Juhoslávie, a v súčasnosti Bosny a Hercegoviny zvlášť, veľmi páľčivou a živou témou, nie je možné spracovať všetky relevantné zdroje, ktoré sa jej týkajú. I v tejto práci tak dôjde k určitým zjednodušeniam spôsobenými obzvlášť úplným vynechaním vyjadrení z oblasti praktickej politiky k tejto téme a koncentráciou na štúdie pochádzajúce od intelektuálov, publicistov a lingvistov, ktorí sa týmto problémom väčšinou zaoberajú dlhodobo.

To súvisí i s druhým nedostatkom, špecificky bosnianskym, ktorý vyjde najavo predovšetkým v druhej časti práce. Otázka vzťahu jazyka a národov, etnicity či politiky v Bosne a Hercegovine je aktuálna predovšetkým pre Bosniakov, v minulosti označovaných ako Moslimov, ktorí na rozdiel od Srbov a Chorvátov nemajú materský štát, ktorý by za nich mnohé otázky týkajúce sa jazyka vyriešil. Z tohto dôvodu sú i zdroje, na základe ktorých je nasledujúca práca spracovaná, napísané väčšinou Bosniakmi. (Bosnianski) Chorváti alebo Srbi sú ich autormi iba výnimočne.

Napriek tomu Srbi a Chorváti neostávajú bokom. Diskusia Bosniakov, ktorí sa o tento problém zaujímajú najviac, je totiž výrazne ovplyvnená už oveľa staršou a rozsiahlejšou diskusiou na túto tému v prostredí celého bývalého srbochorvátskeho priestoru, ktorú je možné rozdeliť na niekoľko období: I. 19. storočie, II. prvá svetová vojna a medzivojnové obdobie, III. druhá svetová vojna, IV. obdobie po druhej svetovej vojne do roku 1967, V. obdobie medzi rokmi 1967 a 1990 a VI. situáciu v 90-tych rokoch až do dnešného dňa.

Vychádzam z predpokladu, že každé z týchto období je z hľadiska jazykovej politiky špecifické, a že súčasná jazyková politika a jej argumentačné pozadie sú touto diskusiou ovplyvnené. Práve preto bude mojou druhou úlohou, popri popise formálnych úprav, identifikácia jednotlivých motívov z predošlých diskusií, ktoré formovali súčasný prístup k predstave role jazyka vo vzťahu k tvorbe (a zachovaniu) národných identít. Situácia bývalej Juhoslávie sa pritom môže zdať analogická prípadu Československa,

avšak domnievam sa, že napriek určitým podobnostiam, základný rozdiel medzi oboma prípadmi vyplýva z počiatkovej fázy formovania národných identít v 19. storočí.

Otázka, či Bosna a Hercegovina bude v budúcnosti srbská, chorvátska a bosniacka či naopak ani srbská ani chorvátska ani bosniacka, alebo sa z nej naopak stane Bosna politicky a nie etnicky bosniacka, je otvorená a nekladím si za cieľ vo svojej práci na ňu odpovedať. Napriek tomu sa v závere práce na základe zistení z analýzy predošlých období pokúsím poukázať na dôsledky a ďalšie perspektívy jazykovej politiky súčasnej Bosny a Hercegoviny v kontexte teórie nacionalizmu a protikladu medzi etnickým a teritoriálnym národom, ktorý z hľadiska Bosny a Hercegoviny pokladám za kľúčový.

Na splnenie zadaných cieľov volím metódu analýzy primárnych textov (ústav, ústavných zákonov, jazykových dohôd, zmlúv a zákonov) ako aj textov sekundárnych, predovšetkým priamo z oblasti bývalej Juhoslávie a Bosny a Hercegoviny zvlášť, ktoré určitým spôsobom reflektujú primárne texty spracovávané v práci, ako aj tradíciu jazykovej politiky na území Bosny a Hercegoviny vôbec.

Práca pozostáva zo štyroch kapitol. Prvá z nich je venovaná teoretickým konceptom aplikovaným v práci. V krátkosti sa v nej venujem použitému zdrojom a vymedzujem v nej pojmy etnikum, národ, nacionalizmus, národná identita, jazyková politika a plánovanie, ako aj základné možné podoby vzťahov medzi dvoma alebo viacerými jazykovými spoločenstvami.

Druhá a tretia kapitola približujú jazykovú politiku Juhoslávie v historickom kontexte s dôrazom na úpravy relevantné pre oblasť Bosny a Hercegoviny. Druhá kapitola sa pritom sústreďí predovšetkým na obdobie 19. storočia a obdobie pred svetovými vojnami a približuje problém jazykovej politiky v priestore neskoršej Juhoslávie v čiastočne komparatívnej perspektíve s prípadom Československa. Tretia kapitola je naopak venovaná jazykovej politike na území Bosny a Hercegoviny od vzniku Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, cez druhú svetovú vojnu až do obdobia socialistickej Juhoslávie.

Posledná kapitola je venovaná jednotlivým aspektom súčasnej jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny, t.j. v období od rozpadu Juhoslávie až do dnešných dní¹.

¹ Poznámka o terminológii Skôr než začnem hovoriť o jazykovej politike v Bosne a Hercegovine je nutné, aby som vysvetlila spôsob, akým budem používať dva pojmy: „bosniacký“ a „bosniacký“. Úlohou tejto dvojice bude na mieste, kde by bolo použitie pôvodných pojmov rušivé, nahradiť dvojicu *bošnjački-bosanski*. Pojem bosniacký (*bošnjački*) sa pritom obvykle vzťahuje na etnickú skupinu Bosniakov, pojem bosniacký (*bosanski*) na Bosnu a jej obyvateľstvo ako celok. Tvrdím „obvykle“, keďže používanie týchto pojmov nie je vždy jednotné ani ich jednotlivé významy nie sú rovnako akceptované všetkými konštitučnými národmi Bosny a Hercegoviny. K tomuto problému významov uvedených pojmov sa bližšie vrátim v štvrtej kapitole.

1. Teoretický rámec pre skúmanie jazyka v procese tvorby národných identít

1.1 Zdroje

Problémom vzťahu jazyka a národnej identity sa nejakým spôsobom zaoberalo už dostatočné množstvo prác. Na jednej strane je k dispozícii široká škála monografií venujúcich sa problematike a teórii národa a nacionalizmu z politologického, prípadne historického, hľadiska², o niečo menšie množstvo prác venovaných jazykovej politike a jazykovému plánovaniu³ v rámci teórií jazyka, ako aj množstvo článkov, venovaných tomuto vzťahu pochádzajúcich z oblastí, kde je diskusia o jazykových problémoch najviac aktuálna.

Na strane druhej, prác, ktoré by sa sústredili výhradne na jazyk ako nástroj formovania národných identít, resp. ktoré by pristupovali k problému jazyka a národa z interdisciplinárneho hľadiska, je podstatne menej. Zo zdrojov spracovaných v tejto práci uvedený prístup ponúka zborník editovaný sociolingvistom J.A. Fishmanom (1999) a monografia Mac Giolla Chríosta (2003). Ani jedna z kníh nepredstavuje konzistentnú teóriu.

V prvom prípade ide o výzvu na ďalšiu analýzu v podobe statí pochádzajúcich od odborníkov z rôznych disciplín. Mac Giolla Chríost predstavuje ambicióznejší projekt, dávajúci si za úlohu preklenúť spomínaný nedostatok. „Táto štúdia vyplynula z rozšírenej neschopnosti reflektovať spôsob, akým jazyk funguje v konfliktných situáciách“, hovorí MacGiolla Chríost. Uvedený problém je daný skutočnosťou, „že jazyková politika a plánovanie spôsobom, akým ho vnímajú lingvisti, je nedostatočne zakotvené v politickej teórii, a že politickí vedci sú naopak nedostatočne zbehlí v oblasti jazykovej politiky a plánovania. Hlavným cieľom tejto práce je napraviť tento stav zodpovedaním viacerých otázok týkajúcich sa vzťahu medzi jazykom a identitou v prípadoch nedávnych etnických konfliktov v Európe a Eurázii.“ (Mac Giolla Chríost, 2003, s.1)⁴. Hoci autor práce svoj zámer celkom nesplnil, keďže problém zredukoval prevažne na oblasť Írska, dokázal

² Pri hľadaní vhodných rozmerov teoretického základu práce som sa oprela predovšetkým o práce Gellnera (1993), Hobsbawma (2000), Hrocha (1999), Smitha (1991)

³ Informácie o jazykovej politike a plánovaní čerpám hlavne z Kaplana a Baldaufa (1997), Haarmanna (1990) a Škiljana (1988)

⁴ *Poznámka o prekladoch:* V práci používam v prípade cudzojazyčných primárnych i sekundárnych zdrojov vlastné preklady, a teda nesiem zodpovednosť za možné odchýlky od originálov. Pojem „službení“ v textoch všetkých ústav, zákonov a v názvoch vestníkov prekladám pojmom „úradný“.

upozorniť na jednu z hlavných skutočností – konfliktný potenciál jazyka, v prípade jeho pevnej zviazanosti s etnickou alebo národnou identitou.

Z prostredia Bosny a Hercegoviny pochádza, okrem pôvodných dohôd, ústav a zákonov zhrnutých čiastočne v zbierkach dokumentov (Šipka, 1999; Šipka, 2001a; Petranović, Zečević, 1987), taktiež niekoľko prác venovaných problému jazyka v Bosne a Hercegovine z interdisciplinárneho hľadiska. Ide predovšetkým o zborníky na tému jazyk a politika, Bosna a bosnianstvo. Zborníky sú v tomto prostredí omnoho viac než monografie spôsobom vyrovnávania sa s konkrétnymi problémami a vydávané vždy s niekoľkoročnými odstupmi poskytujú dobrý obraz o prebiehajúcej diskusii. V tejto práci sa opieram o zborníky *Bosna i bošnjaštvo* (Tasić, 1990), *Jezici kao kulturni identiteti* (Nikčević, 1998), *Simpozijum o bosanskom jeziku* (Čedić, 1999), *Jezik i demokratizacija* (Mønnesland, 2001), *Jezik u Bosni i Hercegovini* (Mønnesland, 2005).

Ako som uviedla už v úvode, určitým problémom týchto zdrojov je ich prevažne bosniacký pôvod, avšak vzhľadom na fakt, že súčasná debata odráža mnoho aspektov diskusie v minulosti, považujem tieto zdroje, aj napriek menšiemu zastúpeniu Srbov a Chorvátov, za relevantné a majúce vysokú vypovedajúcu hodnotu.

1.2 Definície pojmov: etnikum, národ, národná identita

Vzhľadom na zámer predkladanej práce, ktorým je zodpovedať otázku, akým spôsobom jazyk prispieva k formovaniu národných identít, je potrebné priblížiť teoretické koncepty týkajúce sa tejto problematiky, ako aj definovať kľúčové pojmy, v prvom rade národ, národnú identitu, funkcie jazyka a jazykovú politiku.

Národ v tejto práci, podobne ako väčšina súčasných teoretikov nacionalizmu, nepokladám za prirodzene danú jednotku, ktorej existencia sa tiahne celou históriou, ale naopak za jednotku, ktorá súvisí s osvietenstvom a modernizáciou. Napriek tomu, v súlade s konštruktivistickým prístupom, nemám v úmysle popierať dve skutočnosti: fakt, že národ ako pojem existoval už v období pred francúzskou revolúciou, hoci s významom odlišným od toho v súčasnosti⁵. Sociálno-konštruktivistický postoj k sociálnej realite, ktorý do značnej miery zastávam, niekedy vyvoláva mylný dojem, že národ predstavuje účelovú konštrukciu, t.j., že je tvorený úmyselne. Takéto hľadisko je možné označiť ako

⁵ V tomto období bol používaný v odlišnom význame a nezahŕňal všetkých obyvateľov štátu, ale iba určitú časť, a to buď výlučne vládnu skupinu alebo naopak poddaných (problém bližšie rozpracovaný napr. Hobsbawm, 2000; Hroch, 1999; Smith 1991).

inštrumentalistické a v tejto práci sa k nemu neprikláňam⁶, kladiem iba dôraz na skutočnosť, že národ je jednotka podliehajúca zmenám, vzniká a zaniká za určitých okolností a nie je primordiálne daná.

Väčšina súčasných teoretikov nacionalizmu vymedzuje dva typy národa, od ktorých odvodzuje dva typy nacionalizmu. Ide o ideálne typy, ktoré slúžia ako nástroje na analýzu situácie, ktorá neraz čiastočne disponuje prvkami oboch typov. Na označenie dvoch pojatí národa, ktoré v rámci Európy do značnej miery korešpondujú s jej geografickým rozdelením na východnú a západnú, volia rôzni autori odlišné pojmy. Ide o národy, ktoré sa sformovali z niektorého zo štátnych národov a národy, ktoré pôvodne tvorili jednu z nevládnucich etnických skupín (Hroch, 1999a, s.13-14), reč je o revolučno-demokratickej alebo naopak nacionalistickej koncepcii národa (Hobsbawm, 2000, s.26), prípadne o dichotómii politického a etnokultúrneho národa, či národa západného a východného (Barša, 1999, s. 31-33).

. Medzi jednotlivé pojmy uvedené ako prvé resp, druhé v poradí nie je vždy možné klásť znamienko absolútnej rovnosti, no každá z dvojíc sa snaží o postihnutie rozdielu vo vnímaní národa na západe a východe Európy. Hľadá odpoveď na otázku, či je štát pôvodcom národa, alebo naopak národ štátu, resp. či je prvotný politický princíp alebo etnická príslušnosť, a teda národ politickou jednotkou neviazanou na etnickú príslušnosť alebo naopak jednou z vývojových fáz etnika.

Hlavným rozdielom medzi pojatím národa uvedeným ako prvým a druhým v poradí sú kritériá, na základe ktorých sa jedinec môže alebo naopak nemôže členom národa stať. Zatiaľ čo v prvom prípade je národnosť rovná občianstvu a môže sa stať predmetom osobnej voľby, v druhom prípade prevláda názor, že národnosť je rovná etnicite, ktorú je možné získať iba narodením, a čo je dôležitejšie, nie je možné sa jej vlastným rozhodnutím vzdať.

V oboch prípadoch istým spôsobom platí premisa, že štát je rovný národu a naopak, avšak logika nacionalizmu je v každom z prípadov odlišná – zatiaľ, čo v prípade prvého pojatia národa znamená rovnosť národnej a štátnej jednotky fakt, že príslušníkom národa je každý jeho občan, v prípade druhom implikuje, že štát by mal byť výtvorom patriacim výlučne jednej etnopolitickej jednotke. Rozdiel medzi týmito dvoma „druhmi“ národa je daný odlišným vzťahom obsahu pojmu národ k pojmu etnikum, iným slovom, v predstave procesu, akým národ vzniká a akú rolu v jeho vzniku hral akýsi „prednárodný“ substrát,

⁶ Pre bližšie vymedzenie prístupov k národu – primordialistického, inštrumentalistického a konštruktivistického (resp. konštrukcionalistického) viď Barša, 1999.

pričom rovnaký prístup je možné uplatniť i pri skúmaní rozdielu medzi národnou a etnickou identitou.

Za časté kritérium rozdielu medzi etnikom a národom býva považovaná miera uvedomenia si svojej skupinovej príslušnosti (Fishman, 1972, s.180-181; Hroch, 1999a, s.17). Premena etnika na národ je daná uvedomením si tejto príslušnosti a následným formulovaním politických požiadaviek v mene skupiny, ktorá je predmetom identifikácie. Pre ďalšie priblíženie vzťahu etnicity a národnej identity sa v tejto práci prikláňam k prístupu Anthonyho Smitha (Smith, 1991).

Smith vo svojej analýze etnických jadier národov rozlišuje pojmy *etnická kategória* a *etnická komunita*, pričom prvá z nich má malú mieru sebavedomia (Smith, 1991, s.20), zatiaľ čo členovia druhej z nich si vlastnú skupinovú príslušnosť uvedomujú.

Podľa Smitha etnická identita (t.j. identita etnickej komunity) disponuje (1) vlastným názvom, (2) mýtom spoločného pôvodu, (3) spoločnými historickými spomienkami, (4) jedným alebo viacerými elementmi spoločnej kultúry, (5) asociuje sa so špecifickou domovinou a (6) pociťuje solidaritu s určitými zložkami spoločnosti. (tamže)

Podobne ako v prípade etnickej identity, vyčleňuje Smith i elementy národnej identity: (1) historické teritórium alebo vlasť (2) spoločné mýty a historické spomienky, (3) spoločnú masovú verejnú kultúru, (4) spoločné zákony a povinnosti pre všetkých členov a (5) spoločnú ekonomiku a územnú mobilitu členov. (tamže, s.20)

Hoci pri pohľade na tieto elementy je hranica medzi etnikom a národom nejasná, Smith upozorňuje, že národ predstavuje omnoho konkrétnejší koncept. Na rozdiel od etnickej skupiny, ktorá na určité územie môže byť viazaná iba mýtickými spojnicami, je národ na danom teritóriu tu a teraz (tamže, s.41) a vlasť národa, na rozdiel od mýtickej domoviny etnika, je reálnym faktorom a podkladom pre formulovanie politických požiadaviek.

Etnikum nie je totožné s národom, podobne ako národ nie je konceptuálne totožný so štátom, hoci teoreticky môže v oboch prípadoch dôjsť ich prekrytiu. Podľa Smitha je väčšina národov určitým spôsobom založená na etnických charakteristikách, bez ohľadu na to, či je možné ich nájsť v dejinách, alebo sú postupne novo vytvárané s cieľom upevniť existujúce formujúce sa národné spoločenstvo (tamže, s.40).

Na základe miery, do akej konkrétne nacionalistické hnutie zakladá na dôraze na etnickom pôvode, rozdeľuje Smith národy na etnicko-genealogické a občiansko-teritoriálne a odvodzuje od nich dva základné typy nacionalizmu etnický a teritoriálny (tamže, s.81-82). Zatiaľ, čo teritoriálny nacionalizmus kladie dôraz na občianstvo a na

snahu vytvoriť politickú komunitu integrujúcu viacero etník, etnický nacionalizmus sa v rôznych podobách snaží buď o oddelenie určitej skupiny od väčšej politickej jednotky a získanie vlastného etnického priestoru, alebo sa snaží existujúci etnický priestor rôznymi spôsobmi rozšíriť (tamže).

Vyššie uvedené vymedzenie národnej identity sa zdá byť aplikovateľné predovšetkým na teritoriálne národy, keďže obchádza pojmy akými sú jazyk alebo náboženstvo. Smith sa však domnieva, že v prípade etnicko-genealogických národov je aspekt spoločných zákonov – ako hlavnej jednotiacej idey (v podobe občianstva) v procese národnej identifikácie – nahradený etnickými identifikátormi, akými sú práve náboženstvo a jazyk. Náboženstvo má pritom podobný jednotiaci potenciál ako jazyk (teda môže pôsobiť integračne i dezintegračne), avšak náboženské štiepiace línie (*cleavages*) môžu rozdeliť komunity, ktoré sú z jazykového hľadiska homogénne. (tamže, s.7).

1.3 Jazyk v procese tvorby národných identít.

Smith vo svojej práci vymedzuje niekoľko funkcií národnej identity formulovanej spôsobom uvedeným vyššie, pričom sám nepokladá svoj výpočet za úplný. Ide predovšetkým o funkciu, akú národy zohrávajú pre teritoriálnu, ekonomickú a politickú organizáciu určitého spoločenstva (Smith, 1991, s.16), ako aj schopnosť pomôcť jedincovi nájsť svoje miesto vo svete (tamže, s.17).

Z nášho hľadiska je najdôležitejšia ďalšia funkcia národnej identity, a to schopnosť socializovať členov skupiny ako príslušníkov národa, resp. občanov. Tento proces sa deje prostredníctvom šírenia masovej kultúry cestou systému školstva (s.16). Hoci o tom Smith priamo nehovorí, v tomto procese prirodzene zohráva významnú rolu jazyk. Na jednej strane je jazyk jedným z aspektov ďalej predávanej kultúry, ktorého zachovanie je vnímané ako nutné na zachovanie danej kultúry ako takej, na strane druhej je jednotný jazyk podmienkou možnosti predávania tejto kultúry novým členom spoločenstva. Nejednotnosť jazyka na celom území, môže znamenať problémy v tomto procese, ako aj v procese socializácie jednotlivca ako člena národa, keď vzdelávanie rôznych skupín obyvateľstva v odlišných jazykoch môže mať za následok podporu vzniku alternatívnych identít.

Proces socializácie jednotlivca ako člena národa, resp. občana, poukazuje na dve funkcie jazyka v spoločnosti: symbolickej a komunikačnej. Prvá z nich má často tendenciu pôsobiť integračne a druhá z nich dezintegračne (viď napr. Baotić, 1999, s.209). Hovorím o tendencii, keďže i posilnenie symbolickej funkcie môže v rámci konkrétnej skupiny

pôsobit' integračne, čo bol prípad Talianska a Nemecka zjednotených na základe jazyka, ktorým v skutočnosti hovoril iba zlomok obyvateľstva, a ako upozorňuje Hobsbawm, týmto zlomkom obvykle nebýval národ (ľud), na jazyk ktorého sa romanticky odkazovalo, ale elita, ktorej jazyk sa neskôr prostredníctvom systému školstva rozšíril do celej spoločnosti (Hobsbawm, 2000, s.60-61).

V prípade malých národov habsburskej monarchie bol jazyk naopak predovšetkým nástrojom dezintegrácie, keďže hral rolu potvrdzovateľa existencie určitého národa v opozícii k národom okolitým. Nie je náhodou, že prvá fáza národných hnutí, tak ako ju popisuje Hroch (Hroch, 1999a, s.15)⁷, je fázou vedeckého záujmu o jazyk a jeho dejiny, čo je spôsob, akým sa potvrdzuje existencia odlišnosti určitej etnickej skupiny oproti skupinám iným. Uvedomenie si vlastného jazyka je zároveň uvedomením si vlastnej odlišnej etnicity (Fishman, 1972, s.181-182) a prvým krokom k požiadavkám utvorenia národa, ako národa etnického, ktorý sa má stať garantom ďalšieho uchovania tejto uvedomelej etnicity (tamže, s.182)⁸. Okrem toho je snaha o uznanie jazyka často formou boja proti sociálnemu znevýhodneniu v krajine.

V prípade politických národov je funkcia jazyka odlišná. Samotný národ nie je definovaný jazykovo, ale predovšetkým teritoriálne a historicky, a preto je spoločný jazyk hlavne odpoveďou na problém efektívnej administratívy a kariérneho postupu. Z hľadiska malých regionálnych jazykov je síce tento postup pociťovaný do istej miery podobne, ako v prípade malých národov v multietnických ríšach, avšak silnejšie postavenie identifikácie neviazanej na jazyk tento proces uľahčuje⁹.

Jedným z problémov, na ktoré je v prácach o národe a nacionalizme v súvislosti s diskusiou vzťahu národnej identity a jazyka upozorňované v nedostatočnej miere je skutočnosť, že páľivosť jazykovej otázky nesúvisí iba s tým, či konkrétny národ vzniká

⁷ M. Hroch vo svojej práci *V národném zájmu* (Hroch, 1999a, s. 15-16) vymedzuje tri fázy obrodu u malých národov Prvá z nich (fáza A) je charakterizovaná záujmom o literatúru a minulosť určitého etnika, druhá (fáza B) snahou o dosiahnutie vyplnenia kultúrnych požiadaviek a tretia (fáza C) docielením rovného postavenia s vládnuou skupinou.

⁸ Tento proces nie je jednoduchý a súvisí s tzv. slabosťou nacionalizmu, na ktorú poukazuje Gellner (Gellner, 1993, s.54 a ďalej). Národný jazyk je vždy totiž iba jednou konkrétnou varietou, ktorá je zvolená za jazyk národný, jeho rozšírenie znamená potlačenie iných potenciálnych jazykov, ktoré by sa za iných okolností mohli taktiež stať národnými jazykmi, avšak v danej situácii sa stávajú dialektmi jazyka povýšeného na jazyk národný. Slabosť nacionalizmu v zmysle nacionalizmu etnického spočíva práve v skutočnosti, že jazykov je omnoho viac než existujúcich národov a konkrétny nacionalizmus je tak vždy ohrozený.

⁹ Funkciami jazyka v protiklade k iným identifikátorom v procese formovania etnických a teritoriálnych (resp. nacionalistických a revolučno-demokratických) národov sa podrobne zaoberá Hobsbawm (2000, s.19-78)

ako politický alebo etnický, ale do značnej miery i s jazykom, akým hovoria národy voči ktorým sa inkriminovaný národ snaží vymedziť.

Vyššie spomenutý problém „jazyka kariérneho postupu“ je dominantný práve v spoločnostiach, kde neznalosť jedného z jazykov predstavuje absolútnu neschopnosť porozumieť druhej (vládnucej, etnickej) skupine a znemožňuje uplatnenie sa na rovnakej úrovni, na akej sa uplatňujú hovorcovia jazyka, ktorý je oficiálne jazykom úradným alebo štátnym. Na druhej strane sa môžeme stretnúť so situáciou, kedy neznalosť jedného z jazykov vo svojej podstate nebráni komunikácii, ani kariérnemu vzostupu, pretože rozdiely medzi nimi sú minimálne, hranice medzi jednotlivými etnikami sú nejasné a stávajú sa predmetom diskusie a vo väčšej alebo menšej miere zdokumentovateľnej konštrukcie. Tento problém je možné dobre vysvetliť prostredníctvom teórie o *Ausbau-* a *Abstandssprachen*.

1.4 Ausbausprachen a Abstandssprachen

Fishman vo svojej Sociológii jazyka (Fishman, 1975) hovorí o štyroch hlavných spoločenských aspektoch jazyka: jeho štandardizácii, autonómii, historicosti a vitalite.

Štandardizácia zodpovedá výberu jednej z jazykových variet jazyka, prípadne nejakej podoby jazyka z minulých období alebo ich kombinácii a ich kodifikácie ako spisovného jazyka. Ako však upozorňuje Fishman, nie každý jazyk má svoju spisovnú varietu¹⁰, a aj ak ju má, neznamená to nutne, že sú z používania vytlačené všetky ostatné variety jazyka. To v konečnom dôsledku môže znamenať, že nie je vylúčené, aby jeden jazyk mal oficiálne viacero spisovných variet (Fishman, 1975, s.26).

Autonómiou jazykového systému sa vyjadruje jeho nezávislosť, alebo prinajmenšom nezávislosť jednej z jeho variet (porov. Fishman, 1975, s.29). V prípade jazykov, ktoré sa navzájom dostatočne zreteľne odlišujú (tak ako je to napríklad v prípade Belgicka, alebo v minulosti v prípade češtiny a nemčiny¹¹) nemá pojem autonómie obzvlášť veľký význam jednoducho vďaka rozdielom, ktoré medzi jednotlivými jazykmi

¹⁰ Pojmy variant a varieta používam v práci nasledovne: pojmom variant označujem dva alebo viacero rovnoprávných (alebo snažiacich sa o rovnoprávnosť) útvarov v rámci jedného jazyka, pojmom varieta označujem jednotlivé jazykové útvary v rôznom postavení (slang, spisovný jazyk, dialekt...)

¹¹ V prípade češtiny a nemčiny situáciu komplikovala skutočnosť, že značná časť obyvateľstva bola bilingválna, a preto ani pre samotných nositeľov jazyka nebolo jednoduché o svojej národnej príslušnosti rozhodnúť (porov. Macura, 1998, s.54)

existujú – to je situácia *Abstandsprachen*¹². Omnoho väčší význam má autonómia v prípade *Ausbausprachen*, teda v prípade jazykov, ktoré sú si navzájom výrazne podobné. Ako hovorí Fishman: „...v takom prípade môže byť veľmi dôležité dokázať samostatnosť alebo prinajmenšom nezávislosť slabších od silnejších“ (Fishman, 1975, s.29), v opačnom prípade by sa mohlo stať, že určitá skupina ľudí začne to, čo iná skupina vníma ako štandardný jazyk, vnímať iba ako dialekt a takéto „jazykové podriadenie“ by sa mohlo stať argumentom i v prospech politického podriadenia daného jazykového spoločenstva (tamže). Autonómia je pritom úzko spojená so štandardizáciou, ktorá vedie k vzniku gramatík a slovníkov daného jazyka a predstavuje tak hlavný nástroj autonómie, keďže gramatiky a slovníky „majú význam nie len v tom, že potvrdzujú existenciu jazyka (veď ak by neexistoval, nemohol by mať gramatiku), ale zároveň i autonómiu posilňujú tým, že do jazyka vnášajú nové slová a zdôrazňujú jazykové varianty, ktoré sa čo najviac odlišujú od jazyka, ktorým sa autonómia jazyka zdá byť ohrozená“ (tamže). V prípade, že autonómia nie je prirodzene viditeľná, musí sa vybudovať (*ausbauen*), z čoho vyplýva i označenie týchto jazykov ako *Ausbausprachen*.

I v prípade historickosti jazyka sú to v prvom rade nositelia *Ausbausprachen*, ktorí sa najviac zaujímajú o históriu svojho jazyka, o dokazovanie jeho starobylej existencie a oprávnenosť jeho jestvovania v súčasnosti (tamže).

Štvrtý aspekt, vitalita jednotlivých variet, vypovedá o funkciách, aké má v spoločnosti určitý jazyk vyplňať, a miere, do akej sa tak v skutočnosti deje. O čo viac je sfér, v ktorých čo najväčší počet hovoriacich daný jazyk používa ako svoj jazyk materinský, o to vyššia je i vitalita daného jazyka. Naopak, nízky status jazyka v spoločnosti a nízka miera schopnosti slúžiť v určitých sférach spoločnosti vedie k tomu, že jazyk je vnímaný ako nedostatočný (*mangelhaft*) a o to viac hrozí, že sa v predošlých troch aspektoch nebude schopný udržať voči iným jazykom. (tamže, s.30)

Opísané štyri aspekty sú v úzkom vzťahu k pojmu národná identita. Tak ako iné druhy identifikácie, prebieha i národná identifikácia na princípe vyhradenia sa voči niekomu (niečomu) inému (Wilmer, F., 1997, s.4-5). Ako sme videli, rovnaká situácia panuje i v prípade, že identifikátorom je jazyk. Ako naznačuje sám Fishman, podriadenosť jazyka môže byť dôvodom politického podriadenia, čo poukazuje na to, do akej miery je nezávislosť jazykového spoločenstva, ktoré môže byť definované ako etnická skupina

¹² pojem *Abstandsprachen*, *Ausbausprachen*, *Dachsprachen*, pochádza od lingvistu Heinza Klossa a je následne Fishmanom prebratý. V literatúre je možné stretnúť sa i s dvojazyčným označením *Ausbau* a *Abstand languages*, v práci však zotrvávam pri nemeckom jednoslovnom pomenovaní.

a následne ako národ, významná pre jeho existenciu. Z toho vyplýva, že v prípade formovania etnických národov, zohráva pri formovaní národnej identity v jednotlivcoch, ktorí sa majú stať jeho príslušníkmi jazyk a jeho spomínané štyri aspekty významnú úlohu, ktorej úspech je možné ovplyvniť prostredníctvom jazykovej politiky a plánovania.

1.5 Jazyková politika a jazykové plánovanie

Jazyková politika a jazykové plánovanie sú dva úzko prepojené pojmy, ktoré sú v literatúre často používané ako synonymá, alebo naopak vystupujú v tandeme (Kaplan, Baldauf, 1997, s.xi). Táto skutočnosť do značnej miery poukazuje na nedostatočne jasné hranice medzi nimi. V ďalšom texte práce budem pre lepšiu prehľadnosť taktiež používať iba pojem jazyková politika, avšak v teoretickej časti práce pokladám za dôležité vymedziť obsahový rozdiel týchto dvoch pojmov, ktoré zodpovedajú dvom rôznym úrovňam, na ktorých je možné jazykovú politiku (v jej širokom pojatí) analyzovať.

Podľa Kaplana a Baldaufa je jazyková politika:

„...súborom myšlienok, zákonov, úprav, pravidiel a praxe, ktorých cieľom je dosiahnuť plánovanú zmenu v spoločnosti, skupine alebo systéme (...). Jazykovú politiku je možné realizovať na viacerých úrovniach, počnúc veľmi formálnymi dokumentmi jazykového plánovania a vyjadreniami (*pronouncements*), končiac neformálnymi výroky (t.j. jazykový, politický a spoločenský diskurz), ktoré sa na prvý pohľad ako jazyková politika vôbec nemusia javiť.“ (Kaplan, Baldauf, 1997, s.xi).

Takéto oblasti predstavujú napríklad výučba cudzích jazykov na školách, alfabetizácia obyvateľstva a podobne (bližšie napr. Škiljan, 1988, s.73-75)

Jazykové plánovanie je rovnakými autormi definované ako činnosť, ktorá:

„...keďže sa týka veľkých zmien v spoločnosti, je najviditeľnejšie podnikaná vládou s cieľom podporiť zmenu v jazyku nejakej skupiny. Dôvody pre takéto zmeny spočívajú vo vzorci štruktúry vytvorenej vládou, ktorej cieľom je udržanie občianskeho poriadku a komunikácie, ako aj posunúť celú spoločnosť smerom pokladaným vládou za dobrý alebo užitočný. Realizácia jazykového plánovania vedie k, alebo je riadená vyhlásením jazykovej politiky vládou (alebo iným orgánom alebo autoritou).“ (Kaplan, Baldauf 1997, s.xi)¹³

¹³ Podobnú definíciu uvádza Škiljan (1988, s. 8)

Jazyková politika teda predstavuje rovinu ideí a cieľov, zatiaľ čo jazykové plánovanie je súhrnom prostriedkov na realizáciu týchto cieľov. V tomto zmysle môže štát realizovať jazykovú politiku, ktorej cieľom je zavedenie nejakého jazyka ako jazyka verejnej komunikácie. Preto sa v rovine jazykového plánovania na jednej strane snaží upraviť jeho slovnú zásobu a výrazové prostriedky tak, aby mohol byť efektívne použiteľný vo všetkých situáciách, na druhej strane môže byť potrebné zvýšiť jeho prestíž oproti nejakému jazyku, ktorý funkciu jazyka verejnej komunikácie plnil predtým.

Tieto dva aspekty jazykového plánovania bývajú tradične označované ako korpusové a statusové plánovanie. Zatiaľ čo korpusové plánovanie sa týka zmien vo vnútrojazykovej rovine, t.j. zmeny ortografie, štýlov, štruktúry jazyka a slovnej zásoby (Kaplan, Baldauf 1997, s.38), statusové plánovanie zahŕňa mimojazykové aspekty a je viazané na výber konkrétneho jazyka a jeho implementáciu v spoločnosti (tamže, s.30).

Ako sme videli v predošlej kapitole, tieto dve roviny sú navzájom úzko zviazané - práca na slovníkoch a gramatikách (t.j. práca spadajúca formálne do domény korpusového plánovania) má svoje spoločenské dôsledky, keďže tak určitý jazyk potvrdzuje ako skutočne jestvujúci, čím môže zmeniť jeho status v spoločnosti. Haarmann (1990, s.105) k tradičným dimenziám plánovania pridáva tzv. plánovanie prestíže, ktoré nie je ovplyvniteľné korpusovým ani statusovým plánovaním a je silou samo o sebe (*force in its own right*) (Haarmann, 1990, s.105). V prípade, že plánovaný jazyk nie je vnímaný ako dostatočne prestížny, môže sa stať, že nebude dostatočne prijatý ani samotnými plánovačmi, spoločnosťou, ktorá ho ma používať, a plánovanie bude neefektívne. V príklade, ktorý sme uviedli vyššie, by pri nedostatočnej prestíži plánovaného jazyka napriek snahám štátu (alebo iných plánovacích inštitúcií) nemuselo dôjsť k jeho prijatiu.

Keďže ide o konkrétne realizácie jazykovej politiky, ciele jazykového plánovania sú formulované ideologicky ako vecné zmeny týkajúce sa medzijazykovej komunikácie, zachovania, obnovenia alebo iných premien jazyka. Skutočný charakter a úspech zmien je daný viacerými faktormi, akými je napríklad veľkosť skupiny používajúcej jazyk, ktorý je predmetom jazykového plánovania. Podobne ako v spoločenských vedách vôbec, ani v prípade jazyka nie je v silách výskumníka vziať do úvahy všetky relevantné faktory, ktoré na zmeny v tejto oblasti vplývajú, avšak je možné vymedziť niekoľko najvýznamnejších faktorov.

Haarmann vymedzuje súbory etnodemografických, etnosociologických, etnopolitických, etnokultúrnych, etnopsychologických, interakcionistických a etnolingvistických faktorov (Haarmann, 1990, 109-110), ktorými je možné zmeny vo

vzťahu jazyka a etnicity popísať. Z hľadiska problematiky vzťahu jazyka k národnej identifikácii sú najvýznamnejšie faktory týkajúce sa postojov voči svojej vlastnej komunite a susediacim komunitám vo vzťahu k sebavedomiu a sebaidentifikácii a spôsob, akým je v tejto súvislosti chápaná rola, ktorú má v procese identifikácie zohrávať jazyk a lingvistická vzdialenosť medzi jazykom dotyčnej etnickej komunity a jazykov okolitých skupín.

Vzhľadom na to, že sa v práci sústredíme na aspekty jazykového plánovania v spoločnosti, ktorá nedávno prešla ozbrojeným konfliktom, považujem za zaujímavý i ďalší aspekt jazykového plánovania, na ktorý upozorňuje Haarmann: funkciu jazykového plánovania v procese manažmentu konfliktov.

Haarmann vychádza z predpokladu, že jazykové konflikty sú predovšetkým konfliktami záujmov, napríklad v prípade konfliktu veľkého a malého jazyka, ktorému v tomto strete hrozí zánik (Haarnann, 1990, s.123-124). Prijatie určitých opatrení týkajúcich sa používania konkrétnych jazykov, je možné túto situáciu aspoň čiastočne vyriešiť, podobne ako je teoreticky možné uspokojiť záujmy jazykovo definovaných etníc, pre ktoré je otázka jazyka zároveň i otázkou sociálneho postavenia alebo možnosti vzdelania či kariérneho postupu. V prípade krajín, kde sú rozdiely medzi jazykmi menej významné a nepredstavujú komunikačnú bariéru, sú tieto aspekty, ktoré však do sféry jazykového plánovania patria, menej dôležité. Na druhej strane v takom prípade nemenej dôležitú úlohu zohráva skutočnosť, že je niektorý z jazykov uznaný ako rovný ostatným, čo, ako sme videli už u Fishmana, zároveň znamená rovnosť skupiny, ktorá ním hovorí. Z hľadiska manažmentu konfliktov je zaujímavá i otázka, či je s prispením jazykovej politiky možné zájsť ešte ďalej a ovplyvniť prostredníctvom jazykového plánovania pocit identifikácie jednotlivca s určitou skupinou.

Jonathan Pool (1979) analyzuje proces, v priebehu ktorého sa znalosť cudzieho jazyka stáva prostriedkom identifikácie s inou kultúrou. Ak by sme vyšli z predpokladu, že národ je každý ten komu rozumieme a ten komu nerozumieme, je iný (Wright, 1997, s.215), znamenalo by to, že znalosť určitého jazyka by mala viesť k schopnosti identifikovať sa so skupinou, ktorej je tento jazyk vlastný. Avšak, po zvážení prípadov, aké predstavujú *Abstand-* a *Ausbausprachen* a význam, aký v prípade *Ausbausprachen* zohráva snaha o čo najväčšiu vzdialenosť od okolitých jazykov, je otázne, do akej miery v prípade tejto skupiny jazykov zodpovedá vzťah jazyka a identity Poolovmu modelu, resp. do akej miery pri identifikácii s inou etnickou skupinou zohrávajú rolu iné než jazykové faktory, keďže otvorene priznávaná znalosť susedného jazyka by v očiach vlastnej jazykovej

skupiny mohla predstavovať skôr zradu, než dobre myslený pokus o rozšírenie identity jednotlivca o novú dimenziu.

V nasledujúcich kapitolách sa sústredím na rovinu statusového plánovania, t.j. na to, aké postavenie mali a majú jednotlivé jazyky Bosny a Hercegoviny v ústave a zákonoch tohto štátu (resp. jednotky federácie). Korpusové plánovanie je v tejto práci vnímané ako jeden z aspektov statusového plánovania, keď zisťujeme, akú rolu zohráva kodifikácia odlišností jednotlivých jazykov v procese snáh o zmenu ich statusu.

V analýze minulého postavenia týchto jazykov je nutné zohľadniť jazykové plánovanie na území celého srbochrvátskeho priestoru, t.j. v celej bývalej socialistickej Juhoslávii, s vynechaním Macedónska a Slovinska, ktoré sa z jazykovo-politického hľadiska nachádzali v odlišnom postavení, preto sa v analýze budú objavovať iba okrajovo.

Statusové plánovanie je po formálnej stránke oblasť, ktorú je možné sledovať zdanlivo najjednoduchšie, keďže sa zakladá na konkrétnych dokumentoch, ktorých analýzu je možné vykonať. No na skutočné pochopenie statusového plánovania je nutná znalosť kontextu, v akom jednotlivé úpravy vznikali, keďže i formálne úpravy takmer totožného znenia, môžu mať v odlišných historických obdobiach odlišný význam, vzhľadom na odlišnosť ideí a argumentov, na ktorých je postavená ich legitimita.

Meniace sa idey postupne vytvárajú tradíciu špecifickú pre juhoslovanský priestor a tvoria základ argumentov v sporoch o jazyk. Je teda možné vystopovať niekoľko motívov (všeslovanstvo, sebaurčenie vysvetlené z hľadiska komunistického alebo liberálneho, právo na jazyk ako ľudské právo) a myšlienok (nárok národa nazývať svoj jazyk vlastným národným názvom a pod.), ktoré sa postupne dopĺňajú a formujú určitú tradíciu vnímania vzťahu jazyka a existencie národa a stávajú sa jedným z nástrojov konštrukcie národnej identity zhora. Tieto tradície sa odrážajú i vo fáze samostatnej jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny a ich identifikácia bude v nasledujúcich kapitolách tvoriť druhú rovinu mojej analýzy.

2. Historický kontext jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny: 19. storočie v komparatívnej perspektíve

2.1 Ilýrizmus, juhoslovanstvo, čechoslovakizmus

Pri analýze jazykovej situácie v bývalej Juhoslávii v 19. storočí, no čiastočne i v 20. storočí, si pomôžem komparatívnym prístupom. Na to, aby vynikli niektoré špecifiká juhoslovanskej situácie, teda situácie multietnickej a multilingválnej krajiny, porovnávam situáciu na území bývalej Juhoslávie s prípadom Československa.

Potenciál, aký by problematika porovnania „čechoslovakizmu“ a „juhoslovanstva“ ponúkala, doteraz nebol vyčerpaný. V existujúcich pokusoch o ich porovnanie často dochádza k chybným interpretáciám prameniáciom z nedostatku poznatkov o oboch konceptoch¹⁴.

Rozsah diplomovej práce a funkcia, akú v nej má táto komparácia zohrať, neumožňuje jej kompletné spracovanie, pokúsim sa však načrtnúť niekoľko najdôležitejších paralel a rozdielov v procese konštrukcie národa na jazykovej báze, k akému došlo v oboch oblastiach a spor medzi tým, čo nazvem „unitaristickou“ a „partikularistickou“ koncepciou národa. Nemám pri tom na mysli politické zriadenia, aké by dané jazykové skupiny preferovali, hoci i tu je možné vidieť určité väzby medzi diskusiami o úpravách používania jazyka a zriadením štátu, ale koncepty, ktoré hovorili o určitej skupine obyvateľstva ako o jednom alebo naopak o viacerých národoch.

Na území Juhoslávie a Československa prebiehali z tohto hľadiska zdanlivo analogické procesy, no ich výsledky nie sú v oboch prípadoch totožné. Zdá sa, že práve rozdiely medzi oboma prípadmi (nie len) v devätnástom storočí prispeli k odlišnému spôsobu, akým sa v budúcnosti vyvíjali a boli regulované vzťahy medzi jednotlivými národmi (či etnikami) na týchto územiach, a teda i charakter jazykovej politiky ako jedného z regulačných (alebo ideologických – avšak i ideológiu je možné považovať za jednu z metód regulácie) nástrojov. Za cenu určitého zjednodušenia sa sústredím na český a slovenský, srbský a chorvátsky národ, tak aby som v konečnom dôsledku mohli poukázať na špecifické postavenie bosnianskeho obyvateľstva v tomto kontexte. Pojmy Čech, Slovák, Srb, Chorvát či Bosniak sú však na tomto mieste výlučne nominálnymi

¹⁴ Tieto dva prípady už boli predmetom porovnania v niekoľkých prácach, ich autori sa však sústredili buď takmer výlučne na rovinu jazyka ako takého (prechod medzi modelom variánt a príbuznosti, napr. (Marti, 1993) alebo naopak na tému rozpadu federácií po páde komunistických režimov (Bunce, 1997)

pojmy, keďže cieľom je poukázať práve na to, ako k sformovaniu týchto jednotiek v devätnástom storočí v súboji rôznych koncepcií došlo, alebo naopak nemuselo dôjsť.

Nevládnuce etnické skupiny¹⁵ na území budúcej Juhoslávie a Československa sa v devätnástom storočí nachádzajú v približne rovnakom postavení. Obe oblasti sú súčasťou multinacionálnej ríše, väčšina územia budúcich štátov sa nachádza v rámci ríše habsburskej, časť srbského obyvateľstva patrí k osmanskej ríši.

V súlade s teoretickým rozborom v prvej časti práce netvrdím, že vznik národov bol arbitrárnou záležitosťou či sociálnou konštrukciou vzniknutou z beztvarej masy. Naopak, Hroch má pravdu, ak tvrdí, že je nesprávne vylúčiť existenciu identít podobných národným i pred vznikom moderných národov (Hroch, 1999a, s.17). Podobné identity, ale u jednotlivých etník, v závislosti na ich doterajšom historickom vývoji, prítomné v odlišnej miere, je možné vystopovať aj na sledovaných územiach.

Chorváti a Česi sa mohli v rámci monarchie odvolávať na svoju historickú štátnosť¹⁶, ktorá oficiálne nikdy nezanikla. Srbi boli v habsburskej monarchii síce prisťahovalcami¹⁷, ale časť srbského etnika žila v susedstve na území osmanskej ríše a postupne na nej získavala čoraz väčšiu nezávislosť. Prítomné bolo i pomerne silné povedomie srbstva, alebo prinajmenšom pravoslávia, keďže osmanská ríša nepraktizovala žiadnu cielenú asimilačnú jazykovú politiku. Cieľom ich náboženskej politiky taktiež nebola asimilácia, ale naopak zachovanie odlišných skupín, pričom jednou z nich bola privilegovaná vrstva vyznávajúca islam. (Hroch, 1999a, s.41).

Prípád slovenského etnika, ktoré si bolo vedomé iba svojho slovanského pôvodu, bolo odlišné. (Rychlík, 1997, s.26). Slovenská elita, snažiaca sa o zlepšenie postavenia etnickej skupiny, nemohla odkazovať na historickú štátnosť ani zvláštne administratívne postavenie územia v minulosti¹⁸. Mohla sa oprieť iba o prirodzeno-právnu koncepciu, t.j. právo na sebaurčenie, ktoré predstavuje alternatívu historicko-právnej koncepcie nie len

¹⁵ Pre bližšie vymedzenie pojmu nevládnuca etnická skupina viď prácu M. Hocha *V národním zájmu* (Hroch, 1999a, s. 14)

¹⁶ Tento odkaz je do istej miery komplikovaný prítomnosťou nemeckého obyvateľstva na území zemí Koruny českej, ktorý nachádza svoj výraz v protiklade etnickej a zemskej identity.

¹⁷ Ide o dôsledok rakúsko-osmanských vojen v 17. storočí, po ktorých väčšina Srbov z Kosova presídlila do Vojvodiny príslušiacej k Uhorsku (Šesták a kol, 1998, s.127)

¹⁸ Výnimkou je romantický odkaz na veľkomoravskú ríšu, ako útvar, ktorého súčasťou boli i Slováci. Tento motív je obľúbený za národného obrodzenia už od čias Bernoláka, prvého, avšak neúspešného, kodifikátora slovenčiny

v prípade Slovenska, ale i v požiadavkách premien monarchie na mnohonárodnostnú federáciu vôbec¹⁹.

Proces národného obrodzenia v oboch oblastiach ideovo vychádza z myšlienok slovanskej vzájomnosti Jána Kollára, ako aj názorov Pavla Jozefa Šafárika, a zároveň z potreby obrany voči inému národu (resp. jazykovej a politickej jednotke), ktorá predstavovala hrozbu straty identity.

V oboch oblastiach taktiež narážame na dva druhy koncepcií národa tak, ako sme ich označili vyššie. V rámci československých pomerov ide o koncepciu československého (resp. „veľkočeského“ v tom zmysle, že slovenský národ nezahŕňal ako zvláštnu entitu, ale ako Čechov, avšak v úvodzovkách, keďže nešlo o žiadne hegemonické tendencie, ale o dôsledok zdanlivo prirodzeného vývoja a zároveň najvýhodnejšiu možnosť), ale i samostatného slovenského národa. Podobne narážame i na myšlienku samostatného chorvátskeho a srbského, ako aj ilýrskeho, t.j. celo južnoslovanského (sprvu vrátane Bulharov), národa. Otázka juhoslovanská je pritom komplikovaná sporom o národnostnú príslušnosť Slovincov, ktorá bude stáť trochu na okraji nášho záujmu, a otázkou Bosny a Hercegoviny. Otázka Bosny a Hercegoviny však nespočíva v tom, kam patrí národ, ktorý sa neskôr konštituuje ako Moslimovia, ale predovšetkým, či ide o Srbov lebo Chorvátov.

2.2 Význam jazykovej politiky v procese konštituovania národov v 19. storočí

V kontexte habsburskej monarchie od osemnásteho storočia môžeme hovoriť o jazykovej politike minimálne na dvoch úrovniach (s dualizmom monarchie sa počet úrovní násobí). Na jednej strane ide o politiku štátnu, na druhej strane o politiku v rámci jednotlivých nevládnucich etnických skupín, ktorá je vzhľadom na význam jazykových požiadaviek národných hnutí v tomto priestore do značnej miery synonymom národného obrodzenia.

Jazyková politika habsburskej monarchie ako celku sa už od čias absolutizmu uberala smerom k centralizácii a zavedeniu nemeckého jazyka ako jediného štátneho jazyka, no zároveň, v súvislosti s myšlienkami osvietenstva a snahou o podporu vzdelanostnej úrovne celého obyvateľstva, viedla i k podpore vzdelávania v jednotlivých

¹⁹ Mám tým na mysli opustenie československého programu Palackým v momente, keď opustil prirodzenoprávnu koncepciu budúcej habsburskej federácie a začal obhajovať historickoprávnu koncepciu, v rámci ktorej slovenské obyvateľstvo spadalo pod Uhorsko. Zmenu v jeho postoji dokladá *Idea státu rakouského* (Palacký, 1995 [1865], s.63) .

lokálnych jazykoch (porov. Hroch, 1999b, hlavne s.13 a s.46), čím spustila prvú fázu národných hnutí nevládnucich etnických skupín. Germanizačná politika sa takmer okamžite stretla s odporom uhorskej strany (Hroch, 1999b, s.26) a neskôr i s odporom národov konštituujuúcich sa prevažne na jazykovom základe, čo, vzhľadom na neochotu ustúpiť od pôvodnej centralizačnej politiky, v konečnom dôsledku prispelo k oslabeniu a neskôr rozpadu monarchie.

Ako vidíme, obdobie národného obrodzenia, a teda formovania národov bez existencie národného štátu, je časom, kedy majú rozhodnutia o jazyku najväčší dopad na spoločnosť. Inými slovami, jazyková politika zaznamenáva svoj najväčší rozmach v čase, keď nie je tvorená na úrovni celoštátnej vlády, ale na úrovni národných elít (viac menej) bez nástrojov, aké má k dispozícii vláda v rámci štátneho celku.

Jazyková politika na československom a juhoslovanskom území vzniká v špecifickej jazykovej situácii, ktorú je možné v stručnosti charakterizovať niekoľkými bodmi:

(1) V juhoslovanskom priestore vládne v prvej polovici 19. storočia jazyková roztrieštenosť. Chorváti a Srbi hovoria rôznymi dialektmi, čiastočne i navzájom ťažko zrozumiteľnými, a otázka spisovného jazyka je v oboch oblastiach nevyriešená. Na území obývanom Chorvátmi existuje viacero tradícií spisovného jazyka, založených buď na kajkavskom alebo čakavskom nárečí, avšak ani jeden z nich zatiaľ neprevláda. Okrem kajkavcov a čakavcom však mnoho Chorvátov hovorí tzv. štokavským dialektom, ktorým hovorí i väčšina Srbov. Srbi taktiež nemajú jednotný spisovný jazyk, ako literárny jazyk používajú kombináciu staroslovienskeho liturgického jazyka v ruskej redakcii a hovorového jazyka bez akejkoľvek ustálenej normy (porov. Brborič, 1996; Brozović, 1998).

(2) Hranice medzi etnickými skupinami sú v tomto čase nejasné, avšak, ako už bolo naznačené vyššie, nemôžeme hovoriť o absencii akýchsi protonárodných identít založených predovšetkým na náboženských deliacich líniách. 19. storočie prináša rôzne koncepcie národa založené na jazykovej príbuznosti, ale i odlišnosti. Na ich označenie som síce vyššie zvolila pojmy unitaristické a partikularistické, nejde však o úplne bezproblémové výrazy, keďže i samotné partikularistické koncepcie mali za cieľ zjednotiť určité obyvateľstvo pod hlavičkou spoločnej národnej identity, vylučujúc pritom zo svojho pojatia národa skupiny, ktoré naopak unitaristické koncepcie zahŕňali. Povedané konkrétnymi slovami: unitaristickou koncepciou označujem ilýrizmus v jeho prvej fáze (teda celojuhoslovanskej, neredukovanej na chorvátske obrodzenie), partikularistickou

označujem predpoklad existencie (prinajmenšom) dvoch národov – chorvátskeho a srbského.

(3) Situácia na území budúceho Československa bola obdobná, nie však rovnaká: zatiaľ čo čeština mala tradíciu ako literárny jazyk, česká spoločnosť mala svoju šľachtu a Česi sa mohli odvolávať na svoju historickú štátnosť, slovenčina bola v podradnom postavení. Rolu liturgického (a zároveň literárneho) jazyka hrala u slovenských katolíkov latinčina a u evanjelikov tzv. slovakizovaná čeština (Rychlík, 1997, s.26). Vidíme teda, že vzájomné postavenie etníc voči sebe – Čechov a Slovákov – sa od prípadu Srbov a Chorvátov odlišovalo. Nedošlo k situácii, kedy by napríklad české etnikum zohrávalo rolu podobnú postaveniu Srbov a Chorváti by boli k Srbom v podobnom vzťahu ako Slováci voči Čechom. Naopak, v juhoslovanskom priestore máme do činenia s približne rovnako silne sformovanými identitami, zatiaľ, čo v československom priestore bola jedna zo skupín v evidentne menej výhodnom postavení.

Československá jednota bola prerušená kodifikáciou slovenského jazyka Ľudovítom Štúrom v roku 1843²⁰, ktorou bola v zmysle fishmanovskej autonómie potvrdená existencia slovenského národa²¹.

(4) Približne v tom istom období, keď bol kodifikáciou slovenčiny definitívne zahájený proces konštituovania slovenského národa, a teda vykonaný jeden krok smerom k presadeniu partikularistickej koncepcie národov na československom území, došlo v roku 1850 k podpísaniu tzv. *Viedenskej dohody* medzi chorvátskymi a srbskými intelektuálmi. *Viedenská dohoda* hovorila o jednotnom národe a jednotnom jazyku, ktorý však nebol nijak konkrétne pomenovaný (Okuka, 1998, s.12).

Okolnosti podpisu tejto dohody by sa mohli stať predmetom samostatnej historickej práce, ako totiž ukazuje existujúca literatúra týkajúca sa problematiky jazyka odkazujúca na túto dohodu, motívy podpisu v prípade jednotlivých signatárov nie sú jasné. Dohoda sa v relevantnej literatúre spomína iba ako (paradoxný) krok, ktorý potvrdil vôľu konštituovať jeden juhoslovanský národ²².

Jazykové (i politické) spory ohľadom toho, ktorý jazyk bol vo *Viedenskej dohode* prijatý pokračujú i dnes, jednotlivé strany tvrdia, že druhá strana prijala práve ich jazyk,

²⁰ Tento krok nebol na českej strane prijímaný vždy pozitívne, jeden z jeho oponentov bol napr. Karel Havlíček Borovský (Rychlík, 1997, s.27)

²¹ Z dnešného hľadiska šlo o koniec československej jazykovej jednoty, a to i napriek tomu, že ako upozorňuje Marti, v budúcnosti malo ešte niekoľkokrát dôjsť k snahe o priblíženie slovenčiny českému štandardu (Marti, 1993, s.299-300)

²² Problém *Viedenskej dohody* sa buď vynecháva (Brozović, 1998), výklad sa ním končí (Šidak, 1988), alebo naopak začína bez vysvetlenia predošlých udalostí (Okuka, 1998) alebo sa jednoducho iba konštatuje (Brborić, 1996)

prípadne jedna strana druhej jazyk ukradla (Brborić, 2001, s.63).

Podstata sporu spočíva v skutočnosti, že prijatím jednotného jazyka založeného na jazykovej reforme Vuka Stefanovića Karadžića, t.j. Srba, prijala chorvátska i srbská elita jazyk založený na tzv. štokavskom nárečí, ktorým hovorilo veľké množstvo obyvateľstva identifikujúceho sa ako Srbi, ale i Chorváti. Z Karadžićovho hľadiska, usudzujúc podľa jeho práce *Srbi svi i svuda* (*Srbi všeci a všade*), je možné domnievať sa, že podpis na *Viedenskej dohode* znamenal predovšetkým dosiahnutie zjednotenia Srbov, za ktorých považoval všetkých hovorcov štokavského nárečia všetkých vyznaní a zo všetkých oblastí nimi obývaných. Z chorvátskeho hľadiska šlo naopak o akt, ktorý zjednocoval ináč jazykovo roztrieštených Chorvátov v duchu ilýrskej myšlienky zjednocujúcej zároveň všetkých južných Slovanov²³.

Podľa chorvátskeho lingvistu Dalibora Brozovića je pre každý z jazykov možné argumentovať rovnakým spôsobom. Brozović sa domnieva, že štokavské nárečie ako riešenie jazykovej otázky Srbov i Chorvátov bol iba výsledkom náhody²⁴. Jazyk, hoci šlo o rovnaké nárečie sa na jednom území nazýval chorvátskym a na druhom srbským. Hovoriť teda o tom, že jedna strana prijala návrh druhej je z jeho hľadiska nezmysel.

Dôležité je upozorniť, že hoci presadzovanie dohody nebolo okamžité úspešné, v konečnom dôsledku k jej presadeniu došlo a spisovným jazykom celého územia neskoršieho Srbska, Chorvátska, Bosny a Hercegoviny ako aj Čiernej Hory sa stal jeden jazyk s určitými lokálnymi odlišnosťami (Baotić 1999, s.212).

Na príklade *Viedenskej dohody* môžeme vidieť rozdiel medzi unitaristickými a partikularistickými konceptmi na československom a juhoslovanskom území. Zatiaľ čo ilýrizmus sa vo svojej prvej fáze snažil o zjednotenie južných Slovanov pod novým názvom, zahrnutie slovenského etnika do českého národa bolo pokladané zo strany českých intelektuálov za nesporné. V tomto zmysle je to, čo býva nazývané i ideou

²³ ideológ ilýrskeho hnutia, Ljudevit Gaj, úmyselne opustil kajkavčinu, ktorou pôvodne písal a prešiel na štokavčinu práve preto, že štokavsky hovorila väčšina obyvateľstva, ktorú on považoval a Ilýrov. (Šidak, 1988, s. 122)

²⁴ Brozović uvádza 6 okolností, ktorými je jeho tvrdenie možné podoprieť, pre nás sú dôležité hlavne prvé štyri:

- A) štokavské nárečie zaberá absolútne najväčšiu časť etnického teritória národa N;
- B) štokavským nárečím (...) hovorí absolútne najväčšie množstvo príslušníkov N národa;
- C) novoštokavské dialekty sa nenachádzajú iba v jednej oblasti etnického teritória N národa;
- D) zo všetkých dialektov, ktorými príslušníci N národa hovoria majú novoštokavské najväčšiu vnútornú i vzájomnú jednotu; (...)

„Je nesporný fakt, že všetky formulácie a-f platia rovnako bez ohľadu na to, či písmeno N nahradíme prídavným menom *chorvátsky* alebo *srbský*.“ (Brozović, 1998, s.12-13)

čechoslovakizmu²⁵ porovnateľné skôr s Karadžićovým predpokladom, že všetci štokavci sú Srbi. Čechoslovakizmus ako zastrešenie dvoch vetví národa, je síce s juhoslovanstvom (resp. ilýrizmom v jeho prvej fáze, skôr než sa stalo výrazom chorvátskeho národného hnutia) porovnateľné, avšak až vo svojej medzivojnovnej podobe.

Z hľadiska témy tejto práce je podstatné, že *Viedenská dohoda* vôbec nepracuje s pojmom bosniackeho či bosnianskeho jazyka alebo akéhokoľvek označenia jazyka špecifického iba pre územie Bosny či výlučne pre moslimské obyvateľstvo tohto územia. Taktiež pri podpisovaní dohody nebol prítomný žiaden príslušník islamu.

Pojem „bosniansky“ (*bosanski*) jazyk zavádza až rakúsko-uhorský minister financií Benjamin Kállay, ktorý spravoval Bosnu a Hercegovinu po jej okupácii Bosny Rakúskom-Uhorskom v roku 1878. Zavedenie názvu „bosniansky jazyk“ bolo zvolené vo chvíli, keď bolo potrebné nejakým spôsobom označiť jazyk, ktorým mali byť vydávané učebnice a zákony na tomto území (Kraljačić, 1991, s.85). V danom čase šlo hlavne o názov, ktorý by bránil srbskému i chorvátskemu odstredivému pôsobeniu v Bosne a Hercegovine (tamže), a preto, hoci bol kladený dôraz na potrebu podporovať bosnianskohercegovinské špecifickosti, zavedenie pojmu „bosniansky“ sa nespájalo s konkrétnou predstavou jeho gramatiky a pravopisu. Zvláštny jazyk mal vzniknúť hlavne na symbolickej úrovni, bez toho, aby existovala jasná predstava o tom, ako sa má reálny obsah bosnianskeho odlišovať od srbského a chorvátskeho. Následné roky boli obdobím diskusií o štandardizácii jazyka, a hoci bol pojem bosniansky jazyk systematicky zavedený Kállayom v roku 1883 (Papič, 1991, s.61), jeho gramatika vyšla až v roku 1890 (Šipka, 2001a, s.28).

Kállay očakával úspech svojej politiky medzi domácim obyvateľstvom, ale ten sa nedostavil v očakávanej miere (Kraljačić, 1991, s.95) a jeho pokus naplánovať zvláštny bosniansky národ (založený na viere v teritoriálny národ prekračujúci náboženské hranice) zlyhal. V roku 1907 bola opätovne ako oficiálny a vyučovací jazyk zavedená „srbochorvátčina“ (pomlčka pôvodná, pozn. autor), no rakúsko-uhorské úrady sa snažili i v tomto období zachovať odlišnosti oproti srbochorvátčine mimo Bosny a Hercegoviny. Tesne na začiatku vojny bola na území BaH zakázaná cyrilika, avšak pri ďalšom zachovaní srbochorvátskeho jazyka, čo na určitý čas znamenalo definitívny rozchod s tolerantným prístupom voči všetkým trom zložkám obyvateľstva v rámci jednotného jazyka Bosny a Hercegoviny aký presadzoval Kállay (Šipka, 2001a, s.29).

²⁵ Čechoslovakizmus je podľa Kováča (1997, s.26) politická či kultúrno-politická koncepcia, ktorá vychádza z predstavy o existencii československého národa, či už v etnickom, jazykovom alebo politickom zmysle slova.

3. Zakotvenie jazyka v ústavách a zákonoch v rokoch 1918-1990

3.1 Obdobie medzi dvomi svetovými vojnami

Zakotvenie jazyka v ústavách platných na území Juhoslávie je nutné vnímať v kontexte koncepcií národa ako aj konkrétneho štátneho usporiadania. Zmeny v úpravách týkajúcich sa jazyka často súvisia so zmenami v prístupe k národnostnej politike, alebo so zmenami štátneho zriadenia vôbec.

Rok 1918 predstavuje začiatok novej fázy jazykovej politiky, ktorá je odteraz koncipovaná v rámci samostatných štátov, v ktorých sa nevládnuce etnické skupiny z multinacionálnych ríš dostávajú do postavenia konštitučných národov. Nové štáty – v skúmanom prípade Československo a Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov – sa po prvej svetovej vojne formujú v duchu princípu sebaurčenia národov legitimizovaného predovšetkým 14 bodmi prezidenta USA Wilsona, a teda ako štáty národné v etnickom zmysle.

Podobne ako v československom prípade, kde sa základom nového československého štátu podľa ústavy stal československý národ hovoriaci československým jazykom, i Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, premenované v roku 1929 na kráľovstvo Juhosláviu, bojovalo s otázkou, akým spôsobom usporiadať národnostné, a tým pádom i jazykové vzťahy, čo úzko súviselo s usporiadaním štátu samotného. Ešte v priebehu prvej svetovej vojny sa viedli diskusie o budúcej podobe usporiadania štátu, v ktorých sa do rozporu dostávali unitaristické a federalistické koncepcie súvisiace s odlišnými predstavami o konštitutívnych národoch budúceho štátu. Do značnej miery sa tu odrazila otázka toho, či juhoslovanské národy, resp. národ československý, predstavujú jeden alebo viacero národov. Hlavne v juhoslovanskom prostredí bola táto diskusia veľmi živá a bolo predstavených viacero konceptov možného usporiadania štátu, pričom vláda a radikálne strany presadzovali unitaristické koncepcie, zatiaľ čo Chorváti a Slovinci boli za federalizáciu (Šesták a kol., 1998, s. 400).

V konečnom dôsledku bola presadená koncepcia trojmenného národa troch plemien: Srbov, Chorvátov a Slovincov (*Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca* - Kráľovstvo SHS), čo bolo riešenie analogické tomu, ktoré bolo prijaté v Československu počítajúce s dvoma vetvami jedného národa. V Juhoslávii i v Československu sa stretávame so skutočným presvedčením o etnickej jednote juhoslovanského resp.

československého národa. V Československu proti takejto koncepcii stojí na jednej strane snaha časti slovenskej politickej scény o autonómne postavenie Slovenska, na strane druhej, presvedčenie o výhradne politickej jednote, ktorá je navyše nutná pre vytvorenie životaschopnej väčšiny v štáte s veľkou nemeckou menšinou.

Podobný argument, napriek existencii veľkého množstva menšín, avšak nie v takom pomere, v akom sa nachádzali Nemci v Československu, v Kráľovstve SHS nenachádzame. Politické primknutie sa k juhoslovenskému národu, je však tiež podmienené pragmaticky, keď sa Chorváti a Slovinci primkávajú k Srbom na svoju ochranu (Šesták a kol., 1998, s.388-390). Podobne ako koncepcia československého národa, bola však i srbo-chorvátsko-slovinská jednota spochybňovaná partikularistickými koncepciami, predovšetkým z chorvátskej strany, ale i zo strany slovinskej, keď práve v slovinskom návrhu novej ústavy nachádzame jazykovú úpravu postavenú na existencii srbochorvátskeho a samostatného slovinského jazyka, ktorá, ako uvidíme, sa nepresadila (viď *Nacrt Ustava Države Jugoslovenske Josipa Smolake*, in: Petranović, Zečević, 1987, s. 95).

Do diskusie sa pri formovaní štátu nedostala otázka niečoho, čo by bolo možné označiť ako zvláštny bosnianský (alebo bosniacky) národ, hoci moslimské obyvateľstvo bolo politicky zastúpené Juhoslovanskou moslimskou organizáciou (Šesták a kol., 1998, s.392). Podobne sa na stôl nedostala otázka macedónskeho alebo čiernohorského národa. Posledné dve skupiny boli pokladané za súčasť srbského národa (Šesták a kol., 1998, s.390), v prípade Bosny však bola situácia zložitejšia, keďže na obyvateľstvo moslimského vyznania, ako aj na Bosnu ako celok si robili nároky Srbi i Chorváti.

Trojmenný národ našiel svoj výraz i v jazykovej rovine. V tzv. *vidovdanskej ústave* Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov z 28. júna 1921²⁶ (citované podľa: *Ustav Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca*, vydanie 1921) bol v čl.3 ako úradný jazyk ukotvený jazyk srbo-chorvátsko-slovinský. Analogicky je formulovaná i jednotná národnosť. V čl.19 ústavy Kráľovstva SHS ako aj čl.72 je reč o srbsko-chorvátsko-slovinskej národnosti, avšak ak ide o obyvateľov Kráľovstva, používajú sa označenia Srbi, Chorváti, Slovinci.

²⁶ Poznámka o citácii ústav, zákonov a ďalších dokumentov: Vzhľadom na to, že texty ústav, zákony a ďalších dokumentov v nasledujúcich kapitolách pochádzajú z rôznych zdrojov – buď priamo z úradných vestníkov, zo zbierok dokumentov alebo výnimočne zo sekundárnych prameňov – uvádzam pri prvom citovaní konkrétneho dokumentu vždy zdroj, podľa ktorého citujem a následne už iba konkrétne články alebo odseky dokumentu. Bibliografické údaje zbierok dokumentov a názvy zákonov citovaných z vestníkov sa nachádzajú v zozname citovanej literatúry. V prípade ústav som i v prípade existencie českého prekladu uprednostnila citáciu na základe dokumentu v pôvodnom znení.

Národ troch mien má teda jeden jazyk, jednu národnosť, ale reč je naďalej o troch samostatných jednotkách, bez explicitného zahrnutia príslušníkov menšín.

Podobne ako jednotný československý jazyk²⁷, ani srbo-chorvátsko-slovinský jazyk v skutočnosti nikdy neexistoval, podobne ako neexistoval skutočný pocit jednotnej srbo-chorvátsko-slovinskej národnosti, ktorá by nahrádzala samostatnú srbskú, chorvátsku a slovinskú identitu. (Nikač, 1998, s.82)

Naopak, v praxi sa naďalej používali pojmy srbský, chorvátsky a slovinský jazyk (Šipka, 2005, s.412), z hľadiska jazykovej štruktúry v učebniciach, tlači a dokumentoch prevažoval srbský jazyk (Nikač, 1998, s.82). Na území Bosny a Hercegoviny sa najčastejšie používalo označenie srbský alebo chorvátsky jazyk, ktorého používanie bolo ešte pred prijatím vidovdanskej ústavy ukotvené v zvláštnom zákone o jazyku a písme stanovujúcom taktiež rovnosť používania cyriliky a latinky (Šipka, 2005, s.410), čo predstavovalo návrat k tolerantnému prístupu pred rokom 1915.

Omnoho väčšiu jazykovú roztrieštenosť, než predpokladala ústava, dokladá i existencia viacerých rôznych pravopisov (tamže, s.412) a celkový jazykový zmätok bol podporený odporúčením ministerstva školstva, ktoré od roku 1929/1930 vyzývalo k tomu, aby všetky školy začali používať pojem srbochorvátsky jazyk (tamže, s.413).

V roku 1929 vyhlásil kráľ Alexander I diktatúru, zhost'ujúc sa tak podľa vlastných slov plne úlohy panovníka zachovať štátnu i národnú jednotu zničenú parlamentarizmom. Vyhlásenie diktatúry sprevádzal vydaním novej ústavy, v ktorej formulácia o jazyku zostala nezmenená (Petranović, Zečević, 1987, s.307), a to napriek tomu, že premenovanie Kráľovstva Srbov Chorvátov a Slovincov na Kráľovstvo Juhosláviu i Alexandrova ideológia samotná, viac ako kedykoľvek predtým dávalo dôraz na unitárny ráz štátu i národa.

3.2 Obdobie druhej svetovej vojny

Obdobie druhej svetovej vojny je z hľadiska jazykovej politiky možné rozdeliť na dva okruhy. Prvý z nich tvorí Nezávislý štát Chorvátsko, ktorý na svojom území realizoval nacionalistickú chorvátsku politiku, a to aj na jazykovej úrovni, druhý tvoria dokumenty partizánskeho odbojového hnutia, ktoré síce nevznikajú ako štátne dokumenty, ale do

²⁷ Jediným reálnym pokusom o utvorenie jednotného československého jazyka, ktorého existencia v podobe dvoch znení sa potvrdzovala v jazykovom zákone tvoriacom súčasť ústavy, boli pravidlá slovenského pravopisu vydané profesorom Václavom Vážným. V nich došlo k snahe priblížiť slovenský jazyk českému avšak, tento pokus sa stretol s vlnou kritiky a neuspel (Rychlík, 1997, s.83).

značnej miery zakladajú charakter úprav, ktoré boli prijaté po skončení vojny a obnovení Juhoslávie.

V priebehu druhej svetovej vojny, respektíve od vzniku Nezávislého štátu Chorvátsko (*Nezavisna država Hrvatska* - NDH) v roku 1941, pripadlo celé územie Bosny a Hercegoviny Chorvátsku (Šesták a kol., 1998, s.453). K rozdeleniu Bosny a Hercegoviny a pripojení časti tohto územia (ktoré však dovtedy vzhľadom na unitárny charakter Kráľovstva SHS a neskoršej Juhoslávie netvorilo žiadnu samostatnú republiku), došlo už 26. augusta 1939 na základe tzv. dohody *Cvetković-Maček*, keď v snahe o vyriešenie chorvátskej otázky vznikla Bánovina Chorvátsko (Šesták, 1998, s.438). Z jazykového hľadiska znamenalo pripojenie k Chorvátsku opätovné zavedenie chorvátskeho pravopisu (Šipka, 2005, s.417) a po vzniku satelitného Nezávislého štátu Chorvátsko, platnosť zákonov tohto štátu na bosniaskohercegovinskom území.

Nezávislý štát Chorvátsko bol, podobne ako vojnová Slovenská republika, satelitným štátom nacistického Nemecka, čo do značnej miery poznačilo jeho ideológiu, ktorá bola ďalej vyhrotená, a to i na jazykovej rovine, skutočnosťou, že pre Chorvátsko, podobne ako v prípade Slovenska, predstavoval tento štát vôbec prvý národný štát. No zatiaľ čo v Chorvátsku bola jazyková politika veľmi silným elementom, na Slovensku jazyk hral úlohu „iba“ v procese získavania autonómie v rámci Československa. V tom čase bol za jediný úradný jazyk prehlásený jazyk slovenský a z práce boli prepustení úradníci neovládajúci slovenčinu. České organizácie a úrady však mali i naďalej možnosť používať češtinu (Rychlík, 1993, s.76). Samotné zákony Slovenského štátu, ani jeho ústava, sa ďalej jazyku nevenovali (Rychlík, 1993, s.77).

Naopak, pre NDH bolo získanie Bosny a Hercegoviny zvláštnou príležitosťou „pochorvátiť“ tam žijúce moslimské obyvateľstvo a Srbov, a to i prostredníctvom jazyka ako jedného z nástrojov.

V prvom rade bola v Chorvátsku hneď v roku 1941 zákonom zakázaná cyrilika. NDH vznikol 10.4.1941, zákon je z 25.4.1941, v rovnaký deň bol i vydaný v úradných novinách (*Službene novine*) a nadobudol účinnosť (*Zakoska odredba o zabrani ćirilice*, in: Šipka, 1999, s.92). Vykonávacie nariadenie k tomuto zákonu (*Provedna naredba*, in: Šipka, 1999, s.93) prikazovalo okamžité zastavenie používania cyriliky na území Chorvátska vo verejnej i súkromnej sfére: „Zakazuje sa akékoľvek vydávanie kníh cyrilikou. Všetky verejné nadpisy napísané cyrilikou sa majú neodkladne, najneskôr však do troch dní, odstrániť.“ Zákon zároveň stanovil pokutu 10 000 dinárov a väzenie pre osoby, ktoré by toto nariadenie porušili.

O niečo neskôr bol zákonom vytvorený *Chorvátsky štátny jazykový úrad (Zakonska odredba o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik*, in: Šipka, 1999, s.95) v rámci Ministerstva náboženstva, ktorým museli pred svojím vydaním prejsť všetky písané dokumenty. Podobné pravidlá týkajúce sa kontroly používaného jazyka platili i pre divadelné predstavenia, filmy.

Extrémnym prejavom jazykového purizmu založeného na chorvátskom nacionalizme predstavovalo *Zákonné nariadenie o chorvátskom jazyku, jeho čistote a pravopise (Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i pravopisu*, in: Šipka, 1999, s.103), ktorého prvý článok znel nasledovne:

„Jazyk, ktorým hovoria Chorváti je svojím pôvodom, svojím historickým vývojom a svojím rozšírením na chorvátskom národnom území, svojou výslovnosťou, gramatickými pravidlami, a významom jednotlivých slov pôvodný a zvláštny jazyk chorvátskeho národa, a teda nie je identický so žiadnym iným jazykom, nie je nárečím žiadneho/akéhokoľvek iného jazyka alebo zdieľaný ako spoločný jazyk akýmkoľvek iným národom. Preto sa nazýva *chorvátskym jazykom*“.

Nariadenie sa zaoberalo i zdanlivými, avšak v skutočnosti symbolicky významnými, detailmi, keď napr. v článku 6 zakazovalo v budúcom čase miesto neurčitku slovesa používať (spojku) „da“ a tvar prítomného času slovesa, čo je v srbochorvátskom priestore charakteristikou srbského jazyka.

Jazyková politika súvisela i s náboženským tlakom na Srbov v Bosne a Hercegovine, ktorý bol formálne o niečo slabší, než jazykový nátlak. Hoci dochádzalo ku kroatizácii bosnianskych Srbov aj cestou ich nedobrovoľného prevádzania do katolíckej cirkvi, 3. 4. 1942 bola zdanlivo tolerantne vytvorená samostatná chorvátska pravoslávna cirkev a svoj vzťah k islamu štát demonštroval prehlásením Moslimov za rasovo najčistejšiu časť chorvátskeho národa. (Šesták a kol., 1998, s.457).

Skutočnosť, že jazykovému útlaku bola venovaná v porovnaní s náboženstvom významná pozornosť poukazuje na jednu vec – hranice identít boli hlavne náboženského charakteru, avšak náboženstvo nemalo na tomto území integračný potenciál. Bolo to naopak presvedčenie o jednotnom jazyku, ukotvené ešte *Viedenským dohovorom*, ktoré mohlo, a to podľa potreby rôznymi spôsobmi, vytvárať ilúziu spoločného národa. Preto sa javilo ako dôležité potvrdiť chorvátsky národ existenciou chorvátskeho jazyka, o ktorom bolo bez väčších problémov možné dokázať, že je vlastný i obyvateľom Bosny a Hercegoviny. Pôsobením zákonných úprav sa mal zjednotiť s jazykom na území NDH úplne a urobiť tak z bosniaskohercegovinského obyvateľstva obyvateľstvo identifikujúce

sa ako Chorváti, napriek rozličným náboženským vyznaniám. Koniec koncov, potlačenie konkrétneho náboženského vyznania by zrejme viedlo k omnoho väčším konfliktom, než útlak jazykový (s výnimkou písma), ktorý, vzhľadom na minimálne rozdiely medzi jednotlivými oblasťami, nebol v praxi taký citelný.

V náboženskom tlaku sa jazyková politika prejavila práve v zákone o pravoslávnej cirkvi, v ktorom bol za jej oficiálny jazyk ustanovený chorvátsky jazyk a chorvátske písmo, t.j. latinka, čo v skutočnosti predstavuje veľmi silný útok na srbskú pravoslávnu cirkev zakladajúcu si na používaní cyriliky a staroslovienskej liturgie. (Šipka, 2005, s. 418)

Druhým okruhom jazykovej politiky, omnoho menej venovaným detailom gramatiky, vzhľadom na svoju principiálne vyššiu mieru tolerancie, avšak nemenej relevantným pre neskoršiu jazykovú politiku Bosny a Hercegoviny i Juhoslávie, boli rozhodnutia Antifašistickej rady oslobodenia Juhoslávie (AVNOJ). Ich *Rozhodnutie o publikovaní rozhodnutí a prehlásení AVNOJ-a, jeho Predsedníctva a národného výboru v srbskom, chorvátskom, macedónskom a slovinskom jazyku* (Odluka o objavljivanju odluka i proglaša AVNOJ-a, njegova Predsedništva i nacionalnog komiteta na srpskom, hrvatskom, makedonskom i slovenačkom jeziku, in: Petranović, Zečević, 1987, s.731) z januára 1944, bola priamou negáciou chorvátskej jazykovej politiky a politiky vojnového chorvátskeho štátu vôbec. Spomínané rozhodnutie v prvom článku stanovuje, že:

„Všetky rozhodnutia zákonného charakteru, prehlásenia a oficiálne oznámenia AVNOJ-a a jeho Predsedníctva, ako aj najvyššej zákonodarnej moci a predstaviteľov suverenity národa a štátu a Národného výboru oslobodenia Juhoslávie (NKOJ) ako vlády Demokratickej federatívnej Juhoslávie, sa v oficiálnych vydaniach AVNOJ a NKOJ publikujú v srbskom, chorvátskom, slovinskom a macedónskom jazyku.“

Rozhodnutie zároveň stanovuje povinnosť krajinských zákonodarných orgánov dodržiavať rovnosť jazykov a v prípade technických ťažkostí, kedy by AVNOJ a NKOJ mohli publikovať iba v jednom z uvedených jazykov, sú krajiny zaviazané prehlásiť tieto rozhodnutia v príslušnom národnom jazyku v duchu citovaného zákona.

19. decembra 1944 NKOJ prijal rozhodnutie o *Službenom listu Jugoslavije* (t.j. úradnom vestníku, v ktorom sa publikujú zákony), ktorý mal podľa čl. 2 tohto rozhodnutia vychádzať v srbskom, chorvátskom, slovinskom a macedónskom jazyku (Odluka o Službenom listu Jugoslavije, in: Petranović, Zečević, 1987, s. 732).

Napriek tomu, že AVNOJ, t.j. orgán komunistického protifašistického odboja na území bývalej Juhoslávie, na rozdiel od Nezávislého štátu Chorvátsko nevychádzal z nacistickej, ale komunistickej ideológie, v jeho rozhodnutiach sa rovnako ako v NDH

prejavuje presvedčenie o previazaní jazyka a národa, resp. potreba vyrovnať sa formálne s toto myšlienkou. Najlepším dokladom tejto skutočnosti, ak ním nie je uznanie chorvátskeho jazyka, je nepochybne uznanie jazyka macedónskeho, čo je veľmi ústretový krok voči macedónskemu národu, ktorý oficiálne pred druhou svetovou vojnou neexistoval. Ochota Tita a jeho spolupracovníkov podniknúť podobné „ústupky“ vyplývala z leninistickej teórie o jazyku a národe, presvedčenia o sebaurčení národov ako jedinej možnosti prekonania nacionalizmu a pocitu istoty, že národnostná otázka sa v budúcom komunistickom štáte rozplynie (Andrić, 1979, s. 26)

Zo strany Bosny a Hercegoviny nebola reakcia na rozdelenie srbského a chorvátskeho jazyka možná, keďže v Bosne a Hercegovine panovalo presvedčenie o jednote jazyka, preto sa jej obyvatelia nedožadovalo zvláštného postavenia. V jazykovej praxi na jej území sa naďalej zachovával názov „srbský alebo chorvátsky jazyk“ a publikácie partizánskych jednotiek sa vydávali oboma písmami (Šipka, 2005, s.421). Skutočnosť, že „srbský alebo chorvátsky jazyk“ nie sú dva jazyky, ale kompromisné označenie jedného jazyka potvrdilo aj Zemská antifašistická rada národného oslobodenia Chorvátska, keď v roku 1944 konštatovala, že Srbi a Chorváti zdieľajú jeden jazyk (Šipka, 2005, s.421).

3.3 Bosna a Hercegovina v kontexte jazykovej politiky Juhoslávie po druhej svetovej vojne

Ústavný vývoj Juhoslávie po skončení druhej svetovej vojny je možné rozdeliť na dve fázy na základe niekoľkých kritérií. V roku 1963 sa Juhoslávia stáva Socialistickou federatívnou republikou, rok 1974 naopak prináša oproti predošlému obdobiu výrazné zmeny vo vzťahu federácie a jej jednotiek. Fakt, že práve rok 1974 je zlomový i z hľadiska jazykovej politiky Juhoslávie je viditeľný viac na nových republikových ústavách, než v ústave federálnej.

Federálne ústavy sú, s výnimkou ústavy z roku 1963, vo vzťahu k jazyku formulované veľmi všeobecne a názvy konkrétnych jazykov uvádzajú iba vo veľmi obmedzenej miere. Jazyková politika, resp. jej rámec, ktorý vytvárajú formulácie v ústave, sa mení postupne so stupňujúcim sa prijímaním ideológie juhoslovanstva alebo naopak jej postupným, hoci nie vždy explicitným, odmietaním, resp. neúspechom, a zmenami spôsobu uvažovania o národnostných otázkach v Juhoslávii vôbec. Riešenia jazykovej otázky z hľadiska uvádzania konkrétnych úradných a menšinových jazykov a ich statusu,

sú v jednotlivých republikových ústavách srbochorvátskeho jazykového priestoru nejednotné a vždy prispôsobené aktuálnej situácii v štáte v snahe predísť konfliktom (Šipka, 2005, s. 422).

Vzhľadom na skutočnosť, že v Juhoslávii zvíťazil komunistický protifašistický odboj, základom jazykovej politiky sa stali dokumenty AVNOJ-a prijaté počas vojny, spolu s presvedčením Tita a jeho okruhu o zániku národnostnej otázky a pretavenia národov do jednotného juhoslovanského národa²⁸, spomenuté v predošlej kapitole. Myšlienka juhoslovanstva však v priebehu celého povojnového obdobia nebola nemenná a jej cieľ nebol vždy jasný. Do sporu sa postupne dostali zástupcovia dvoch odlišných prístupov voči tejto ideológii: prvý z nich pokladal juhoslovanstvo za vyššie štádium, v ktorom existujúce národy Juhoslávie splynú, druhý, ktorý začal prevažovať až v šesťdesiatych rokoch pokladal za možný vznik duálnej identity, ktorá by bola kombináciou pôvodnej partikulárnej etnickej identity a juhoslovanskej politickej príslušnosti (porov. Marković 2001, s.40-52).

Zaujímavé je, že v konečnom dôsledku obyvateľstvo, ktoré v sčítaní obyvateľstva vyjadrovalo svoju príslušnosť ako Juhoslovania v národnostnom zmysle až do roku 1971 tvorili v prvom rade obyvatelia Bosny a Hercegoviny vyznávajúci islam (Petranović, Zečević, 1987, s.769), t.j. tá časť obyvateľstva, ktorá z hľadiska uznaných národností nemala inú voľbu, ak sa nechcela identifikovať s jednou z uznávaných skupín. Uznanie Moslimov ako jedného z národov, ku ktorému po pomerne dlhom procese²⁹ došlo v roku 1963 (ústava), resp. 1971 (prvýkrát v sčítaní obyvateľstva), nebolo interpretované ako v nesúlade so štátnou ideológiou, keďže šlo iba o uznanie práva ďalšieho svojbytného národa na samostatný rozvoj a za zavrhnutie tézy o národnom definovaní Moslimov sa vyslovil aj sám Tito (Tito, 1988 [1963] s.158-159).

Názov Moslim, ako etnické označenie sa však nestretlo s jednoznačným prijatím, a to ani v rámci komunity tohto nového národa. Naopak určitá časť intelektuálov pociťovala ako nepríjemnú nutnosť musieť vždy vysvetliť, či v danom momente reprezentujú Moslimov ako národ alebo ako náboženskú komunitu (Horvat, 1990, s.73)

²⁸ Slovo *narod* má pritom v srbochorvátskom priestore význam *ľud*, nejde teda nutne o etnický národ.

²⁹ Uznanie Moslimov ako samostatného národa bol pomerne dlhodobý proces, Moslimovia boli vnímaní predovšetkým ako náboženská skupina, od ktorej sa očakávalo, že si zvolí národnostnú príslušnosť (srbskú, chorvátsku alebo čiernohorskú). Ako praktický príklad môže poslúžiť sčítanie ľudu v roku 1948, keď mala byť do rubriky o národnosti uvedená jedna z nasledujúcich možností: Srb, Chorvát, Slovinec, Macedónec, Čiernohorec, Maďar, Albánec (Šiptar), Rumun... Moslimovia mali uviesť Srb-moslim, Chorvát-moslim alebo Nerozhodnutý-moslim. (Isaković, 1990a, s. 16).

Pozrime sa bližšie na úpravy v jednotlivých ústavách so zvláštnym dôrazom na Bosnu a Hercegovinu.

3.3.1 Vývoj po roku 1945

Ústava Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie z roku 1946 (*Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, in: Petranović, Zečević, s.732-733) úradné jazyky federácie nekonkretizuje. Jedinými zmienkami o jazyku sú čl.65, ktorý stanovuje, že zákony sú vydávané a ďalšie všeobecné predpisy sa publikujú v jazykoch jednotlivých ľudových republík, ako aj čl.10, ktorý definuje ako „protiústavný každý akt namierený proti suverenite, rovnoprávnosti a národnej slobode národov („ľudov“) Federatívnej ľudovej republiky Juhoslávie a jej ľudových republík“ a čl.13 venovaný právam národnostných menšín a zaručujúci „právo a ochranu (ich) kultúrneho rozvoja a slobodného používania jazyka.“ Dôraz na rovnoprávnosť menšín a ostatných národov je pritom veľmi výrazný vo všetkých ústavách Juhoslávie.

V prípade republikových ústav je jazyk vymedzený špecifickejšie avšak v konkrétnych názvoch jazyka panujú rozdiely, ústavy odrážajú tradíciu z minulosti a príklon k tomu ktorému názvu alebo etnickej skupine. Platí však, že neexistuje žiadne špecifické označenie jazyka, ktoré by sa vzťahovalo iba na oblasť Bosny a Hercegoviny, alebo jej moslimské obyvateľstvo, ako aj na oblasť Čiernej Hory. Jej obyvateľstvo však v tomto období má postavenie samostatného národa, zatiaľ čo moslimské obyvateľstvo, s výnimkou Albáncov a Turkov, ktorí predstavujú národnostné menšiny, uznaným národom nie je³⁰. V súlade s tým ani v ústave Ľudovej republiky Bosny a Hercegoviny z roku 1946 (*Ustav Federativne Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, in: Šipka, 1999, s.247) nenachádzame zmienku o nejakom druhu úradného bosnianskeho jazyka, ale ani o inom taxatívne vymedzenom úradnom jazyku tejto republiky.

V duchu rovnosti národov a národností sa v čl.14 ústavy BaH povoľuje používanie jazykov národnostných menšín. Zaujímavý je čl. 114, ktorý stanovuje, že súdne procesy sú vedené v „srbskom alebo chorvátskom“ jazyku. Ako sme upozornili už vyššie, nemyslí sa tu pritom na dva odlišné jazyky, buď „srbský“ alebo „chorvátsky“, naopak ide o jedno z označení, používaných pre spoločný jazyk Srbov, Chorvátov

³⁰ Ako upozorňuje napr. Horvat (1990, s. 79), táto skutočnosť nebola viditeľná iba na jazykovej úrovni, ale i v znaku Federálnej ľudovej republiky Juhoslávie, ktorá mala vo svojom znaku iba päť nie šesť fakiel symbolizujúcich jednotlivé národy.

a Čiernohorcov, ktorého existencia bola prvýkrát demonštrovaná *Viedenskou dohodou* a neskôr potvrdená tzv. *Novosadskou dohodou*, ktorú bližšie popíšem neskôr.

V ústave Ľudovej republiky Chorvátska je jazyk upravený rovnakým spôsobom ako v BaH s jediným rozdielom, keď v čl.112 o súdnych procesoch nehovorí o „srbskom alebo chorvátskom“, ale o „chorvátskom alebo srbskom“ jazyku (Nikač, 1998, s.83). To poukazuje na úlohu, akú z hľadiska prestíže jazyka zohrával nie len počet členov, ale aj ich poradie.

V Srbsku a Čiernej Hore sa v rovnakej úprave týkajúcej sa jazyka súdnych procesov (čl.141 v prípade Srbska, čl. 113 v prípade Čiernej Hory; (Nikač, 1998, s.83)) používa jednočlenné označenie srbský jazyk, aj keď v prípade Srbska ďalej doplnené o možnosť viesť súdne procesy v autonómnych jednotkách aj v chorvátskom jazyku alebo jazykoch národnostných menšín (čo v danom prípade predstavovalo albánsky, maďarský, ale aj turecký jazyk). Spomeňme aspoň na okraj, že Slovinsko a Macedónsko spadajúce mimo srbochorvátsku jazykovú oblasť, vo svojich ústavách ako jazyk súdnych procesov zavádzali svoje národné jazyky, slovinčinu a macedónčinu (Nikač, 1998, s.83). Texty republikových ústav sú po všetkých ostatných stránkach takmer totožné a výraznejšie sa odlišujú iba v úpravách o jazyku.

3.3.2 Novosadská dohoda a ústavy z roku 1963

Situácia tesne po skončení druhej svetovej vojny bola i vzhľadom na prežité hrôzy vyplývajúce z politiky postavenej na nacionalizme charakteristická harmóniou vo vzťahoch medzi jednotlivými národnosťami (Petranović, Zečević, 1987, s.736) a medzi lingvistami i verejnosťou vládlo presvedčenie, že napriek rôznym názvom v zákonoch je Srbom, Chorvátom, Čiernohorcom i Bosniakom (hoci o nich výslovne nie je reč) spoločný jeden jazyk (Šipka, 2005, s.422). To v konečnom dôsledku viedlo k usporiadaniu ankety Matice srbskej o spoločnom jazyku a pravopise, na základe ktorej bolo zvolané stretnutie najvýznamnejších lingvistov, kultúrnych pracovníkov a pracovníkov vo verejnej sfére v Novom Sade, kde v roku 1954 došlo k podpísaniu tzv. *Novosadskej dohody*.

Novosadská dohoda do istej miery predstavuje analógiu k *Viedenskej dohode* z roku 1850, avšak je s ňou neporovnateľná v miere konkrétnosti, okamžitého spoločenského dosahu a legitimacy, keďže nebola podpísaná niekoľkými jednotlivcami, ale celými inštitúciami. Na pôde Matice srbskej ju podpísali zástupcovia Srbov, Chorvátov

a Čiernohorcov, pričom z Bosny boli traja signatári, všetci národnostne definovaní ako Srbi. Jediný moslim medzi signatármi bol z Belehradu (Šipka, 2005, s. 423).

V záveroch *Novosadskej dohody* (*Zaključci Novosadskog dogovora*, in: Šipka, 1999, s. 119-120) bolo v prvom rade vyslovené presvedčenie, že jazyk Srbov, Chorvátov a Čiernohorcov je jediný jazyk s dvoma centrami, Záhrebom a Belehradom, ako aj dvoma východiskami: ekavským a ijekavským³¹ (čl.1), ktoré sú rovnoprávne (čl.4). V prípade oficiálneho používania názvu jazyka bolo považované za nutnosť uvádzať vždy obe súčasti jazyka, neuvádza sa však konkrétna podoba, akú má tento názov mať. Obe písma, cyrilika a latinka si mali byť rovné a vyslovovala sa potreba, aby sa Srbi i Chorváti naučili obe písma ešte v prvom ročníku základnej školy. Pre dosiahnutie týchto cieľov sa strany dohodli na vypracovaní spoločného slovníka a pravopisu, ako aj vypracovaní spoločnej odbornej terminológie. Pravopis mal byť pritom pred definitívnym prijatím svojej podoby predložený literátom, novinárom a ďalším pracovníkom vo verejnej sfére (čl.7). Závery novosadskej dohody mala Matica srbská podať ďalej výkonným radám (čl.10) federálnym i republikovým, ako aj univerzitám, maticiam, akadémiám vied a zverejniť ich v dennej tlači a časopisoch.

Hlavný nedostatok *Novosadskej dohody* kopíroval jej predchodkyňu, keďže neuvádzala názov spoločného jazyka podobne, ako sa to stalo už v prípade dohody *Viedenskej*. Je síce možné, že v dôsledku uvedenia jedného konkrétneho názvu, ktorý by bol v rozpore s tradíciou niektorej z republík by mohlo dôjsť k sporom, avšak zdá sa, že v tom čase by bol existoval priestor na ich vyriešenie. Koniec koncov, v prípade Československa po druhej svetovej vojne jazyková otázka prestala hrať tak významnú rolu, aká ju charakterizovala v medzivojnovom období, práve preto, že do značnej miery prestali snahy o umelé zjednocovanie jazykov, resp. prispôsobenie slovenčiny češtine³². Na druhej strane, vzhľadom na povahu „zjednocovaných jazykov“, ktorých spisovná podoba počnúc 19. storočím vychádzala z totožného nárečového základu, je otázne, či je vôbec na mieste prípady Juhoslávie a Československa v tomto smere považovať za analogické. Okrem jazyka sa Juhoslávia v porovnaní s povojnovým Československom vyznačuje omnoho komplikovanejšou národnostnou situáciou.

³¹ Pre rozloženie dialektov srbochorvátskeho jazykového priestoru vid' Príloha č. 1.

³² Porov. napr. Marti (1993, s.302-303), ktorý hovorí o procese opustenia modelu variantného jazyka v prípade jazyka v Československu (tj. koncepcie československého jazyka s dvomi variantmi) a prechod na model príbuzných jazykov (český a slovenský)

Slovník a pravopis, ktoré mali vyjsť (a v prípade pravopisu i vyšli), niesli označenie „srbochorvátsky/chorvátsorbský jazyk“ (*srpskohrvatski/hrvatosrpski jezik*) a boli v prípade vydania v Záhrebe písané latinským a v prípade belehradského vydania cyrilským písmom (Brborić, 1996, s. 25).

Z hľadiska analýzy jazykovej politiky na území Bosny a Hercegoviny je dôležitý fakt, že v tejto dohode sa nie len že nehovorilo o moslimskom obyvateľstve Bosny a Hercegoviny, ale ani o Bosne a Hercegovine ako takej. Dokonca i formulácie o potrebe naučiť sa cyriliku i latinku sa hovorilo iba o Srboch a Chorvátach a vynechaní boli i Čiernohorci, ktorí ináč v dohode miesto majú hneď v jej prvom článku. V súčasnosti je *Novosadská dohoda* stále predmetom sporov, podobne ako dohoda *Viedenská* a na chorvátskej strane býva odmietaná ako dielo Srbov (Brozović, 1998, s.21). I Bosniaci majú tendenciu interpretovať túto dohodu, podobne ako celý vývoj od zániku habsburskej monarchie, ako potlačovanie bosniackej entity.

V skutočnosti sa však zdá, že v tomto období jednoducho panovalo také silné presvedčenie o postupnom vymiznutí národnostnej otázky (viď kap. 3.2.), že potvrdenie jednotného jazyka nikto nevnímal ako negatívum, proti ktorému by sa bolo potrebné vzpierať, keďže jednota jazyka bola v súlade s jednotou juhoslovanskou, bez ohľadu na jej pozadie, ktoré vytvárala komunistická strana. Naopak, vytvorenie (zatiaľ aspoň čiastočne) spoločného jazyka mohlo prispieť k vzniku jednotnej masovej kultúry, t.j. jedného z definujúcich elementov národnej identity podľa A. Smitha (porov. Marković 2001, s. 16).

Sarajevo pritom nebolo považované za relevantné kultúrne centrum a Bosniaci, resp. moslimské obyvateľstvo za faktor, ktorý by mohol určovať rozmery jazykovej politiky. Dôležitejšie sa zdalo byť zjednotenie dvoch jazykovo najrozvinutejších, ale zároveň najviac vzdialených centier (Šipka, 2005, s. 424). Treba upozorniť i na to, že v prípade Macedóncov a Slovincov naďalej ostával v používaní macedónsky a slovinský jazyk, avšak pri pomerne silnom tlaku jazyka srbochorvátskeho, ktorý bol jedným z povinných predmetov v školských osnovách a učil sa ako prvý cudzí jazyk (Valjevac 1999, s. 253; Dabić, 1983, s.99-100)³³.

V roku 1953 bol prijatý ústavný zákon ľudovej republiky Juhoslávie, ktorý do istej miery menil vzťahy medzi federáciou a republikami, avšak formulácie týkajúce sa jazyka, ako aj republikové ústavy ostávali bezo zmeny.

³³ Okrem toho boli obyvatelia autonómnych oblastí srbochorvátskeho jazyka povinní sa učiť i menšinový jazyk oblasti (Dabić, 1983, s.100).

K významným zmenám vo formuláciách týkajúcich sa jazyka dochádza až v ústave Juhoslávie z roku 1963, tentokrát už Socialistickej federatívnej republiky, ktorá bola ako prvá prijatá až po podpise *Novosadskej dohody*. V jazykovej otázke je konkrétnejšia, než predošlé ústavy a k zmenám dochádza i v ústavách na republikovej úrovni.

Články 41, 42 i 43 a 157 federálnej ústavy z roku 1963 (*Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1963*, in: Petranović, Zečević, s.736-737) stanovujú všeobecný rámec jazykových práv, v čl. 41 je zaručená

„sloboda prejavovania svojej národnosti a kultúry, ako i sloboda použitia svojho jazyka. Občan nie je povinný vyjadrovať sa, ku ktorej národnosti patrí ani vyslovovať sa pre jednu z národností. Protiústavná a trestná je každá propagácia alebo uskutočňovanie národnostnej nerovnoprávnosti, ako aj každé rozpútavanie národnostnej, rasovej alebo náboženskej nenávisťi alebo neznášanlivosti.“

Článok 42 stanovuje rovnoprávnosť jazykov a písiem národov Juhoslávie a zaručuje právo národov na vzdelávanie vo vlastnom jazyku. Ako jeden z mála článkov hovorí i o konkrétnom jazyku, keď z rovného postavenia jazykov stanovuje výnimku v prípade armády, kde „sa velenie a vojenský výcvik realizuje v srbochorvátskom jazyku“

Články 43 a 157 upravujú práva národnostných menšín na vzdelávanie vo vlastnom jazyku a používanie jazyka pred súdom, pričom nedochádza k vymedzeniu konkrétneho jazyka súdneho procesu.

V budúcnosti sa mal stať sporným článok 131, ktorý znel:

„Zväzové zákony a iné všeobecné akty zväzových orgánov sa uverejňujú v úradnom liste federácie v autentických zneniach v jazykoch národov Juhoslávie: srbochorvátskom resp. chorvátsorskom, slovinskom a macedónskom. Orgány federácie v služobnom styku zachovávajú zásadu rovnoprávnosti jazyka národov Juhoslávie.“

V porovnaní s predošlou, je konkrétnejšie formulovaná i republiková ústava z roku 1963 Socialistickej republiky BaH (*Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1963*, in: Šipka, 1999, s.247) ktorá na jednej strane opätovne potvrdzuje ochranu jazykov menšín, na strane druhej v článkoch 216 a 221 hovorí o srbochorvátskom jazyku ako o jazyku v ktorom sa vydávajú zákony (čl. 216) a v ktorom sa vedú súdne procesy (čl. 221).

Zaujímavé je, že v ústave Bosny a Hercegoviny je uvedený iba jeden z názvov jazyka – srbochorvátsky (nahradil tak pojem „srbský alebo chorvátsky“ v minulosti). Ten síce v súlade s *Novosadskou dohodou* zahŕňa oba články spoločného jazyka, ale nerešpektuje nepísanú dohodu o tom, že rovnosť na zmiešanom území, akým je Bosna

a Hercegovina, nemá byť iba v zastúpení, ale i v poradí, a preto by mala byť reč i o chorvátosrbskom jazyku. Skutočnosť, že tento sa v ústave neobjavuje sa podľa Šipku (2005, s.424) musela stretnúť s negatívnym ohlasom aspoň u časti Chorvátov a mohla byť jedným z faktorov vyostrenia vzájomných vzťahov medzi národnosťami.

Vplyv jazykovej dohody sa prejavil aj v ústavách Chorvátska, Srbska a Čiernej Hory. Všetky tri republiky vo svojich ústavách zmenili názvy na dvojčlenné a jednoslovné. V Srbsku a Čiernej Hore to znamenalo zmenu srbského na srbochorvátsky (v súvislosti s vydávaním zákonov a činnosťou štátnych a verejne činných orgánov) (Nikač, 1998, s.85) a v Chorvátsku prechod z chorvátskeho alebo srbského jazyka na chorvátosrbský (v súvislosti s jazykom súdneho procesu) (tamže, s.86).

Vidíme, že napriek tomu, že ústavy v štyridsiatych i šesťdesiatych rokoch vznikali v politickej atmosfére vznikajúceho socialistického štátu a myšlienky „bratstva a jednoty“, ktorej cieľom bolo vytvorenie jednotného juhoslovanského národa, v jazykových formuláciách v ústave sa od začiatku vytvárajú dve podoby spoločného názvu („srbochorvátska“ a „chorvátosrbská“), ktoré sú uvádzané jednotlivo, nie v tandeme.

3.3.3 Ústavné zmeny v roku 1974

Rozsiahle zmeny ústavy v roku 1974, ktoré Juhosláviu prakticky menili na konfедераčný štát, boli odrazom stupňujúceho sa napätia vo vzťahoch medzi republikami a centrom i národnosťami a opúšťania ideológie „bratstva a jednoty“, ako aj myšlienky vše zahrňujúceho juhoslovanstva, ktoré postupne v priebehu šesťdesiatych rokov opustil i sám Tito (Marković 2001, s.42). S liberalizáciou politického priestoru od polovice 50-tych rokov (Šipka, 2005, s.225) sa otvoril priestor pre diskusie v rozpore s oficiálnou unitaristickou štátnou koncepciou a to i na jazykovej úrovni.

Prvé spory v súvislosti s jazykom začali už v roku 1965, teda pomerne krátko po prijatí poslednej ústavy, a rozdelili medzi sebou dva tábory – jeden, ktorý bol za jednotu jazyka a druhý, ktorý bol za zachovanie jeho variantnosti. Inými slovami, fakt, že jazyk sa nazýval srbochorvátskym, odrážal okrem iného i skutočnosť, že tzv. západný a východný variant tohto jazyka neboli totožné, a to nie len z hľadiska výslovnosti „jat“ (viď Príloha č.1), ale predovšetkým na úrovni lexikálnej (viď napr. Škiljan 1988, s. 102; Okuka 1998, s.138-145; Príloha č.2). Spornou otázkou bolo, či sa tieto rozdiely majú odstrániť v mene jednotnej normy platnej na celom srbochorvátskom území, alebo sa naopak majú zachovať.

Fakt, že tento spor nemal lingvistický, ale predovšetkým politický charakter sa ukázal až v roku 1967, kedy chorvátski intelektuáli vydali dokument, pod ktorý sa podpísalo viacero významných kultúrnych inštitúcií – medzi inými Matica chorvátska, Chorvátska akadémia vied, mnohé univerzitné inštitúty či chorvátsky PEN-klub, nazvaný *Deklarácia o názve a postavení chorvátskeho jazyka (Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika*, in: Šipka, 1999, s.123-126). Chorvátski intelektuáli v ňom vyjadrili nesúhlas s pojmom „srbochorvátsky alebo chorvátsosrbský“ jazyk v ústave (čl.131 federálnej ústavy 1963 vid' kap. 3.3.2), ktorý „nevyjadruje rovnoprávnosť týchto jazykov, ale je často chápaný ako synonymum,“ a kladie tak „Chorvátsko do nerovnoprávneho postavenia“. Dokument požaduje zmenu ústavnej formulácie z roku 1963 v článku 131, t.j. oficiálne zavedenie chorvátčiny a srbčiny (samostatných jazykov) ako jazykov, v ktorých sa popri macedónčine a slovinčine vydávajú autentické znenia zákonov.

Jedným z najsilnejších argumentov v *Deklarácii* bolo presvedčenie o práve každého národa nazývať svoj jazyk vlastným národným názvom, bez ohľadu na to, či z formálneho hľadiska rovnaký jazyk používa nejaký iný národ a nazýva ho odlišne. Tento argument uznala i časť srbských intelektuálov, ktorá na chorvátsku *Deklaráciu* reagovala tzv. *Návrhom na zamyslenie (Predlog za razmišljanje)*. V ňom vyjadrila svoje uznanie *Deklarácie* ako reprezentatívneho dokumentu vydaného inštitúciami, ktoré majú zvrchované právo rozhodovať o chorvátskom jazyku, a zároveň uznala právo národov rozhodovať o názve svojho jazyka. *Viedenská* a *Novosadská* dohoda mali byť týmto aktom zrušené a chorvátsky a srbský jazyk sa mali ďalej rozvíjať ako dva samostatné jazyky. Srbský *Návrh na zamyslenie* tak viac než reakciou na *Deklaráciu*, bol demonštráciou ochoty srbskej strany pristúpiť na rozdelenie jazykov.

Boli to zrejme práve požiadavky Chorvátov, ktoré dovedli k tomu, že federálna ústava 1974 (*Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, in: Petranović, Zečević, s.747-749), na rozdiel od ústavy z roku 1963, nevymenúva konkrétne úradné jazyky. Používanie jazykov je ďalej vymedzené v rámci republikových ústav. Definícia jazyka a jeho názvov je však viac nejednotná než v minulosti.

Najvýraznejšie sa zmeny odrazili v ústave vtedajšej Socialistickej republiky Chorvátska (*Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*, in: Petranović, Zečević, s.752-755), ktorá bola napriek tomu, že *Deklarácia* býva často interpretovaná ako lingvistický separatizmus, formulovaná veľmi opatrne. Čl.137 v duchu *Deklarácie* o chorvátskom jazyku znie nasledovne:

„Všetky národy a národnosti, ktoré žijú v Socialistickej republike Chorvátsko sú rovnoprávne: Chorváti, Srbi, Maďari, Česi, Taliani, Slováci, Rusíni, Ukrajinci i ostatné národy a národnosti. S cieľom realizácie rovnoprávnosti národov a národností a slobody občanov na vyjadrovanie svojich národných zvláštností je každému národu a národnosti garantované právo, aby v súlade s potrebami spoločného života, socialistického rozvoja a bratstva a jednoty rovnoprávne používal svoj jazyk a písmo, a aby nazýval jazyk svojim menom.“

Článok 138, z jazykového hľadiska ešte o niečo zaujímavejší, formálne popiera akékoľvek oddelenie chorvátčiny od srbčiny na komunikačnej a čiastočne sa podobného oddelenia vzdáva i na symbolickej úrovni.

„V Socialistickej republike Chorvátsko sa vo verejnej sfére používa chorvátsky literárny jazyk – štandardný (spisovný) tvar národného jazyka Chorvátov a Srbov v Chorvátsku, ktorý sa nazýva chorvátsky alebo srbský. (...) „zabezpečuje sa uskutočňovanie rovnosti jazykov a písiem národov a národností vo verejnom živote.“

Komplikovanejšie koncipovaná je rovnosť jazykov a písme pri vydávaní zákonov. Tá rozlišuje dve roviny. Na jednej strane je v článkoch 292 a 293 stanovené, že zákony a ďalšie predpisy republikových orgánov sa publikujú v Národných novinách vo vydaniach v latinke i cyrilike, avšak v prípade zväzových zákonov čl.292 stanovuje, že autentické texty zväzových zákonov a ďalších záväzných nariadení a všeobecných predpisov sa publikujú v Úradnom liste Socialistickej federatívnej republike Juhoslávie v chorvátskom jazyku, latinkou. Týmto spôsobom Chorvátsko posúva Srbov na svojom území do postavení menšiny – na jednej strane im na vlastnom území garantuje právo vydávať zákony v ich vlastnom jazyku, ale na federálnej úrovni očakáva dvojjazyčnosť a plné oddelenie jazykov, ktoré umožní, aby existovala samostatná chorvátska autentická verzia federálnych zákonov.

Napriek zmenám v jazykovej situácii v Juhoslávii ako celku (a ako uvidíme v nasledujúcej kapitole, predovšetkým kvôli nej), republiková ústava Bosny a Hercegoviny naďalej hovorila o „srbochorvátskom alebo chorvátosrbskom“ jazyku. Na rozdiel od predošlých formulácií týkajúcich sa všeobecne jazyka súdnych procesov, sa do ústavy z roku 1974 (*Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, in: Šipka, 1999, s.248) dostala v čl. 4 konkrétna formulácia: „V socialistickej Republike Bosne a Hercegovine sa oficiálne používa srbochorvátsky resp. chorvátosrbský jazyk ijekavskej výslovnosti. Obe písma (latinka a cyrilika) sú rovnoprávne.“

Ústava Srbskej socialistickej republiky (*Ustav Socijalističke Republike Srbije* in: Petranović, Zečević, 1987, s.755-756) síce, napriek rétorike *Návrhu na zamyslenie*, neopustila formuláciu srbochorvátsky jazyk, no na rozdiel od Bosny a Hercegoviny uviedla iba názov so srbským názvom ako prvým v poradí (koniec koncov, tak to bolo už aj v ústave z roku 1963, avšak v Srbsku, kde v pomere k ostatnému obyvateľstvu nežilo toľko Chorvátov ako v BaH, sa takáto formulácia nemusela nutne stretnúť s problematickým prijatím). Podobne ako ostatné ústavy naďalej zaručovala rovnoprávnosť národov a národností a už tradične, vzhľadom na národnostné zloženie krajiny, zabezpečovala rovné práva i menšinovým jazykom autonómnych oblastí. Podľa ústav jednotlivých autonómnych oblastí, ktoré taxatívne vymedzovali, ktoré jazyky sú na ich území rovnoprávne, bolo zaručené vydávanie zákonov v autentickom znení taktiež v albánčine, turečtine (Kosovo), maďarčine, slovenčine, rusínčine a rumunčine (*Ustav Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosova, Ustav Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine*, in: Petranović, Zečević, 1987, s.757-761)

Podobne ako Chorvátsko, aj Srbsko zachovalo dvoj písomnosť. (Nikač, 1998, s.98-99), v praxi však v Chorvátsku dominovala latinka, v Srbsku a Čiernej Hore cyrilika, zatiaľ čo Bosna a Hercegovina v duchu svojej jazykovej politiky, ktorú priblížim v nasledujúcej kapitole, dôsledne dodržiavala rovnomerné používanie oboch písiem (Škiljan, 1988, s.122).

Spomeňme aspoň na okraj situáciu v Čiernej Hore, ktorá sa do istej miery ocitla v podobnej situácii, ako Bosna a Hercegovina, keďže aj v nej žil národ, ktorý nemal tradičný vlastný názov jazyka. Na rozdiel od Bosny a Hercegoviny sa však Čierna Hora v tomto období nedožadovala uznania svojich jazykových zvláštností (Škiljan, 1988, s.120). Odlišnosť situácie Čiernej Hory oproti BaH spočíval v skutočnosti, že Čierna Hora sa nemusela vyrovnávať s hrozbou etnického rozdelenia krajiny, preto si vystačila s formuláciou stanovujúcou za úradný jazyk republiky jazyk srbochorvátsky (bez dodatkov) ijekavskej výslovnosti, latinke a cyrilike sa, podobne ako v ostatných republikách, zaručuje rovnoprávne postavenie (*Ustav Socijalističke Republike Crne Gore*, in: Petranović, Zečević, 1987, s.751-753).

3.4 Počiatky samostatnej jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny

O samostatnej jazykovej politike Bosny a Hercegoviny môžeme hovoriť až od začiatku sedemdesiatych rokov, resp. od vydania *Deklarácie* v roku 1967. State z oblasti Bosny a Hercegoviny samotnej venované tomuto obdobiu nesú obvykle názov zdôrazňujúci toto obdobie ako fázu boja za rovnoprávnosť, čo nie sú patetické, ale pomerne realistické označenia.

Situácia, do ktorej sa dostala Bosna a Hercegovina už koncom šesťdesiatych rokov, a k vyhroteniu ktorej došlo v priebehu rokov deväťdesiatych, môžeme označiť ako konflikt medzi dôrazom na komunikačnú a symbolickú funkciu jazyka. Ako som uviedla v teoretickej časti práce, posilnenie komunikačnej funkcie má vo svojej podstate integračný charakter, zatiaľ čo posilnenie funkcie symbolickej môže (a nemusí) mať dezintegračné pôsobenie. Bosna a Hercegovina, zložená z etnického hľadiska z troch etník bez pevnej geografickej distribúcie, čelila lingvistickému nacionalizmu, ktorý ohrozoval jej prežitie. Juhoslávia znamenala pre Bosnu a Hercegovinu najlepšie riešenie jej národnostných problémov – Chorváti a Srbi sa ocitli v jednom štáte, hoci nie priamo v jednej republike, čo ale vzhľadom na charakter komunistických federácií nemalo obzvlášť veľký (negatívny) význam, a zároveň obyvateľstvo moslimského vyznania nebolo postavené pred otázku identifikácie sa s jedným z týchto národov, keďže stále existovala možnosť identifikovať sa ako Juhoslovan.

Rok 1971 priniesol uznanie moslimského obyvateľstva Bosny a Hercegoviny (a Sandžaku) ako národa Muslimov. *Deklarácia o chorvátskom jazyku a Návrh na zamyslenie* pritom potvrdili vôľu dvoch (z jazykového, ale i početného hľadiska) dominantných etník v krajine, zviazať národ a jazyk a vnímať ich existenciu ako vzájomne podmienenú. V Bosne a Hercegovine tak došlo k situácii, keď dve z troch významných národností v krajine získali prostredníctvom svojej materskej krajiny vlastný jazyk – chorvátsky (explicitne už od zmien v roku 1974) a srbský (zatiaľ formulovaný iba v *Návrhu na zamyslenie* a v podobe srbochorvátskeho bez uvedenia chorvátosrbského v ústave, srbský jazyka však, hoci sa tak nenazýval, vznikol pasívne vyčlenením chorvátskeho jazyka zo srbochorvátčiny).

V momente, keď sa jazyková identifikácia úzko prepojila s identifikáciou národnostnou, v komplikovanej situácii sa ocitlo moslimské obyvateľstvo, národne neidentifikované ani ako srbské ani ako chorvátske a z tohto hľadiska teda nezdierajúce srbský ani chorvátsky jazyk. A to i napriek tomu, že vzhľadom na charakter vzdialenosti

medzi jazykmi opísanými vyššie, so Srbmi a Chorvátmi zdieľalo v podstate jazyk totožný, prinajmenšom priamo na území Bosny a Hercegoviny, kde ani pre Srbov nie je charakteristická ekavská výslovnosť a je tak neprítomný jeden zo znakov, ktorý býva často (a nie celkom oprávnene - vid' Príloha č.1 a č.2) považovaný za jednu z hlavných rozlišovacích charakteristík. Národné varianty jazyka sa navyše úplne nezhodovali s hranicami etník ani mimo územia Bosny a Hercegoviny. Chorváti vo Vojvodine taktiež hovorili tým, čo bolo nazývané srbským variantom (Baotić 2005, s.457).

Deklarácia a Návrh rušili jazykovú jednotu na území Juhoslávie a zavádzali dva rôzne jazyky – moslimské obyvateľstvo by si tak teoreticky nie len muselo vybrať jeden z nich: srbský alebo chorvátsky, ale predovšetkým by sa tak verejne identifikovalo s jednou alebo druhou skupinou, čo by mohlo vzhľadom na snahy v minulosti oboch týchto skupín zahrnúť moslimské obyvateľstvo k sebe, viesť k destabilizácii Bosny a Hercegoviny.

Ak sa mala táto situácia vyriešiť ináč než krízou, ponúkali sa dve možnosti – buď mohlo moslimské obyvateľstvo prijať svoj vlastný jazyk (o názve ktorého sa spätne už neoplatí diskutovať), alebo bolo treba obísť nutnosť znamienka rovnosti medzi národnostnou a jazykovou identifikáciou a definovať Bosnu a Hercegovinu ako celok jazykovo nezávislý od svojich susedov.

Bosna a Hercegovina si zvolila druhú z možností. Jedným z najviditeľnejších demonštrácií tohto rozhodnutia bolo zachovanie „dvojnásobne dvojčlenného“ pomenovania „srbochorvátskeho alebo chrovátosrbského“ jazyka ako úradného jazyka krajiny, od ktorého v tejto doby všetky ostatné republiky upustili (vid' kap.3.3.3). (Pre zachovanie prehľadnosti zdôraznime, že ostatné republiky zvolili buď iba jednočlenný názov, alebo pojem srbochorvátsky, bez uvedenia názvu v obrátenom poradí.)

Hlavným cieľom jazykovej politiky, ktorej ideológom neboli lingvisti, ale hlavne Centrálny výbor zväzu komunistov Bosny a Hercegoviny, bolo zachovanie jazykovej jednoty krajiny pod názvom „bosnianskohercegovinského štandardného jazykového výrazu“ (*bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, neskôr zmenený na ešte neutrálnejší názov „štandardný jazykový výraz v Bosne a Hercegovine“ (*standardnojezički izraz u Bosni i Hercegovini*, tamže, s.460), tj. nie variantu v národnom zmysle, tak ako to bolo zaužívané v minulosti, ale ako špecifického spisovného jazyka charakteristického pre jednotku Bosnu a Hercegovinu, rovný spisovným výrazom iných sociokultúrnych jednotiek v Juhoslávii.

Na *Deklaráciu a Návrh na zamyslenie* ako prvé reagovali nie lingvistické, ale politické štruktúry. Centrálny výbor zväzu komunistov Bosny a Hercegoviny (CVZK BaH) ešte v roku 1967 zverejnil *Vyhlásenie*, v ktorom sú tieto dva dokumenty hodnotené ako: „nie len výraz šovinistických názorov a rozhodnutí ich signatárov, ale i pokus i otvorené politické diverzie proti bratstvu a jednote, rovnoprávnosti a socialistického patriotizmu národov Juhoslávie,“ pričom národy BaH sú „obzvlášť citlivé na každý pokus o narušenie, alebo rozbitie, veľkého spoločného prúdu – bratstva a jednoty - ktoré sa potvrdilo ako záloha jeho prežitia a rozvoja,“ a preto „všetky diskusie o *srbochorvátskom resp. chorvátsosrbskom* jazyku, ako o jednom z činiteľov národného života, musia byť vždy vnímané z hľadiska ich dopadu na bratstvo a jednotu, rovnoprávnosť a zbližovanie národov aj v socialistickej republike Bosne a Hercegovine, keďže Bosna a Hercegovina je súčasť tohto jazykového priestoru a spisovného jazyka.“ (citované podľa Baotić, 2005, s.442).

Podobným spôsobom sa vyjadrili i vyučujúci Filozofickej fakulty v Sarajeve a o niekoľko mesiacov opätovne i CVZK BaH, zdôrazňujúc, že v Bosne a Hercegovine je málo národnostne nezmiešaných sídiel a obyvatelia miešajú oba oficiálne existujúce varianty „srbochorvátskeho resp. chorvátsosrbského“ jazyka. (Baotić, 2005, s 443).

Aktívny vzťah voči jazyku pokračoval v podobe *Sympózia o jazykovej tolerancii*, na ktorom boli sformulované princípy jazykovej politiky BaH. V prvom rade sa trvalo na tom, aby jazyk bol naďalej oficiálne nazývaný „srbochorvátsky-chorvátsosrbský“, cirilika i latinka boli rovnoprávne, jazykové príručky vydávané ijekavsky, ale ináč platila sloboda voľby konkrétneho variantu (Baotić, 2005, s.444-445). Ucelená koncepcia jazykovej politiky bola prezentovaná v roku 1971 a jej princípy zneli nasledovne:

1. prijímanie chorvátskosrbského resp. srbochorvátskeho spisovného jazyka ako jediného jazyka so všetkými odlišnosťami a variantnými rozdielmi;
2. otvorenosť voči pozitívnym kultúrnym a jazykovým vplyvom zo všetkých republík a kultúrnych oblastí našej jazykovej oblasti;
3. pestovanie autochtónnych literárno-jazykových (*književnojezičkih*) a kultúrnych hodnôt, ktoré sú spoločným bohatstvom všetkých národov Bosny a Hercegoviny a vytvárajú most medzi ich kultúrami, tj. trvanie na tom, čo nás spája a zbližuje;
4. plná sloboda individuálneho výberu jazykových vyjadrovacích prostriedkov, bez ohľadu na ich variantnú príznakovosť v iných oblastiach;

(tamže, s.446)

Zvláštny dôraz sa kládol na skutočnosť, ktorá bola argumentovaná hlavne spoločensky a menej lingvisticky, že ide iba o jeden jazyk, v rámci ktorého nie je možné tolerovať „prejavy nacionalistických snáh určitých kruhov, pretože to priamo ohrozuje medzinárodnostnú harmóniu, ktorá je podmienkou existencie a pokroku Socialistickej republiky Bosny a Hercegoviny“ (tamže, s.447).

V tejto súvislosti sa vynára jeden dôležitý argument – právo Socialistickej republiky Bosny a Hercegoviny, aby „ako suverénna a rovnoprávna republika SFRJ (...) sama riešila svoje problémy, a teda i problémy v súvislosti s používaním spisovného jazyka riešila sama.“ (tamže, s.447)

Jedným z výrazov tohto princípu bol zákonom utvorený *Jazykový inštitút*, ktorým sa jasne vyjadrila vôľa realizovať samostatnú politiku nezávislú na susedoch (tamže, s.451), Jeho fungovanie bolo spočiatku zložité, keďže nezískal očakávanú podporu Filozofických fakúlt a Akadémie vied, no v konečnom dôsledku došlo k jeho presadeniu.

Od roku 1971 bola vyvíjaná aktívna snaha o presadenie princípov tolerancie (používanie dvojnásobne dvojčlenného názvu srbochorvátsky resp. chorvátsosrbský, rovné používania latinky i cyriliky, ijekavská výslovnosť) vo výučbe na školách (Baotić, s.448), avšak na *Mostarskej porade o jazyku* usporiadanej v roku 1973 bolo celkové presadzovanie princípov jazykovej politiky stále zhl'adúvaná ako nedostatočné. Problémy boli predovšetkým v nedostatočnom uplatňovaní rovnosti variantov a oboch písem, keď dochádzalo k marginalizácii cyriliky (Baotić 2005, s.452-453).

Hoci snaha o udržanie spoločného „srbochorvátskeho resp. chorvátsosrbského“ jazyka a názov „bosniaskohercegovinský jazykový výraz“ boli spočiatku nesené hlavne snahou o toleranciu, ktorá by zabránila destabilizácii národnostných vzťahov v krajine a snahy o vytvorenie samostatného variantu popri srbskom a chorvátskom neboli výrazné, situácia sa zmenila po roku 1974, keď spomenuté národné varianty získali zvláštny status v štátnych orgánoch. Zákony neboli naďalej vydávané srbochorvátsky, ale „srbsky“ a „chorvátsky“. Preto bosnianski lingvisti pripravili koncept, na základe ktorého mali byť dokumenty národnej skupštiny pripravované i vydávané trojjazyčne, k čomu od roku 1975 reálne došlo (Baotić 2005, s. 467).

Bez ohľadu na formulácie v ústavách sa teda v priebehu sedemdesiatych rokov úradnými jazykmi štátu na republikovej úrovni stali štyri jazyky: srbský, chorvátsky, „bosniasky – v teritoriálnom zmysle“ (v pracovnej Komisii Skupštiny pre totožné znenie zákonov v jednotlivých jazykoch štátu označený ako „srbochorvátsky resp. chorvátsosrbský

jazyk ijekavskej výslovnosti“) a fakticky – hoci nepomenovaný – i „čiernohorský“ (označený ako „srbochorvátsky jazyk ijekavskej výslovnosti“) (Šipka, 2001a, s.38)

Pokúsme sa na záver tejto kapitoly o krátke zhrnutie jazykovej politiky Juhoslávie po druhej svetovej vojne a východiskovú pozíciu, akú vytvorili pre jazykovú politiku budúcej samostatnej Bosny a Hercegoviny.

Napriek ústavným formuláciám, zaručujúcim formálne rovnosť všetkých jazykov krajiny, vrátane menšinových, nedošlo, a z praktických príčin ani nemohlo dôjsť k situácii, kedy by všetky jazyky v krajine mali rovnaký status, a to napriek tomu, že v konečnom dôsledku malo postavenie právne uznávaných jazykov osem jazykov v krajine, keď v Skupštine Federácie existovali sekcie štyroch vyššie uvedených jazykov, ako aj sekcia macedónskeho, slovinského, albánskeho a maďarského jazyka (Šipka, 2001a, s.38-39). Okrem týchto úradných jazykov na rozličných úrovniach sa na rôznych stupňoch škôl zaručovala výučba v niektorých menšinových jazykoch (Škiljan, 1988, s.110-111).

Napriek tejto snahe o ústretovosť, sa však jazyk stal jedným z najsilnejších nástrojov zmeny nikdy nepríliš silnej juhoslovanskej identity na identity etnické. Neúspech jazykovej politiky v Bosne a Hercegovine sa prejavil už v roku 1990, keď noviny *Oslobodjenje* zorganizovali vedeckú anketu o jazyku, v ktorej sa viac ako polovica opýtaných vyslovila proti jednote jazyka Srbov, Chorvátov, Moslimov a Čiernohorcov a uprednostnila by trojjazyčnú politiku chorvátskeho, srbského a bosnianskeho jazyka³⁴ (Baotić 2005, s.473). Jej postupná realizácia bude predmetom nasledujúcej kapitoly.

³⁴ Táto tendencia sa celoplošne potvrdila v sčítaní obyvateľstva v máji 1991, keď v rubrike „materský jazyk“ 37,5% uviedlo „bosanski“, 26,6% srbochorvátsky, 18,8% srbský, 13,5% chorvátsky a 1,4% chorvátsosrbský jazyk. V pomere k počtu obyvateľstva, ktoré sa národnostne identifikovali ako Moslimovia sa zdá, že pojem bosanski uviedlo 90% Moslimov (Mønnesland 2003, s. 482).

4. Jazyková politika v súčasnej Bosne a Hercegovine

Pod súčasnou Bosnou a Hercegovinou rozumiem obdobie od roku 1990 do súčasnosti. V tomto období je jazyková politika BaH formovaná niekoľkými faktormi, ktoré priblížim v rámci nasledujúcich kapitol. Po roku 1990 komunistickú ideológiu a obdobie pomerného (aj keď v poslednom desaťročí problematického) zmieru nahrádza

- (1) rozpad Juhoslávie a definitívny rozpad jazykovej jednoty v Bosne a Hercegovine, s ktorým sa spája diskusia o „bosniactve“ a „bosnianstve“
- (2) rola medzinárodného spoločenstva
- (3) pôsobenie nového legitimizačného prvku – ľudských práv a liberálnej demokracie
- (4) uplatnenie tradícií z minulosti, avšak v odlišnom spoločenskom kontexte vytvorenom bodmi 1-3.

Body 1-3 zároveň predstavujú charakteristiky jednotlivých fáz jazykovej politiky – tesne predvojnovú fázu, fázu vojnovú a tesne po ukončení konfliktu a vývoj po roku 2000, resp. od prelomu tisícročí.

4.1 Rozpad Juhoslávie. Spory o názov národa a jazyka

Vojenský konflikt v Juhoslávii je široká téma, ktorá na tomto mieste bude tvoriť iba kontext ďalších zmien. Po svojom osamostatnení v roku 1992 sa Bosna a Hercegovina stáva akousi Juhosláviou v malom. Tento stav nie je neočakávaný, a to ani pre obyvateľov Bosny a Hercegoviny samotných, práve naopak. Obavy z ozbrojeného konfliktu, následného oddelenia Bosny a Hercegoviny i jej charakterizovanie ako malej Juhoslávie sa objavuje hneď na začiatku deväťdesiatych rokov, viditeľné sú napríklad v zborníku *Bosna i Bošnjaštvo* (Bosna a Bosniactvo, Kočević (1990); Ladan (1990)) .

Národnostné zloženie Bosny a Hercegoviny podľa cenzu v roku 1991 bolo nasledovné: z celkového počtu 4 364 574 obyvateľov bolo 43,7% Moslimov, 31,3% Srbov, 17,3% Chorvátov, 5,5% Juhoslovanov v národnostnom zmysle a menej než 1% iných národností (Mønnesland, 2005, s.481), pričom rozloženie jednotlivých etník nebolo

viazané iba na určité regióny³⁵. Preto by v danej situácii, podobne ako to bolo i v Juhoslávii ako celku, nebolo jednoduché vytvoriť územné členenie tak, aby príslušníkom jednotlivých etnických skupín bola zaručená samospráva, čo bolo ďalej komplikované i susedstvom materských krajín dvoch z etnických skupín. Taktiež v danej situácii nebolo možné, aby bol proklamovaný jediný štátny národ, keďže napriek pomernej väčšine moslimského obyvateľstva, žiadna zo skupín netvorila absolútnu väčšinu.

Aj preto sa už spomínaná konferencia, konaná ešte v roku 1990, niesla v duchu presvedčenia o možnosti koexistencie rôznych etník na území Bosny a Hercegoviny a vo viere v existenciu alebo možnosť vytvorenia spoločnej teritoriálnej identity a multikultúrneho národa.

Označenie obyvateľstva takéhoto útvaru nebolo jednotné, čo sa odrazilo na nejednotnom používaní pojmov *Bošnjak* (t.j. Bosniak v etnickom zmysle) a *Bosanac* (t.j. Bosniak v teritoriálnom zmysle)³⁶, ako aj príslušných prídavných mien. Na označenie teritoriálneho, či politického národa boli používané obidva výrazy, stáva sa však, že sú použité nekonzistentne dokonca i v rámci jedného príspevku (trochu paradoxne dochádza k nejednotnosti v príspevku A.Isakovića, editora knihy *O nacionaliziranju Muslimana*, Isaković, 1990b, s.39-44). Pojem *Bošnjak* je však nepochybne omnoho častejšie ako v súčasnosti používaný na označenie teritoriálneho národa Bosny a Hercegoviny, čo súvisí so skutočnosťou, že niektorí z prispievateľov na označenie súčasných etnických *Bošnjakov* stále používajú pojem *Musliman*, iní v tejto súvislosti prechádzajú na pojem *Bošnjak*. Ak by sme chceli opodstatnenie jedného z pojmov hľadať hlbšie v minulosti, dospeli by sme k zisteniu, že na označenie obyvateľstva i územia boli v minulosti používané oba termíny.

So samostatnosťou Bosny a Hercegoviny došlo k určitému vykryštalizovaniu významu pojmov *Bošnjak* a *Bosanac*, ktoré je viditeľné i na tom, že na rozdiel od konferencie o Bosne a bosniactve sa v knihe rozhovorov s bosniackymi intelektuálmi *Bošnjački odgovori ? (Bosniacke odgovede?)* (1997) hovorí o nutnosti odlišovať tieto dva pojmy ako významovo odlišné (Maglajić, 1997, s. 45.).

S rozdielom medzi oboma pojмами súvisí i otázka tzv. národných inštitúcií. Zatiaľ čo väčšina opýtaných v spomínanej knihe vyslovuje nespokojnosť so stavom, keď boli

³⁵ Etnické zloženie Bosny a Hercegoviny (dominantné etniká – Srbi, Chorváti, etnickí Bosniaci) v rokoch 1991 a 1998 vid' Príloha č. 3 a č. 4

³⁶ Napriek existujúcej dvojici pojmov bosniacky-bosniansky, ktorým je možné vyjadriť protiklad bošnjački-bosanski, dvojica vyjadrujúca protiklad *Bošnjak* a *Bosanac* zatiaľ v spisovnej slovenčine neexistuje. Preto v nasledujúcej kapitole budem používať na označenie obyvateľstva pôvodné pojmy v znení, v akom sú používané v Bosne a Hercegovine samotnej.

v minulosti *Bošnjakom* (v tom čase Moslimom), ako jedinému národu upreté národné inštitúcie, v zmysle inštitúcií výhradne moslimských, menšina opýtaných, napr. predseda Akadémie vied Bosny a Hercegoviny Seid Huković (1997, s.94), sa domnieva, že existujúce bosnianske inštitúcie, ešte z obdobia bývalej Juhoslávie, sú jedinými skutočne národnými. Iné Bosniaci nemajú, ani nemajú mať. Aj to dokladá, do akej miery dvojica Bošnjak a Bosanac v súčasnosti vyjadruje napätie medzi pojatím Bosny a Hercegoviny ako štátu troch etnických národov (s trojicou etnických národných inštitúcií) alebo jedného štátneho národa troch rôznych vyznaní.

Diskusiou o pojmoch *Bošnjak* a *Bosanac* nekončí diskusia o etnickom a celoštátnom rozmere obyvateľstva Bosny a Hercegoviny. Naopak, vyhrcoje sa diskusia okolo používania pojmov *bošnjački* (bosniacky) a *bosanski* (bosniansky) v súvislosti s jazykom.

Pojmy *bošnjački* a *bosanski* by sa, podľa mnohých logicky, mali vzťahovať na pojmy *Bošnjak* a *Bosanac*.

Jazyk bosniansky (*bosanski*) je však v súčasnosti jazykom ku ktorému sa hlásia etnickí Bosniaci, bosniansky jazyk, v zmysle jazyka celoštátneho, neexistuje, prinajmenšom nie na symbolickej úrovni. Prvým pokusom o zavedenie bosnianskeho jazyka som opísala vyššie, šlo o prípad politiky vedenej správcom Bosny a Hercegoviny v rámci Rakúska Uhorska, Benjaminom Kállayom a toto obdobie predstavuje jeden z historických momentov, na ktoré sa súčasný Bošnjaci pri argumentovaní v prospech označenia bosniansky odvolávajú.

Z hľadiska odporcov pojmu bosniansky by mal byť názvom spoločného jazyka *bošnjački* (bosniacky), okrem iného i preto, že je logicky odvoditeľný od pojmu *Bošnjak*. Zástancami „protibosnianskeho“ tábora sú predovšetkým Chorváti a Srbi, ktorí názov *bosanski*, podobne ako názov *Bosanac* považujú za pojem zahŕňajúci celé obyvateľstvo Bosny a Hercegoviny, čo je v nesúlade s nacionálnym cítením, ktoré sa viaže na jazyk chorvátsky alebo srbský (Cvitković, 2006, s.61).

Zmier v tomto probléme sa dosahuje tradičným argumentom. Označenie jedného a toho istého jazyka môže byť u rôznych národov rôzne. Preto Chorváti, vo svojom jazyku, môžu jazyk Bosniakov nazývať *bošnjački*, na druhej strane však nemôžu brániť Bosniakom v Bosne, aby svoj jazyk nazývali *bosanskim* (porov. Mørnesland, 2005, s. 507-510). Problémy, akým čelí tento prístup a jeho ďalšie implikácie budú predmetom nasledujúcej kapitoly.

4.2 Jazyková politika v priebehu vojenského konfliktu

Jazyková politika podobne ako v predošlých obdobiach odráža vývoj národnostnej situácie, ako aj predznamenáva spoločenskú krízu v podobe vojny. V jej prvej fáze sa predstavitelia BaH snažili o pokračovanie tolerantného prístupu z predošlých dvoch desaťročí, ktorý v konečnom dôsledku zlyhal i vzhľadom na skutočnosť, že v dôsledku konfliktov bola pôsobnosť ústavy obmedzená iba na oblasť kontrolovanú armádou BaH, teda moslimansko-bosniackej oblasti, resp. v budúcej Federácii Bosny a Hercegoviny (Šipka, 2001a, s.40).

Prvá ústava samostatnej Republiky Bosny a Hercegoviny prijatá predsedníctvom Republiky Bosny a Hercegoviny 24.2. 1993 v čl. 4 stanovila ako úradný jazyk Bosny a Hercegoviny „srbochorvátsky resp. chorvátsosrbský jazyk ijekavskej výslovnosti“. Obe písma – latinka i cyrilika – boli naďalej rovnoprávne (*Ustav Republike Bosne i Hercegovine*, in: SLRBiH, č.5/1993). Proti uvedenej formulácii, snažiacej sa o udržanie národnostne čo najmenej zafarbeného jednotného jazyka, sa, z hľadiska dovtedajšieho vývoja jazykovej politiky v bývalej Juhoslávii trochu paradoxne, zdvihla vlna odporu nie zo strany Srbov alebo Chorvátov, ale predovšetkým zo strany Moslimov, ktorí sa v *Liste predsedníctvu Bosny a Hercegoviny* uverejnenom 13. 12. 1992 v novinách *Oslobodjenje* dožadovali zmeny názvu úradného jazyka.

Podstatu protestu tvoril nesúhlas s názvom jazyka, ktorý znerovnoprávňuje Moslimov, keďže napriek svojej dvojčlennosti zahŕňa iba srbčinu a chorvátčinu. Tento postoj súvisí s vnímaním výrazov „srbochorvátsky“ a „chorvátsosrbský“ ako synonym označenia srbčiny alebo chorvátčiny, tak ako sme sa s nimi stretli už v predošlých kapitolách. Vynechanie jedného z týchto dvoch dvojčlenných označení mohlo byť z tohto hľadiska vnímané ako vynechanie, alebo prinajmenšom znerovnoprávnenie člena uvedeného ako druhého v poradí (viď kap. 3.3.2). Argumenty, po ktorých signatári listu siahli, reflektujú podobné spory v minulosti:

„Vychádzajúc z ústavou garantovanej rovnoprávnosti jazykov, národov a národností, užívajúc prirodzené právo na slobodné použitie a názov svojho jazyka, požadujeme zrealizovanie práva na to, aby sme nazývali bosniacký jazyk svojím jazykom do takej miery, do akej Srbi nazývajú svoj jazyk srbským a Chorváti chorvátskym. Uvedené prirodzené právo každého národa nemôže byť spochybnené žiadnou podobnosťou, blízkosťou alebo totožnosťou s jazykom iného národa. Tak ako chorvátsky, resp. srbský variant spoločného literárneho jazyka majú skutočné i nominálne právo

funkcie zvláštnych jazykov, tak aj my bosnianskomuslimský variant spoločného jazyka vnímame z rovnakých dôvodov bosnianskym jazykom“ (*Oslobodjenje*, 13.12.1992, in: Šipka, 2001a, s.245-246).

Na základe týchto protestov predsedníctvo pol roka po schválení pôvodnej ústavy, prijalo nariadenie, podľa ktorého:

„V republike Bosne a Hercegovine je úradným jazykom štandardný spisovný jazyk ijekavskej výslovnosti jej konštitutívnych národov, ktorý sa nazýva jedným z troch názvov: bosniansky (*bosanski*), srbský, chorvátsky“ (*Uredba sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u Republici Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnog stanja*, in: SLRBiH č.18/1993).

Rovnosť písom je naďalej zachovaná. Napriek tomu, že toto rozhodnutie bolo nepochybným začiatkom trojjazyčnosti, úplne explicitne sa zatiaľ trojjazyčnosť nezavádza, naopak, v duchu hesla „malej Juhoslávie“ Bosna nasleduje svoju predchodkyňu aj na tomto mieste a ponecháva možnosť výberu názvu jazyka, nie však jazyka samotného – ten je stále pokladaný za jednotný podobným spôsobom, ako napríklad v Chorvátskej ústave z roku 1974 (viď kap. 3.3.3).

Snahy o ďalšie zachovanie jednoty, formálnej rovnoprávnosti a prevenciu konfliktov, sa prejavili i v organizácii školstva, ktoré je jednou z kľúčových oblastí pre formovanie identity obyvateľov. V smernici Ministerstva školstva, kultúry, vedy a športu pre učiteľov sa menil názov predmetu „Srbochorvátsky/chorvátsky srbský jazyk a literatúra“ na „Bosniansky, srbský, chorvátsky jazyk a literatúra“ (Šipka, 1999, s.221) a realizácia zmeny mala byť v praxi zabezpečená napríklad tým, že učitelia zahája hodinu vetou „Dnes sa budeme venovať jednému prvku z jazyka, ktorý sa nazýva bosniansky, srbský, chorvátsky jazyk“ (Mønnesland, 2005, s.486). Pri vypisovaní názvu jazyka na vysvedčenie mal byť smerodajný názov tak, ako si ho zvolil žiak (Mønnesland, 2005, s.486). K realizácii smernice i vzhľadom na ozbrojený konflikt dochádzalo iba neúplne a zmätočne. Jednotlivé výučbové plány poukazujú na to, že trojčlenný názov jazyka nebol vždy dodržiavaný a v konečnom dôsledku sa bosniansky jazyk stal formálne samostatným jazykom nesrbského a nechorvátskeho obyvateľstva, t.j. Bosniakov³⁷ (*Bošnjakov*). (tamže, s.487).

³⁷Označenie *Bošnjak* namiesto označenia *Musliman* bolo oficiálne zavedené v roku 1994 Ústavným zákonom o zmenách a doplnkoch ústavy Republiky Bosny a Hercegoviny (*Ustavni zakon o izmjenama i dopunama ustava republike Bosne i Hercegovine*), ktorý v čl. 7 nahradil pojem *Muslim* vo všetkých pádoch zodpovedajúcim tvarom slova *Bošnjak* (SLRBiH č.8/1994).

Akékoľvek snahy o spoločnú a tolerantnú jazykovú politiku realizované v roku 1993 boli odsúdené na zánik už pred svojím vznikom (a do istej miery predstavujú argument navyiac pre bosniackych intelektuálov, ktorí požadovali existenciu bosnianskeho jazyka), keďže skutočný rozpad jazykovej jednoty bol potvrdený už v roku 1992 ústavou Republiky srbskej, ktorá ako úradný jazyk Republiky srbskej zaviedla „srbský jazyk ijekavskej a ekavskej výslovnosti a cyrilické písmo, ako aj použitie latinského písma spôsobom upraveným zákonom.“, pričom „na územiach, kde žijú iné jazykové skupiny sa úradne používajú i ich jazyky a písma spôsobom stanoveným zákonom (*Ustav Republike Srpske*, in: Šipka 1999, s.273).

V roku 1994 po svojom vzniku na existujúcu situáciu reaguje i Federácia Bosny a Hercegoviny³⁸, keď vo svojej ústave uvádza:

„Úradné jazyky Federácie Bosny a Hercegoviny sú bosniansky a chorvátsky jazyk. Úradné písmo je latinka. Ostatné jazyky je možné používať ako prostriedky komunikácie a vyučovacie jazyky.“ (*Ustav Federacije Bosne i Hercegovine*, SNFBiH, č.1/1994)

Tým je z úradného používania vylúčený srbský jazyk..

Vyššie uvedené formulácie na symbolickej úrovni definitívne rozbili jednojazyčnosť Bosny a Hercegoviny. Pojem symbolickú treba obzvlášť vyzdvihnúť, keďže zo systémového hľadiska sa na zemi Bosny a Hercegoviny hovorí jedným spisovným jazykom, ktorého špecifickosť oproti jazyku v Srbsku a Chorvátsku sa bosnianski intelektuáli snažili potvrdiť v priebehu celého predošlého obdobia, keď ich cieľom bolo zavedenie tzv. „bosnianskohercegovinského jazykového výrazu“ ako rovnoprávného variantu popri variante srbskom a chorvátskom.

V priebehu ozbrojeného konfliktu boli, napriek nepriaznivým podmienkam, realizované ďalšie kroky na posilnenie tejto roviny bosnianskeho jazyka. Bola vydaná gramatika bosnianskeho jazyka, ktorej autori sa počas jej prípravy nemali ani možnosť stretnúť (Mønnesland, 2005, s.487). Gramatika bola vytvorená na žiadosť politickej moci, avšak prinajmenšom čiastočne štandardizovala bosniansky jazyk a tým oficiálne potvrdila jeho existenciu, ktorá však zo strany srbských a chorvátskych lingvistov nebýva prijímaná celkom bez sporne (tamže).

³⁸ Právne bol vznik Federácie Bosny a Hercegoviny umožnený rovnakým ústavným zákonom, ktorý menil i názov Musliman na Bošnjak, ktorý umožňoval v prvom článku suverénnym národom – Bosniakom a Chorvátom, aby z oblastí s prevahou Bosniakov a Chorvátov vytvorili Federáciu Bosny a Hercegoviny, pričom o prípadnom zmene statusu oblastí s väčšinovým srbským obyvateľstvom sa má rozhodnúť na mierovej konferencii o Bosne a Hercegovine. Vytvorenie Federácie je v tomto čase motivované snahou o pripojenie k Chorvátsku (SLRbaH 8/1994)

Jedným z dôvodov je i to, že základný prvok, ktorým sa často dokladuje rozdiel srbčiny a chorvátčiny, čiže ekavská a ijekavská výslovnosť, nezohráva v prípade Bosny a Hercegoviny žiadnu úlohu, keďže všetci obyvatelia Bosny, bez ohľadu na etnickú identifikáciu, hovoria ijekavsky a rozdiely v lexike, ktoré bývajú taktiež zdôrazňované, sú podmienené viac sociálnym statusom než etnickou príslušnosťou. (Bugarski, 2005, s.138). Súčasný „etnický“ rozdiel sú konštruované do značnej miery umelo.

4.3 Rola medzinárodného spoločenstva

Predtým, než začnem hovoriť o povojnovej jazykovej politike Bosny a Hercegoviny, je nutné zmieniť sa o role medzinárodného spoločenstva a vplyvu, aký má na jazykovú legislatívu.

Medzinárodné spoločenstvo predstavuje v jazykovej politike Bosny a Hercegoviny nový, ale v súčasnosti veľmi závažný faktor. Tak ako celé politické zriadenie Bosny a Hercegoviny po roku 1995 je predovšetkým implementáciou *Daytonskej mierovej dohody* zo 14.12.1995 (*Dayton Peace Agreement*, <http://www.ohr.int/dpa>³⁹), je i jazyková politika, hoci menej explicitne, touto dohodou ovplyvnená. Mierová dohoda v prvom rade vymedzila podmienky a charakter demilitarizácie Bosny a Hercegoviny, avšak v Prílohe IV. (*Annex IV*) zároveň zakotvila novú ústavu Republiky Bosny a Hercegoviny, ktorá potvrdila existenciu entít Federácie Bosny a Hercegoviny, Republiky srbskej, ako aj zvláštneho národnostne zmiešaného distriktu Brčko, ktorého status do dnes nie je úplne vyriešený.

Celobosnianska ústava (*Ustav Bosne i Hercegovine*, <http://www.ustavnisud.ba>) čiastočne podmienila zmeny v ústavách entít, obzvlášť po roku 1998 (viď kap. 4.4.2). Ústava vychádza zo snahy o zaručenie rovných práv oboch entít a snaží sa o vytvorenie podmienok pre návrat utečencov. Jazykovú otázku, podobne ako federálne ústavy Juhoslávie v minulosti, ponecháva celobosnianska ústava bokom, avšak trojjazyčnosť Bosny a Hercegoviny je fakticky potvrdená mierovou dohodou ako takou, keďže v jej závere je stanovené, že má byť vyhotovená v srbskom, chorvátskom a bosniackom jazyku. Daytonská mierová dohoda v súčasnosti slúži hlavne ako rámec, na ktorý sa odvolávajú ústavné sudy pri rozhodovaní o sťažnostiach týkajúcich sa rovnosti postavenia entít, jazykových a kultúrnych práv (viď kap. 4.4.2).

³⁹ V záujme prehľadnosti textu uvádzam iba adresy hlavných stránok, na ktorých sa dokumenty nachádzajú, internetové adresy odkazujúce priamo na dokumenty sú uvedené v zozname citovanej literatúry.

Pôsobenie medzinárodného spoločenstva na území BaH má ďaleký dosah, v rovine jazykových, kultúrnych a vzdelávacích práv má však, okrem úradu vysokého predstaviteľa (<http://www.ohr.int>), ktorý je iniciátorom mnohých zákonov a zmien (napr. zmien ústav entít, vid' kap. 4.4.2), dôležité postavenie hlavne Organizácia pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe, ktorá je okrem iného realizátorom súčasnej reformy vzdelávania, v rámci ktorej usiluje napríklad o stiahnutie etnických symbolov zo škôl a ich nahradenie neutrálnymi symbolmi (<http://www.oscebih.org/education/>).

Ďalším momentom, ktorý je reflektovaný v bosnianskom prostredí, vzhľadom na to, že veľmi vyhovuje tradičnému bosnianskemu prístupu k ľudským právam a jazykovej otázke zvlášť, je *Všeobecná deklarácia jazykových práv* (*Universal Declaration of Linguistic Rights*, <http://www.linguistic-declaration.org/>), prijatá v roku 1996 v Barcelone pod záštitou UNESCO, avšak do dnešného dňa plne neuznaná Organizáciou spojených národov. Deklarácia obsahuje mnoho prvkov, ktoré môžu pomôcť legitimizovať situáciu v Bosne a Hercegovine obzvlášť vzhľadom na to, že sa na rozdiel od *Európskej charty regionálnych a menšinových jazykov* (*European Charter for Regional or Minority Languages*, <http://conventions.coe.int>), nevzťahuje iba na jazyky, ktoré nemajú oficiálne postavenie štátneho jazyka, a ktorá sa tým pádom nevzťahovala na postavenie jazyka konštitutívnych národov v Bosne a Hercegovine.

Naopak, *Všeobecná deklarácia* sa vzťahuje na jazykové skupiny vôbec, bez ohľadu na ich formálne postavenie (čl. 1). Medzi iným definuje povinnosť, aby reprezentatívne telesá mali ako oficiálny jazyk historický jazyk teritória, ktoré reprezentujú (čl.19), garantuje jazykovým komunitám právo na rozvoj vlastnej kultúry, právo, aby bol jazyk a kultúra vyučovaná, a aby bola jazyková komunita rovnoprávne prítomná v kultúre a v médiách (čl.3). Zaujímavý je čl.8, ktorý znie: „Všetky jazykové komunity majú právo mať k dispozícii akékoľvek prostriedky potrebné na zabezpečenie, ďalšie predávanie a pokračovania ich jazyka“ (tieto prostriedky nie sú bližšie definované).

Aj vzhľadom na podobné formulácie je otázne, či by bolo uznanie tohto dokumentu skutočne pozitívom, keďže súčasná snaha viacerých jazykových skupín o uplatnenie deklarovaných práv by mohla viesť k výsledkom v rozpore s deklarovanou harmóniou.

Napriek chýbajúcemu plnému uznaniu zo strany OSN, príklady príspevky zo zborníkov venovaných jazyku v Bosne a Hercegovine (Katnić-Bakaršić, 1999) dokladajú, že tento medzinárodný rozmer jazykovej politiky je v krajine akceptovaný a ďalej reflektovaný, hlavne v súvislosti s článkom 9, ktorý všetkým jazykovým skupinám zaručuje právo „kodifikovať, štandardizovať, zachovávať a propagovať svoj lingvistický

system bez umelého alebo vnúteného zásahu,“ ako aj s článkom 33 zaručujúcim právo každého národa nazývať sa názvom platným v jeho vlastnom jazyku, čo úzko súvisí s presvedčením o práve na výber vlastného názvu jazyka a celkove s pokusmi deklarácie o kompromis medzi individuálnymi a skupinovými právami, čo v oboch prípadoch v Bosne a Hercegovine presahuje rovinu jazykovej politiky.

4.4 Jazyková politika po Daytonskej mierovej dohode

4.4.1 Jazykové zákonodarstvo entít do roku 1998

Bosna a Hercegovina ako v podstate konfедераčný štát, hoci tento pojem nie je použitý v žiadnom z oficiálnych dokumentov, má pomerne zložitý ústavný systém. Okrem skutočnosti, že pozostáva z dvoch entít, ktoré sú produktom predchádzajúceho vojenského konfliktu i následnej mierovej dohody, je tento systém komplikovaný i faktom, že jedna z entít štátu – Federácia Bosny a Hercegoviny pozostáva z desiatich kantónov, z ktorých každý disponuje vlastnou ústavou⁴⁰.

Vzťah celobosnianskej ústavy k jazyku som opísala v predošlej kapitole. Ústavy entít zachovávajú z hľadiska jazyka v prvej fáze existencie Bosny a Hercegoviny (t.j. do roku 2000) svoje pôvodné znenie, t.j. Federácia BaH ako úradný jazyk neuvádza srbčinu a naopak, Republika srbská uvádza iba ju, pričom obe entity zaručujú určité práva aj ďalším jazykom (viď kap. 4.2). Ústavy jednotlivých kantónov, prijaté v priebehu rokov 1995 až 1997, venujú každá, s výnimkou Kantónu Sarajevo (a pôvodne i Unsko-sanského kantónu, ktorý podobný článok dopĺňa dodatkom z roku 1997), úprave jazyka jeden článok prakticky totožného znenia: „Úradné jazyky Kantónu sú bosniacky (*bosanski*) a chorvátsky jazyk. Úradné písmo je latinka. Ostatné jazyky sa môžu používať ako prostriedok komunikácie a vyučovania“ (texty všetkých ústav in: Hogić, 1997).

V prípade troch ústav sa na mieste bosnianskeho jazyka (*bosanski*) nachádza bosniacký (*bošnjački*) jazyk (Ide o súčasný Posávsky a Západnohercegovinský kantón a tzv. Kantón 10 – v minulosti v zodpovedajúcom poradí: *Županija posavska*, *Županija zapadnohercegovačka* a *Hercegbosanska županija*).

⁴⁰ Politická mapa súčasnej Bosny a Hercegoviny sa nachádza v Prílohe č.5

Federácia BaH nedisponuje žiadnymi ďalšími výlučne jazykovými zákonnými úpravami, na rozdiel od Republiky srbskej, ktorá jazykovým úpravám venuje omnoho väčšiu pozornosť.

Z roku 1992 pochádza prvý *Zákon o úradnom používaní jazyka a písma* (*Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama*, in: Šipka, 2001a, s. 256-259), v ktorom ako úradný jazyk uvádzal srbský jazyk bez ďalších dodatkov. Až v čl. 4 upravujúci používanie jazyka v školách ako jazyk výučby ďalej stanovoval srbský jazyk ijekavskej výslovnosti pre základné školy, zatiaľ čo v prípade stredných a vysokých škôl sa ponechávalo vyučujúcim a študentom právo slobodne si zvoliť niektorý z jazykových výrazov v rámci spisovnej normy srbského jazyka (tj. jeho ijekavský alebo a ekavský variant pozn. autor).

Na základných školách bola v prvých troch ročníkoch záväzne zavedená výučba cyrilického i latinského písma. Celkovo zákon dával prednosť cyrilickému písmu pri vedení úradných záznamov, avšak pri vydávaní diplomov alebo vysvedčení povoľoval i používanie latinky na žiadosť rodičov žiaka alebo študenta (čl.6) . Učebnice pre základné školy mali byť vydávané výhradne ijekavskou výslovnosťou, v prípade vysokoškolských učebníc boli v prípade autorských textov povolené obe výslovnosti, podobne i na vysokých školách bolo uprednostnené cyrilské písmo.

Analogická situácia mala podľa zákona panovať i v prípade médií, ktoré mali vysielat' a písať ijekavsky s výnimkou autorských programov a textov a uprednostňovať cyriliku, ktorá mohla byť v odôvodnených prípadoch nahradená latinkou (čl. 8), pre vydávanie zákonov a publikácií štátnych orgánov bola záväzná ijekavčina a cyrilika (čl.9), výnimku tvorili občania „v obciach, v ktorých žije väčšie množstvo príslušníkov národov, ktorých tradičným hlavným písmom je latinka“, kde bolo čiastočne povolené vydávanie dokumentov iba v latinke, prípadne v oboch písmach (čl.10), a to buď striedajúc písmo na jednotlivých stranách alebo vydávajúc jedno číslo periodík latinkou a druhé cyrilikou (čl.11). Zákon ďalej upravoval dopravné značenie, ktoré malo byť písané oboma písmami (čl. 12 a čl. 13).

V roku 1996 bol v Republike srbskej prijatý nový jazykový zákon (*Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama*, in: Šipka, 1999, s.275), rušiaci platnosť predošlého zákona, ktorý bol oproti svojej predošlej podobe podstatne priamejší, prinášal pomerne radikálne zmeny a bol evidentne pozitívne nasmerovaný voči susediacemu Srbsku, kde našli jazykové snahy predstaviteľov Republiky srbskej i určitú inštitucionálnu podporu (Bugarski 2000, s.520).

Ako úradný jazyk bola napriek ústave povoľujúcej obe výslovnosti, implicitne stanovená srbčina ekavská, teda v skutočnosti jazyk, ktorým v Republike srbskej hovorí minimum obyvateľstva, avšak v rámci srbského etnika ako celku ide o prevažujúci jazykový variant. Jeho výučba bola zákonom zavedená ako povinná v predškolských zariadeniach a na základných školách, vyučujúcim a študentom stredných a vysokých škôl bola naďalej ponechaná slobodná voľba konkrétneho variantu. Výučbe latinského písma mal byť venovaný jeden deň týždenne, no na rozdiel od predošlého zákona, ktorý stanovoval povinnosť používať latiniku v každom z predmetov (čl. 5 zák. 1992), nový zákon túto povinnosť o jeden ročník rozšíril, ale zredukoval ju na predmet srbského jazyka (čl. 3). V prípade vydavateľstiev bolo síce povolené použitie oboch výslovností, avšak záväzné použitie cyrilského písma, s výnimkou autorských textov (čl.4). Vo verejnej sfére malo byť záväzné používanie ekavskej výslovnosti s výnimkou náboženských komunít (zajednice), ktoré mali používať jazyk a písmo v súlade so svojou tradíciou (čl. 5). Štátne orgány boli taktiež povinné publikovať ekavsky a cyrilikou (čl. 6), cyrilika bola jediným povoleným písmom na dopravnom značení (čl. 7), ako aj verejných nadpisov firiem s výnimkou zahraničných (čl.7), a teda i tu došlo k obmedzeniu oproti predošlému zákonu. V súlade s ústavou povoľujúcou obe výslovnosti na záver zákon stanovuje, že sa „srbský jazyk ijekavskej výslovnosti mimo sféry použitia stanovenej týmto zákonom môže používať bez obmedzenia.“

Používanie ekavčiny spôsobom vymedzeným zákonom malo byť zaručené prostredníctvom finančných trestov vo výške do desaťtisíc dinárov, ktoré hrozili za porušenie jazykového zákona, pričom zmeny stanovené zákonom mali byť zrealizované najneskôr do júla roku 1996, hoci bol prijatý koncom júna a publikovaný až v júli roku 1996.

O zavedení ekavčiny ako oficiálneho jazyka prebehlo viacero diskusií. Na jednej strane sa zoskupili intelektuáli, ktorí pokladali zavedenie ekavčiny ako jediného jazyka Srbov na jednej strane za ekonomicky výhodné (odpadnutie nákladov za vydávanie dvojakých učebníc a podobne), na druhej strane kládli dôraz na národnú jednotu realizovanú i prostredníctvom jednoty jazykovej (na tejto strane stál napríklad lingvista B. Brborić, porov. Mønnesland, 2005, s. 490). Druhá skupina naopak zdôrazňovala tradičnú dvojvariantnosť jazyka Srbov a upozorňovala na nežiaduci dôsledok možnej diglosie, kedy by sa písaný oficiálny jazyk priveľmi vzdialil od jazyka reálne používaného v súkromí (na tejto strane stál napríklad R. Bugarski, Mønnesland, 2005, s.491).

Zaujímavé je, že i list napísaný ministerkou informácií Svetlanou Šiljegović, v ktorom upozorňovala všetky verejné informačné organizácie na skutočnosť, že oficiálnym jazykom je podľa zákona ekavčina, bol (v zásade v súlade so zákonom, ale málo presvedčivo) napísaný ijekavsky (Šipka, 2001a, s.262-263).

4.4.2 Rozhodnutia ústavných súdov a zmeny zákonných ustanovení o jazyku

Zákonné úpravy uvedené vyššie môžeme označiť ako prvú fázu povojnovej jazykovej politiky v BaH. Šlo väčšinou o úpravy smerujúce k väčšiemu jazykovému nacionalizmu a separácii etníc, obzvlášť v prípade srbského jazykového zákona, ale i úprav Federácie BaH, ktoré jednoznačne vylučovali srbský jazyk ako jazyk úradný a implicitne ho stavali na rovinu menšinového jazyka.

K zásadným zmenám v tejto oblasti začalo dochádzať od roku 1998, kedy ústavné súdy jednotlivých entít i celého štátu vydali niekoľko rozhodnutí, ktoré menili ustanovenia o jazyku v jednotlivých ústavách. Ani rozhodnutia ústavných súdov nesmerovali k odstráneniu symbolickej trojjazyčnosti, ale na rozdiel od predošlých úprav sa snažili zaviesť ju celoplošne, bez rozdielného zaobchádzania s jednotlivými konštitučnými národmi.

Ako prvý rozhodol vo februári 1998 Ústavný súd Republiky srbskej o neústavnosti článkov *Zákona o používaní jazyka a písem* z roku 1996, zavádzajúcich v určitých sférach spoločnosti povinné používanie ekavskej výslovnosti, napriek tomu, že ústava Republiky srbskej oba varianty považovala za rovnoprávne (*Odluka Ustavnog suda Republike Srpske*, in: Šipka, 2001a, s.264-265).

Niekoľko rozhodnutí o neústavnosti viacerých článkov v ústavách jednotlivých Kantónov Federácie BaH vyniesol aj Ústavný súd Federácie BaH. Na jednej strane šlo o rozhodnutia o neústavnosti všetkých článkov ústav, ktoré hovorili o *županijah*, teda župách ako názvoch jednotiek federácie a županoch, prípadne o guvernéroch, ako osobách na ich čele. Rozhodnutie bolo odôvodnené skutočnosťou, že ústava Federácie Bosny a Hercegoviny vo všetkých svojich jazykových mutáciách pozná iba pojem „kantón“. Na základe tejto skutočnosti tak nemohol obstáť z hľadiska jazykovej politiky zaujímavý argument, že županija je chorvátskym ekvivalentom pojmu kantón (úplné texty rozhodnutí in: Šipka, 2001a, s.274-300).

Otázka do akej miery je možné používať argument, že zdanlivá neústavnosť vyplýva z rozdielov medzi označeniami rovnakej skutočnosti v konkrétnych jazykoch,

viedla k väčším sporom pri rozhodovaní o neústavnosti článkov v troch kantónoch, ktoré ako úradný jazyk uvádzali *bošnjački* (bosniacky) a *hrvatski* (chorvátsky). V odôvodnení rozhodnutí Ústavného súdu o neústavnosti týchto článkov sa argumentovalo predovšetkým skutočnosťou, že takéto ustanovenia nie sú v súlade s ústavou Federácie Bosny a Hercegoviny, ktorá pozná iba označenia *bosanski* (bosniansky) a *hrvatski* (chorvátsky) (rozhodnutia súdov in: Šipka, 2001a, s.274-300).

Proti rozhodnutiu sa ohradil jeden zo sudcov, Mirko Bošković, podľa ktorého došlo k pochybeniu: Bošković spochybnil skutočnosť, že ústava Federácie BaH aj vo svojej chorvátskej mutácii hovorí o bosnianskom jazyku. Podľa jeho názoru bola v parlamente federácie v roku 1994 schválená podoba ústavy v chorvátskom jazyku, ktorá bosniacky jazyk poznala a táto podoba bola dokonca vydaná v úradných novinách, v ktorom sa zverejňujú zákony. Na zásah sekretára Komisie pre ústavné otázky Ústavodarného zhromaždenia Federácie BaH však bolo 1. číslo novín vydané znovu, údajne kvôli chybe, ku ktorej došlo, keď bol v texte uvedený pojem *bošnjački* namiesto pojmu *bosanski*. Bošković spochybnil relevanciu rozhodnutia sekretára, ktorý podľa neho nemal právomoc vykonať podobný zásah, ako aj rozhodnutie ústavného súdu, ktoré podľa neho dostatočne nezohľadnilo známe skutočnosti týkajúce sa pôvodného znenia ústavy. (*Odvojeno mišljenje suca mr. Mirka Boškovića u predmetu 12/97*, in: Šipka, 2001a, s.277-279)

V skutočnosti by, vzhľadom na fakt, že Chorváti pre označenie jazyka Bosniakov uprednostňujú vo svojom jazyku pojem *bošnjački*, bolo pochopiteľné, aby v rôznych jazykových mutáciách ústavy boli dva rôzne názvy pre tento jazyk, avšak oficiálne prístupné jazykové mutácie ústavy poznajú iba pojem *bosanski* a bez ohľadu na svoju minulosť boli v danom období platné.⁴¹

Najdôležitejšie, i z hľadiska myšlienkového pozadia argumentov, je rozhodnutie Ústavného súdu Bosny a Hercegoviny (*Djelomična odluka*, in: SGBiH č.36/2000), na základe ktorého došlo k zmenám vo formuláciách o jazyku v ústavách entít platných bezo zmien (na tejto úrovni) ešte od čias vojnového konfliktu.

Návrh na preskúmanie niektorých článkov ústav entít podal Alija Izetbegović, v tom čase predseda Predsedníctva Bosny a Hercegoviny. Z hľadiska práce sú

⁴¹ Pri overovaní tejto skutočnosti som nazrela do úradných novín Federácie BaH (SNFBiH č.1/1994). V oboch jazykových verziách je *bosanski i hrvatski jezik* a podľa všetkého je toto jediná verzia, ktorá sa dostala do knižníc. Podľa Šipku (2001b, s. 130-131), bola prvá verzia s pojmom *bošnjački* vydaná iba v obmedzenom počte a nebola oficiálne rozosielaná. V anglickej verzii je uvedený jazyk pod názvom *Bosniac*, čo je ekvivalentom pojmu *bošnjački*, avšak touto skutočnosťou sa ústavný súd odmietol zaoberať a bral ohľad iba na platnú chorvátsku a bosnian verziu, aby nevchádzal do detailov súvisiacich s okolnosťami prijímania ústavy, ktoré by sa mohli ukázať ako problematické (tamže).

najdôležitejšie zmeny týkajúce sa článkov o používaní jazyka, t.j. článku 7 v Republike srbskej a článku I.6 vo Federácii BaH, ktoré, ako sme videli vyššie, povoľujú ako úradné jazyky iba srbčinu resp. bosniančinu a chorvátčinu, a zároveň určitú mieru používania jazykov iných národov a menšín vo výučbe.

Podľa Izetbegovića šlo v oboch prípadoch o diskrimináciu na etnickom základe obzvlášť vzhľadom na multietnický charakter oboch oblastí pred vojnou, a zároveň o obmedzenie práva na návrat utečencov garantované v Prílohe VII (*Annex VII*) Daytonskej mierovej dohody.

Podstata diskriminácie sa v prípade ústavy Republiky Srbskej nachádzala v druhom odseku článku upravujúcom jazyk, ktorý síce zaručoval kolektívne práva menšín, avšak taký spôsob ochrany podľa Izetbegovića nebol postačujúci vzhľadom na charakter spoločnosti, multietnickej, bez pevnej geografickej distribúcie menšinového obyvateľstva.

Ústavná formulácia garantujúca iba kolektívne práva a nie práva jednotlivcov, bola podľa Izetbegovića jedným z hlavných dôvodov, prečo sa vysídlené osoby a utečenci nevrátili do svojich domovov v Republike srbskej (ods. 20 Rozhodnutia).

Napriek tomu, že Národná skupština Republiky srbskej, ako autorka formulácie, tvrdila, že úpravy jazyka sa týkajú iba úradného používania jazyka a na úrovni jednotlivcov sa povoľuje slobodná voľba jazyka privátnej komunikácie, ústavný súd rozhodol, že úradný jazyk, tak ako je formulovaný v ústave a následne *Zákone o používaní jazyka a písma* (viď kap. 4.4.1), zasahuje i do privátnej komunikačnej sféry, a teda argument Skupštiny nie je dostatočne relevantný (ods. 26 Rozhodnutia). Súd sa navyše domnieval, že „oblasti, kde žijú iné jazykové skupiny“, tak ako sú formulované v ústave, neexistujú (ods. 30 Rozhodnutia). Tie by sa mohli vytvoriť iba tak, že by vystaňovalci a utečenci po svojom návrate do Republiky srbskej boli územne segregovaní, a preto je táto „formulácia inherentne diskriminačného charakteru“. Význam pojmu „úradné používanie jazyka“ bol podľa súdu vymedzený natoľko široko a zasiahlo toľko sfér, že v konečnom dôsledku bránilo i vykonávaniu práva na voľný pohyb osôb taktiež garantovaným Daytonskou mierovou dohodou (ods. 31 Rozhodnutia), keďže obyvatelia si nemohli byť istí právami na použitie svojho jazyka.

Súd potvrdil právo entít samostatne upravovať otázky týkajúce sa jazyka na svojom území, avšak iba do takej miery, aby tak nemohlo dôjsť k narušeniu práv jednotlivca, ktoré majú slúžiť „ako inštitucionálny garant pluralistickej spoločnosti a trhovej ekonomiky“ podľa Preambuly Ústavy Bosny a Hercegoviny“ a s odvolaním na *Európsku chartu menšinových a regionálnych jazykov*, ktorá (hoci sa oficiálne nevzťahuje na jazyky uznané

ako štátne pozn. autor) má byť považovaná za minimálny štandard, ktorý musí byť dodržaný (ods. 34 Rozhodnutia).

Proti formulácii podnetu v prípade Federácie BaH sa Izetbegović prostredníctvom osoby svojho zástupcu, vyslovil rovnakými argumentmi ako v prípade Republiky Srbskej, kladúc dôraz na skutočnosť, že ústavou je ohrozená obnova multikultúrnej spoločnosti z predvojnového obdobia.

Protiargument zástupcu Skupštiny Federácie Bosny a Hercegoviny sa zakladal na tvrdení, že zavedenie úradného jazyka nie je diskrimináciou v prípade, že platí článok II.2 ústavy, v ktorom sa garantuje právo jednotlivcov na používanie svojho jazyka. Okrem toho, zástupca Skupštiny označil za „pokus o diskrimináciu dokonca medzi dvoma úradnými jazykmi na úrovni federácie“ i samotnú skutočnosť, že bol namiesto pôvodného chorvátskeho textu ústavy obsahujúceho pojem *bošnjački* publikoval nový text nahrádzajúci tento pojem názvom *bosanski*, a preto pochybuje o dobrej vôli zákonodarcov Federácie BaH uviesť do ústavy ešte jeden úradný jazyk (odsek 61 Rozhodnutia).

Formulácia v článku II.2, povoľujúca ostatné jazyky ako úradné, avšak iba v prípade, že so zavedením ďalšieho jazyka súhlasí väčšina Bosniakov a väčšina Chorvátov v Skupštine (iné národnosti sa nespomínajú), bola Ústavným súdom označená za prekážku v prípade práv garantovaných ústavou BaH. Z tohto dôvodu boli článok I.6 i II. 2 prehlásené za neústavné (ods. 65 Rozhodnutia).

Uvedené rozhodnutia sa stretli u sudcov s pozitívnym, ale i negatívnym ohlasom. Zatiaľ čo sa sudca Hans Danelius, ako jeden z medzinárodných sudcov, priklonil na stranu väčšiny a domnieval sa, že existujúce formulácie predstavovali privilegovanie jednej zo skupín, a preto boli správne prehlásené za neústavné, dr. Senžana Savić a Vitomir Popović vyjadrili svoj nesúhlas s rozhodnutím vzhľadom na to, že podľa nich pôvodné texty spĺňali podmienky 14. článku *Európske konvencie o ľudských právach* (t.j. neboli diskriminačné).

V roku 2002 vydal vysoký predstaviteľ pre Bosnu a Hercegovinu Wolfgang Pietritsch rozhodnutie, na základe ktorého boli dodatkami k ústave Republiky srbskej i Federácie Bosny a Hercegoviny zmenené jazykové formulácie (Mønnesland, 2005, s.489). Dodatok zaviedol vo Federácii BaH ako úradný „bosnianský jazyk, chorvátsky jazyk a srbský jazyk“ (*Amandman XIX*, <http://www.ustavnisudfbih.ba>⁴²) o niečo opatrnejší dodatok ústavy Republiky srbskej zaviedol „jazyk srbského národa, jazyk bosniackeho

⁴² Na tomto mieste, rovnako ako i ďalej v kapitole, v rámci prehľadnosti textu uvádzam iba adresy hlavných stránok, na ktorých je možné nájsť texty dodatkov a zákonov. Odkazy na internetové adresy vedúce priamo k textom zákonov a dodatkov sú uvedené v zozname citovanej literatúry.

národa a jazyk chorvátskeho národa“ (*Amandman LXXI*, <http://www.ustavnisud.org>). V oboch prípadoch sa vynecháva odsek o konkrétnej výslovnosti (ekavskej alebo ijekavskej) a zaručuje sa naďalej rovnosť písom i možnosť používania iných jazykov v konkrétne stanovených prípadoch.

Nová formulácie o jazyku v ústave Republiky srbskej vychádza z vlastného odporu srbských predstaviteľov voči pojmu *bosanski* a zároveň je reakciou na tzv. Listinu o bosniacom jazyku (*Povelja o bosanskom jeziku*), ktorú v roku 2002 vydali bosniacki intelektuáli práve v snahe zamedziť tomu, aby sa do ústavy dostal pojem *bošnjački jezik* (Mønnesland, 2005, s.509-510)

Citované rozhodnutia ústavného súdu reflektujú všetky štyri body, ktoré sme uviedli v úvode tejto kapitoly, aby sme popísali faktory vplývajúce na jazykovú politiku súčasnej Bosny a Hercegoviny, predovšetkým však rovinu vplyvu nového argumentačného pozadia – ľudských práv a demokracie – ako aj vplyvu medzinárodného spoločenstva.

Formulácie ústavných dodatkov vyniesli na svetlo predošlé tradície, obzvlášť v prípade Republiky srbskej, ktorej dodatok vychádza z práva národa pomenovať svoj jazyk podľa vlastného rozhodnutia. Republika srbská však využila toto tradičné právo na to, aby sa vyhla prípadnej spornej formulácii o bosniacom alebo bosniackom jazyku a mohla tento problém obísť použitím pojmu *bošnjački* v etnickom zmysle, ktorého význam, na rozdiel od jeho významu v zmysle označenia jazyka, je v súčasných debatách už pomerne nesporný.

Zdá sa však, že zdanlivo šalamúnske rozhodnutia neviedli k ničomu skutočne nediskriminujúcemu, keďže v krajine, v ktorej žije omnoho viac etník, než sú tri konštitutívne národy, opäť posilnila etnickú zložku a oslabilu zložku občiansku, keď na základe veľmi univerzalistickej argumentácie o právach skupín a jednotlivca a nadradenosťou druhého v poradí nad prvým, neprispela k skutočnému posilneniu jazykových práv všetkých, ale predovšetkým k ďalším symbolickým medzietnickým hrádzam.

Dodajme aspoň v krátkosti, že okrem ústav v súčasnosti entity iný špecifický jazykový zákon nemajú (s výnimkou vyššie citovaného jazykového zákona Republiky srbskej po zrušení neústavných článkov). Opatrné ukotvenie jazykového práva, napriek zdanlivo veľmi komplikovanej situácii, je možné interpretovať ako snahu neprehľbovať už existujúce hlboké formálne predely vytvorené štátnym zriadením ako aj právami viazanými na príslušnosť k jednej z entít.

Otázka používania jazyka je do istej miery upravovaná v zákonoch upravujúcich iné oblasti života napr. v *Zákone o základnom a strednom školstve (Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju*, in: SGBiH, č.18/2003), v *Zákone o cestovných dokladoch (Law on Travel Documents* <http://www.ohr.int>), ktoré upravujú používanie jazykov a používanie latinky a cyriliky; *Zákone o trestnom konaní (Zakon o krivičnom postupku*, in: SGBiH, č.3/2003), zaručujúcom rovnoprávne používanie všetkých troch jazykov i písiem; v *Zákone o vojenskej službe (Zakon o službi u oružanim snagama BiH*, <http://www.mod.gov.ba>), kde je veliacim jazykom „srbský, chorvátsky, bosnianský jazyk“, v zákone o zriadení inštitútu ombudsmana, v ktorom je okrem jazykov jednotlivých národov povolená i angličtina (*Zakon o ombudsmanu za ljudska prava BiH*, in:SGBiH č.2/1997). Paradoxne zmienka o jazyku nie je v zákone o médiách (*Media Legislation*, <http://www.ohr.int>). Nový zákon o administratíve, ktorý by vzhľadom na mieru, do akej je administratíva prepojená s jazykom bol z hľadiska jazykovej politiky nepochybne zaujímavý, zatiaľ nebol prijatý.

Formálna rovnosť jazykov sa dodržiava zo strany štátnych a medzinárodných inštitúcií. Preto sú internetové stránky celoštátnych inštitúcií (napr. Predsedníctvo BaH (<http://www.predsjednistvobih.ba>), Centrálna banka (<http://www.ccbbh.ba>)) tvorené vo všetkých troch jazykových mutáciách, stránky inštitúcií jednotlivých entít sú obvykle iba v jazykových mutáciách väčšinových jazykov. Všetky úradné vestníky (*Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, *Službeni glasnik Republike Srpske*, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*) sú vydávané trojjazyčne, striedajúc poradie jednotlivých jazykov, ako aj poradie nadpisov v latinskom a cyrilskom písme (viď Príloha č.6 a č.7), čo má prirodzene svoje ekonomické dôsledky, avšak na druhej strane zaručuje symbolickú rovnosť všetkých troch etníc.

Záver

V úvode práce som si položila otázku, akým spôsobom vplýva jazyková politika na utváranie národných identít zhora, resp. akým spôsobom môže byť jazyk v tomto procese využitý ako politický nástroj. Sústredila som sa predovšetkým na prípad Bosny a Hercegoviny v historickom kontexte a v priebehu práce som sa pokúsila sledovať spôsob, akým sa k jazyku ako k politickému nástroju pristupovalo v minulosti a v súčasnosti, ako aj stopy, aké jednotlivé obdobia zanechali v bosnianskom myslení o roli jazyka v národnej identite, resp. v prístupe k tejto otázke v ďalších obdobiach.

V priestore tej časti bývalej Juhoslávie, ktorá v minulosti tvorila srbochorvátsku jazykovú oblasť, má jazyk významné postavenie, napriek tomu, že z čisto lingvistického hľadiska nepredstavuje hlavný dištinkatívny znak medzi etnikami - hranice medzi nimi sú dostatočne jasné na základe historických a náboženských hraníc - avšak, od devätnásteho storočia, kedy bola na toto územie vnesená ideológia národného jazyka a v roku 1850 inštitucionalizovaný jeden národ južných Slovanov (bez konkrétneho pomenovania), ktorý jednotu národa prepojil s jednotou jazyka, stal sa jazyk jedným z hlavných nástrojov, ktorými bolo túto jednotu možné opätovne rozbiť.

Z teoretického hľadiska ide v prípade Juhoslávie a v súčasnosti Bosny a Hercegoviny o model variantných jazykov, ktorý sa mení na vzťah dvoch príbuzných jazykov v postavení *Ausbausprachen*. Pôvodný autor dichotómie *Ausbau-Abstandsprachen*, Heinz Kloss, vnímal variantný model a situáciu *Ausbausprachen* ako rozličné, vzhľadom na to, že varianty jedného jazyka sú založené na rovnakom nárečovom základe (Brozović, 1992, s.75), čo je prípad srbčiny, bosniančiny a chorvátčiny i v súčasnosti, napriek stále väčšiemu množstvu rozdielov medzi nimi. Dôležitejšie, než nárečový základ sa však zdá byť reálne správanie sa jazykov, resp. ich nositeľov, ideológov a realizátorov jazykovej politiky, ktoré je v prípade všetkých troch jazykov, hoci v odlišnej miere, založené na logike *Ausbausprachen*. A to napriek skutočnosti, že v 19. storočí existovala možnosť, aby sa chorvátsky a srbský jazyk, podobne ako čeština a slovenčina, rozvíjali na dvoch nárečových základoch (napr. čakavčine a štokavčine), čo však v danom historickom kontexte nebolo vnímané ako výhodné a doviedlo k odlíšaniu juhoslovanského a československého prípadu.

Z hľadiska argumentačného pozadia jazykovej politiky, a teda myšlienok, ktoré mali na zreteli jej ideológia a realizátori, je možné na základe predošlého rozboru uzavrieť, že na území Bosny a Hercegoviny a v historickej perspektíve na území celej

bývalej Juhoslávie, boli prítomné tri hlavné myšlienky, ktoré mali status prakticky nespochybniteľných premís:

- 1) Národ je národom, iba ak má vlastný jazyk.
- 2) V prípade, že národ zdieľa jazyk s iným národom, má právo jazyk svojho územia nazývať vlastným národným názvom.
- 3) V prípade, že na jednom štátnom území žije viacero národov je nutné, aby bez ohľadu na vzájomnú zrozumiteľnosť jazykov bola všestranne zabezpečená ich symbolická rovnosť, čím sa garantuje i rovnosť postavenia jednotlivých národov, ktorým tieto jazyky prináležia.

Tento prístup k funkcii jazyka v politike je možné vidieť i vo formálnych úpravách jazyka, t.j. na rovine tzv. statusového plánovania, ktoré v jednotlivých obdobiach prisudzovali konkrétnym jazykom odlišné, alebo naopak totožné postavenie. Reálne jazykové úpravy sa v jednotlivých obdobiach po formálnej stránke príliš neodlišujú, hlavný rozdiel spočíva v argumentačnom pozadí, ktoré im predchádza, a prostredníctvom ktorého bola potreba konkrétnej úpravy jazyka (a v širšom kontexte národnostných vzťahov ako takých) odôvodnená. Argumentačné pozadie v priebehu vývoja je taktiež možné zhrnúť do troch hlavných bodov. Ide o

- 1) predstavu juhoslovanskej národnej jednoty
- 2) ideológiu komunizmu
- 3) liberálnu demokraciu a s ňou súvisiaci vplyv medzinárodného spoločenstva

Pre súčasnú Bosnu a Hercegovinu je špecifických niekoľko momentov dopĺňajúcich uvedené body, ktoré boli smerodajné pre formovanie jazykovej politiky na území celej bývalej Juhoslávie. Nazývam ich presvedčeniami (oprávnený by bol zrejme i pojem mýtus), keďže ide o názory, ktoré sú, podobne ako tézy o vzťahu jazyka a národa, považované viac-menej za nespochybniteľné. Podobne ako v celej práci, i tu dochádza k určitej redukcii na názory bosniacke, t.j. nasledujúce „presvedčenia“ sú za východiská jazykovej politiky považované predovšetkým Bosniakmi, zatiaľ čo zo strany Chorvátov a Srbov dochádza niekedy k ich negácii. Ide o

- 1) presvedčenie o historickom utláčaní bosniackeho národa
- 2) presvedčenie o historickej multikultúrnosti Bosny a Hercegoviny
- 3) presvedčenie o stále aktuálnej možnosti vytvorenia spoločnej teritoriálnej identity presahujúcej identitu etnickú, ktorej východiskom má byť zaručenie rovných práv jednotlivých jazykových skupín

V priebehu fáz, ktoré som vymedzila v úvode práce – I. devätnásteho storočia, II. obdobia prvej svetovej vojny a medzivojnového obdobia, III. druhej svetovej vojny, IV. obdobia po druhej svetovej vojne do roku 1967, V. obdobia samostatnej bosnianskohercegovinskej politiky do začiatku deväťdesiatych rokov a IV. fázy od začiatku deväťdesiatych rokov do súčasnosti – sa jednotlivé tézy uplatňovali v rôznej miere a kombináciách, avšak väčšinou boli svojím spôsobom prítomné všetky.

V devätnástom storočí dominovalo presvedčenie o jednote juhoslovanského národa, avšak už v tom čase sa do sporu dostali dva druhy koncepcií, oba založené na jazykovej jednote, ale odlišným spôsobom. Prvá z nich bola postavená na snahe prostredníctvom jednotného jazyka zjednotiť roztrieštenú náboženskú i jazykovú identitu všetkých južných Slovanov, neskôr predovšetkým Chorvátov (ilýrske hnutie), druhá (Vuk Stefanović Karadžić) sa snažila potvrdiť prostredníctvom jazyka existenciu jednotného srbského národa, do ktorého mali spadať iba hovorcovia štokavského nárečia. Napriek podpisu Viedenskej dohody prijímajúcej spoločný jazyk však nedošlo k vyriešeniu národnostnej ani jazykovej otázky, ale naopak k jej skutočnému otvoreniu.

Argument jednoty juhoslovanského národa stál v pozadí i v priebehu druhej fázy, t.j. prvej svetovej vojny a v medzivojnovom období, ako aj v období po druhej svetovej vojne, hoci v oboch prípadoch bol iba sprievodným znakom iných politických argumentov – dominancie Srbov v prvom prípade a komunistickej ideológie v druhom.

Pokus o zavedenie spoločného srbo-chorvátsko-slovinského jazyka v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov, neskôr Kráľovstve Juhoslávií, zlyhal, keďže tento jazyk bol nikdy neexistujúcim konštruktom a podobne ako srbo-chorvátsko-slovinská národnosť, s ambíciou nahradiť existujúce partikulárne identity, svoju funkciu ako jeden z nástrojov konštrukcie spoločnej identity nesplnil.

Obdobie po skončení druhej svetovej vojny sa v porovnaní s ostatnými vyznačovalo najväčšou mierou vôle k jednote, hoci z dnešného hľadiska relativizovanej skutočnosťou, že šlo o vôľu k jednote danú do značnej miery vládou jedinej komunistickej strany. Daná situácia každopádne vytvorila priestor na podpísanie tzv. Novosadskej

jazykovej dohody, ktorá oficiálne zavádzala spoločný jazyk Srbov, Chorvátov, Čiernohorcov a (implicitne) Moslimov. Jazyková dohoda nehovorila o Macedóncoch a Slovincoch, ktorých úradnými jazykmi boli macedónčina a slovinčina, avšak do škôl bola ako povinný prvý cudzí jazyk zavedená i srbochorvátčina, ktorá mala viesť k tomu, aby jednotný štát a národ postupne získal i jednotný jazyk.

Išlo o obdobie vyvrcholenia myšlienky juhoslovanskej jednoty (vyjadrenej slovami „bratstva a jednoty“), ktorá od začiatku šesťdesiatych rokov začala ustupovať stupňujúcim sa nacionálnym tendenciám opierajúcim sa o právo národa na vlastný jazyk alebo prinajmenšom vlastné pomenovanie národného variantu väčšieho jazyka (*Deklarácia o názve a postavení chorvátskeho jazyka, Návrh na zamyslenie*, porov. kap. 3.3.3). Toto obdobie, ku ktorému sa o niekoľko riadkov ďalej vrátim, je jedným z predstaviteľov druhej stránky jazykovej politiky na území Bosny a Hercegoviny – jazykovej roztržky. V jej dejinách sú významné tri takéto momenty.

Najradikálnejším prejavom jazykovej roztržky na juhoslovanskom priestore pred definitívnym rozpadom v deväťdesiatych rokoch, bolo obdobie druhej svetovej vojny a jazyková politika Nezávislého štátu Chorvátsko, ktorá priamo zasahovala i územie Bosny a Hercegoviny. Táto politika sa na jednej strane snažila o radikálne odtrhnutie od Srbska i na jazykovom základe, na strane druhej využívala jazyk ako prostriedok unifikácie, „kroatizácie“, územia Bosny a Hercegoviny. Šlo o nástroj obzvlášť vhodný, keďže argument, že na území Bosny a Hercegoviny sa hovorí chorvátskym jazykom, bolo možné formulovať rovnako presvedčivo, ako tvrdenie, že sa na tomto území nehovorí srbsky, t.j. všetci obyvatelia sú Chorváti avšak rôznych náboženských vyznaní. Reakciou na túto politiku boli rozhodnutia komunistického AVNOJ-a, ktoré pre budúcnosť zaručovali rovnosť národov i jazykov, vrátane jazyka chorvátskeho, avšak povojnová ústava Chorvátskej ľudovej republiky chorvátsky jazyk neuvádzala.

Rok 1967 znamenal menej radikálny, ale definitívny jazykový rozkol založený na presvedčení o samostatnosti chorvátskeho národa a jeho práve na vlastné označenie jazyka, ktoré má byť rovnoprávne ostatným. Tento čin môže byť interpretovaný ako snaha zabezpečiť si v situácii, keď nie je možná politická nezávislosť, prinajmenšom nezávislosť jazykovú, a tak potvrdiť svoju jedinečnosť (porov. Kirfel-Kukavica, 1995, s.107). Odpoveďou srbských intelektuálov priznávajúcich im toto právo (i napriek tomu, že v kruhoch komunistických strán nepanovalo jednotné presvedčenie o správnosti týchto krokov, bol srbochorvátsky jazyk rozdelený na srbský a chorvátsky, a tým opustená

i myšlienka etnicky (skrže jazyk) jednotného juhoslovanského národa. Naopak, do popredia sa dostala snaha o zaručenie rovného postavenia všetkých národov a jazykov.

Ten istý rok znamenal začiatok samostatnej jazykovej politiky Bosny a Hercegoviny, ktorej hlavným cieľom bolo zamedzenie destabilizácie republiky, tým, že by sa časť jej obyvateľstva priklonila k Srbsku alebo Chorvátsku. Bosna a Hercegovina v tomto čase najviac trvala na jazykovej jednote Srbov, Chorvátov, Čiernohorcov a Moslimov (ktorí medzičasom získali postavenie plnoprávneho národa), vzdávala sa práva Moslimov na národné označenia jazyka a bola za rovnosť jazykov v rámci krajiny, vrátane rovnosti zvláštneho bosniaskohercegovinského jazykového výrazu a ostatných variantov jednotného jazyka v Juhoslávii. V skratke možno povedať, že v tomto období prevažuje snaha o presadenie *bosanstva* nad *bošnjaštvom* a to dokonca aj vo chvíli, keď sa rozpad Juhoslávie zdal byť nevyhnutný (viď kap. 3.4).

Súčasná jazyková politika Bosny a Hercegoviny odráža tretiu jazykovú roztržku, ktorá dovedla k vzniku samostatného bosnianskeho jazyka, a zároveň poukazuje na fakt, že problém jazyka zohráva v snahách o formovanie národných identít zhora stále veľký význam.

Jazyková politika, ako aj politika regulácie etnického spolužitia v krajine vôbec, je podopretá *Daytonskou mierovou dohodou* a medzinárodným spoločenstvom, ktoré dohliada na realizáciu politiky rovnosti všetkých entít. To dokladujú aj dodatky k ústavám entít, ktoré na celom území zrovnoprávňujú srbský, chorvátsky a bosniansky jazyk, a teda i príslušné národy (to je viac než v ústave Federácie BaH vidno v ústave Republiky srbskej viď kap. 4.4.2).

Svojím prístupom však medzinárodné spoločenstvo, ale aj Bosna a Hercegovina samotná, ktorá takýto prístup uprednostňuje, smeruje proti komunikačnej jednote jazyka na území BaH a naopak stavia (počnúc prvou ústavou BaH prijatou ešte za vojny a následným *Listom predsedníctvu* v roku 1993) na práve na vlastný názov jazyka a práve rovnosti tohto jazyka oproti ostatným. Napriek tomu existuje presvedčenie o tom, že je možné, aby Bosna a Hercegovina naďalej existovala ako jednotný a multikultúrny štát, avšak iba v prípade zaručenia rovnosti práv konštitutívnych národov, t.j. v prípade, ak v minulosti utláčaný bosniansky národ dostane možnosť vytvoriť vlastné národné inštitúcie a realizovať sa na rovnakej úrovni ako Srbi a Chorváti.

Tento názor nie je zastávaný všetkými, objavujú sa i protinázory (viď kap. 4.1) zastupujúce presvedčenie, že inštitúcie vytvorené v čase existencie socialistickej Bosny a Hercegoviny nemajú stratiť svoj celobosniansky charakter, ale majú naopak pôsobiť ako

zjednocujúci faktor v krajine. Je možné sa taktiež stretnúť s názorom, že sformovanie integrovanej Bosny a Hercegoviny nemusí znamenať deštrukciu existujúcich etnicky založených národných identít, ale naopak môže ísť o teritoriálne zastrešenie multikultúrnej Bosny (Cvitković, s.126-127).

Faktom je, že tak ako v iných prípadoch riešenia etnických problémov rozdelenia spoločnosti na segmenty, resp. potvrdenia tohto rozdelenia, je podporované zaraďovanie sa občanov štátu do jedného z týchto segmentov. V konečnom dôsledku sú tak nútení etnicky sa definovať i občania, ktorí by uprednostnili teritoriálnu identitu. Tá im je však upieraná i skutočnosťou, že (formálne) nutne rozprávajú jedným z jazykov. Dôsledná garancia kolektívnych práv entít, napriek individualistickej rétorike, okrem toho do istej miery z účasti na rovnakých právach vylučuje príslušníkov ostatných menšín.

Bosna a Hercegovina ako koncept je v mnohom podobná svojej predchodkyni, socialistickej Juhoslávii, a napriek neúspechu Juhoslávie je v nej mnoho problémov riešených obdobnými prostriedkami, ale vo veľmi odlišnej situácii.

Ak súčasnú situáciu porovnáme so Smithovým vymedzením národnej identity, vidíme hlavné rozdiely: Juhoslávia síce napriek kurzu jazykovej politiky v päťdesiatych rokoch nedisponovala jednotným jazykom na sprostredkovanie masovej kultúry, no spoločnou masovou kultúrou v danom období áno, a čo je dôležité, prinajmenšom v prvej fáze dokázala sprostredkovať niekoľko jednotiacich mýtov – myšlienku komunizmu, bratstva a jednoty a v podstate i Tita samotného ako jedného z mýtických jednotiacich prvkov juhoslovanstva.

Bosna a Hercegovina naopak v podstate na celom území spoločným jazykom disponuje, hoci jeho názov nie je jednotný, problematická je však jednotná masová kultúra, ktorú by tento jazyk sprostredkoval, ako aj jednotiace mýty. To poukazuje na problematickosť teritoriálnej identity, ktorá navyše musí čeliť konkurenčným jednotiacim mýtom jednotlivých konštitutívnych etnických národov. Táto skutočnosť predstavuje najväčší problém, pretože školstvo, ako jeden z hlavných sprostredkovateľov masovej kultúry, spadá do rúk jednotlivých entít, čo vytvára priestor k ďalšiemu posilňovaniu partikulárnych identít.

Je možné sa stretnúť s názorom, podľa ktorého spoločné učebnice nie sú otázkou blízkej budúcnosti (Brborić, 2001, s.62). Na druhej strane, práve oblasti, akou je i školstvo, sú pod vplyvom medzinárodných organizácií, ktoré prispeli k zmene legislatívy v tejto oblasti a definovali ako jeden z cieľov vzdelávania „rozvoj vedomia o príslušnosti štátu Bosna a Hercegovina, vlastnej kultúrnej identite, jazyku a tradícii....), ale aj súčasnom

spoznávaní a ohľadom na druhých a iných, rešpektujúc odlišnosti a pestujúc vzájomné porozumenie, toleranciu a solidaritu medzi všetkými ľuďmi, národmi a spoločenstvami v Bosne a Hercegovine a vo svete.“ (čl.3, *Okvirni zakon o osnovnom i srednjom obrazovanju*, in: SGBiH č.18/2003). Je otázne, ako dlho tento proces potrvá, a či legislatívne zmeny podobného znenia, dokážu zmeniť celkovú politickú kultúru krajiny.

Summary

The main objective of the thesis: “Language and National Identity. The Case of Language Policy in Bosnia and Herzegovina” is to demonstrate how language has been used as an instrument of national identity formation – ethnic or territorial – on the territory of Bosnia and Herzegovina. This is achieved by the description of laws, foremost constitutions, concerning the use of language and by putting these laws into the context of the debate on the relationship between language and national identity in Bosnia and Herzegovina. One of the principal assumptions in the thesis is that this debate is closely linked to a similar one which was developing in former (socialist) Yugoslavia and even in the 19th century.

The thesis is divided into four chapters. Chapter one introduces the theoretical framework for the description of the language-national identity relationship. It defines the concept of nation, nationalism and national identity, their division into ethnic and territorial and describes the influence of language on development of such identities, especially in the case of language-based ethnic nations. In such cases, the difference between the “Abstandsprachen” as “Ausbausprachen” and between the communicative and symbolic function of language are stressed. Finally, the concept of language policy and language planning and their function in the national identity development process are discussed.

Chapters two and three both deal with the historical context of language policy in Bosnia and Herzegovina. This is deemed necessary, as the present language policy cannot be understood without the understanding of the previous development in the whole Serbo-Croatian language area. Chapter two focuses on the development in the 19th century and shows the differences between the Yugoslav and Czechoslovak case of national identity formation in order to explain the particularities of the Yugoslav case. While Czech and Slovak languages were symbolically divided in that period, Serbs and Croats signed the “Vienna Agreement” (1850) stating that the South Slavs do have a common language. Contradictory to this was the attempt of B. Kállay to create a Bosnian nation through the introduction of an official Bosnian language. This, however, was not successful.

Chapter three describes language policy on the territory of former Yugoslavia, starting with the creation of the Kingdom of Serbs Croats and Slovenes, describing the Croatian language policy during World-War II and the language policy in federal Yugoslavia, ending in the year 1990. The main emphasis is on the area of Bosnia and Herzegovina, Croatia, Serbia and Montenegro, where according to the “Novi Sad

Agreement" (1954) a common Serbo-Croatian language was spoken. In the constitutions of all states founded on this territory, as well as in the constitutions of the Yugoslav federal republics, the designation of the official language varied ("Serbo-Croatian", "Croatian or Serbian", "Serbian or Croatian/Croatian or Serbian" etc.), according to the current state ideology ("Yugoslav", nationalist, communist) and ethnic composition of each republic. The "Declaration on the Name and Status of the Croatian Language" (1967) signed by Croat intellectuals meant an end to the concept of common language, although the old designations were still used in some constitutions.

Since the ethnic composition of Bosnia included Croats, Serbs and Bosniacs (Moslems) the division of language was seen as a problem. Bosniacs had no official language they could base their identity on, as was the case with Serbs and Croats. For this reason the Bosnian communist party and Bosnian linguists promoted an independent Bosnian language policy attempting to standardize a "Bosnian variant of language" which would preserve Bosnia and Herzegovina from conflicts because of the ethnic divisions. However, this policy was not successful.

Chapter four describes the language policy of independent Bosnia and Herzegovina and its entities, the Serb Republic and the Federation of Bosnia and Herzegovina. The language policy of this period was influenced by the armed conflict and the definite break-up of the Serbo-Croatian language into three: Serbian, Croatian and Bosnian although a common language would be able to fulfil the communicative function as the differences between the three are minimal. The designation "Bosnian language" is not accepted by most Croats and Serbs as it seems to represent a language common to the whole territory and a common Bosnian nation which, according to them, do not exist. The entities' constitutions from the war period, as well as the Serbian language law, included only Serbian or only Bosnian and Croatian language as official on their territory. These laws had to be changed to include all three languages after 1998 due to the decisions of constitutional courts stating that they were discriminatory.

In conclusion, it can be stated that language policy in present Bosnia and Herzegovina, influenced by the international organizations, aims at the preservation of the ethnic identities of the constitutional nations, thus strengthening the ethnic aspect of nationalism while at the same time trying to develop a territorial Bosnian identity. Both of them have got a tradition here (the link between nation and language was present in Yugoslavia, the need for a multicultural united Bosnia was expressed both in the 19th century as well as in Yugoslavia) and it cannot yet be said which one is going to prevail.

Zoznam citovaných prameňov a literatúry

Pramene:

Zbierky dokumentov:

Hogić, E. (1997): *Zbirka ustava kantona-županija Federacije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Službeni list BiH

Petranović, B., Zečević, M. (1987): *Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, Tom 1 i 2*, Beograd: Prosveta

Šipka, M. (1999): *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*, Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program

Iba elektroničké vydanie. Dostupné na

URL: <<http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001051/01/51.pdf>> [cit. 20.8.2006]

Šipka, M. (2001a): *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850-2000). Dokumenti*, Sarajevo: Institut za jezik

Publikované rozhovory:

Huković (1998) Mi nikad nismo izašli iz Dina (rozhovor). In: Selhanović, S.: *Bošnjački odgovori?: razgovori sa istaknutim ličnostima iz kulturnog i javnog života Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Journalist , s.92-99

Maglaljić, M. (1998): Klonimo se estradnog, paraderskog, površnog – djelujemo preporoditeljski (rozhovor). In: Selhanović, S.: *Bošnjački odgovori?: razgovori sa istaknutim ličnostima iz kulturnog i javnog života Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Journalist, s.45-53

Zákony publikované v úradných vestníkoch a samostatne vydané ústavy:

Djelomična odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine u 5/98 IV *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* č.36/2000

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* č.18/2003

Uredba sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u Republici Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnog stanja. *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine* č.18/1993

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine* č.1/1994

Ustav Republike Bosne i Hercegovine. *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine* č. 5/1993

Ustavni zakon o izmjenama i dopunama ustava republike Bosne i Hercegovine. *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine* č.8/1994

Zakon o krivičnom postupku. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* č.3/2003

Zakon o ombudsmanu za ljudska prava BiH. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* č.2/1997

(1921): *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921*, Beograd: Geca Kon

Dokumenti publikovane na internetu:

Amandmani na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine

URL: <<http://www.ustavnisudfbih.ba/bos/osnov/amandmani.html#>> [cit. 21.8.2006]

Criteria for School Names and Symbols

URL: <<http://www.oscebih.org/education/schoolnames.asp?d=2>> [cit. 21.8.2006]

Dayton Peace Agreement, The General Framework for Peace in Bosnia and Herzegovina

URL: <http://www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380> [cit. 21.8.2006]

European Charter for Regional or Minority Languages

URL: <<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm>> [cit. 21.8.2006]

Law on the Basis of the Public Broadcasting System and on the Public Broadcasting Service of Bosnia and Herzegovina

URL: <<http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/oth-legist/doc/LAW-ON-THE-BASIS-OF-THE-PBS.doc>> [cit. 21.8.2006]

Law on Travel Documents

URL: <<http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/oth-legist/doc/BH-LAW-ON-TRAVEL-DOCUMENTS-1997.doc>> [cit. 21.8.2006]

Universal Declaration of Linguistic Rights

URL: <<http://www.linguistic-declaration.org/index-gb.htm>> [cit. 21.8.2006]

Ustav Bosne i Hercegovine

URL: <http://www.ustavnisud.ba/bos/p_stream.php?kat=83> [cit. 21.8. 2006]

Ustav Republike Srpske URL:

<http://www.ustavnisud.org/html/pravno%20utemeljenje/Ustav_bosanski.pdf#search=%22ustav%20republike%20srpske%22> [cit. 21.8.2006]

Zakon o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine

URL: <http://www.mod.gov.ba/bos/dwn/bos_zakonosluzbi.pdf> [cit. 21.8.2006]

Literatura:

Andrić, B. (1979): Federalizam u Jugoslaviji kao oblik rešavanja nacionalnog pitanja. In: Čubrilović (ed.): *Nacionalno pitanje u jugoslovenskoj teoriji i praksi – doprinos Edvarda*

Kardelja. Prilozi sa naučnog skupa, održanog u Banja Luci 5. i 6. novembra 1979. godine, Banja Luka: Univerzitet „Djuro Pucar Stari“, s.25-37

Baotić, J. (1999): Identitet jezika i identitet naroda. *Forum Bosnae* č.5/99, s.209-226

Baotić, J. (2005): Književnojezička politika 1970-1990 – Borba za zajedništvo i nezavisnost. In: Monnesland, S. (ed.): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za jezik, s.435-477

Barša, P.(1999): Národnostní konflikt a plurální identita. In: Barša, P., Strmiska, M.: *Národní stát a etnický konflikt*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s.9-172

Brborić, B. (1996): Predistorija i sociolingvistički aspekti. In: Radovanović, M. (ed.): *Srpski jezik*, Opole: Uniwersytet Opolski, s.17-35

Brborić, B. (2001): Trojezičnost i/ili jednojezičnost. In: Mønnesland, S. (ed.): *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Sarajevo: Institut za jezik, s.55-66

Brozović, D. (1992): The Yugoslav Model of Language Planning: A Confrontation with Other Multilingual Models. In: Bugarski, R., Hawkesworth, C.: *Language Planning in Yugoslavia*, Ohio:Columbus: Slavic Publishers, s.73-79

Brozović, D. (1998): Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti. In: Lončarić, M.(ed.): *Hrvatski jezik*, Opole: University Opolski, s.3-34

Bugarski (2005): *Jezik i kultura*, Beograd: Biblioteka XX vek

Bugarski, R. (2000): Some conditions and consequences of the change from Serbo-Croatian to Serbian. In: Zybatow, L (ed): *Sprachenwandel in der Slavia, Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert, Teil I*, Frankfurt am Main: Lang, s.519-524

Čedić, I. (ed.) (1999): *Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova)*, Sarajevo: Institut za jezik

Cvitković, I. (2006): *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini*, Zagreb:Sarajevo: Synopsis

Dabić, B.L. (1983): Funkcionisanje jezika naroda i narodnosti u jugoslovenskoj socialističkoj zajednici. *Književni jezik* č.12 roč. 2, s.95-100

Fishman, J.A. (1972): Varieties of Ethnicity and Varieties of Ethnic Consciousness. In: Fishman, J.A.: *Language in Sociocultural Change*, Stanford: University Press Stanford, s.179-190

Fishman, J.A. (1975): *Soziologie der Sprache*, Muenchen: Max Hueber Verlag

Gellner, A. (1993): *Národy a nacionalizmus*, Praha: Hřřbal

Haarmann, H. (1990): Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework. *International journal of sociology of language*, 1990/86, s.103-126

Hobsbawm, E. (2000): *Národy a nacionalismus od roku 1780*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury

Horvat, B. (1990): Nisu svi Muslimani Bošnjaci, niti su svi Bošnjaci Muslimani. In: Tasić, D. (ed.): *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo: Karantanija, s. 73-80

Hroch, M. (1999a): *V národním zájmu*, Praha: NLN

Hroch, M. (1999b): *Na prahu národní existence*, Praha: Mladá Fronta

Isaković, A. (1990a): Slovo čitaocu. In: Isaković, A.: *O nacionaliziranju Muslimana*, Zagreb: Globus, s.158-159

Isaković, A. (1990b): Bošnjak ili Musliman. In: Tasić, D. (ed.): *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo: Karantanija, s.39-44

Kaplan, R.B., Baldauf Jr., R.B. (1997): *Language planning. From theory to practice*, Clevedon:Philadelphia: Toronto: Sydney:Johannesburg:: Multilingual matters Ltd

Karadžić, V.S. (1849): Srbi svi i svuda, Dostupné na URL:
<<http://www.rastko.org.yu/filologija/vuk/vkaradzic-srbi.html>> [cit. 21.8.2006]

Katnić-Bakaršić, M.(1999): Jezična prava izmedju teorije i prakse u višejezičnim zajednicama. In. Čedić, I.: *Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova)*, Sarajevo: Institut za jezik, s.47-51

Kirfel-Kukavica, S. (1995): Die Sprachensituation im Gebiet des ehemaligen Jugoslawien: Kroatisch und Serbisch contra Kroatoserbisch bzw. Serbokroatisch. In: Scharnhorst (ed.), J: *Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich: aktuelle Sprachprobleme in Europa*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Lang, s.101-116

Kočević, B. (1990): O Bosni i Bošnjaštvu. In: Tasić, D. (ed.): *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo: Karantanija, s.61-72

Kováč, D. (1997): *Slováci a Česi. Dejiny*, Bratislava: AEP

Kraljačić, T. (1991): Kalajeva jezička politika u Bosni i Hercegovini. In: Okuka, M; Stančić, Lj. (eds): *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka do kraja austro-ugarske vladavine*, Muenchen: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, s.85-98

Ladan, T. (1990): Jugoslovenstvo u malome. In: Tasić, D. (ed.): *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo: Karantanija, s.129-131

Mac Giolla Chríost, D. (2003): *Language and ethnicity in ethnic conflict a comparative study in ethnic conflict in Europe and Eurasia*, New York: Routledge

Macura, V. (1998): *Český sen*, Praha: NLN

Marković, P.J. (2001) Odnos partije i Tita prema Jugoslovenskom i nacionalnom identitetu. In: Sekelj, Lj. (ed.): *Identitet: Srbi i/ili Jugosloveni*, Beograd: Institut za evropske studije, s.13-62

Marti, R. (1993): Slovakisch und Čechisch vs. Čechoslovakisch, Serbokroatisch vs. Serbisch. In: Gudschmidt, K., Keipert, H., Rothe, H. (eds.): *Slavistische Studien zum XI. Internationalen Slavistenkongreß in Preußburg/Bratislava*, Köln:Weimar:Wien: Böhlau, s.288-315

Mørnesland, S. (ed.) (2005): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za jezik

Mørnesland, S. (2001): *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Sarajevo: Posebna izdanja, Institut za jezik

Mørnesland, S. (2005): Od zajedničkog standarda do trostandardne situacije. In: Mørnesland, S. (ed.) *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za jezik, s.481-524

Nikač, B.D. (1998): Jezici i pisma i ustavima i statutima jugoslovenskih zemalja. In: Nikčević, V.P. (ed.): *Medjunarodni naučni skup Jezici kao kulturni identiteti*, Cetinje: Crnogorski Pen centar, s.81-105

Nikčević, V.P. (ed) (1998): *Medjunarodni naučni skup Jezici kao kulturni identiteti*, Cetinje: Crnogorski Pen centar

Okuka, M. (1998): *Eine Sprache-viele Erben: Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in ex-Jugoslawien*, Klagenfurt: Wieser Verlag

Palacký: (1995 [1865]) : Idea státu rakouského. In: Znoj, M., Havránek, J., Sekera, M. (1995): *Český liberalismus, texty a osobnosti*, Praha: Torst, s.48-66

Papić, M. (1991): O srpskohrvatskom jeziku i pravopisu u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske okupacije (1878-1918). In: Okuka, M, Stančić, Lj. (eds): *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka do kraja austro-ugarske vladavine*, Muenchen: Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, s.64-84

Pool, J. (1979): Language Planning and Identity Planning. *International Journal of the Sociology of Language*, 20 (1979), s. 5-21

Rychlík, J. (1993): Teorie a praxe jednotného československého národa a československého jazyka v I. Republice. In: *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, Praha: Ústav T.G. Masaryka, s.69-77

Rychlík, J. (1997): *Česi a Slováci v 20. storočí*, 1.diel Bratislava: Academic electronic press

Smith, A. (1991): *National identity*, London: Penguin Books

Šesták, M. a kol. (1998): *Dějiny jihoslovanských zemí*, Praha: NLN

Šidak, J. (1988): *Hrvatski narodni preporod*, Zagreb: Školska knjiga, Stvarnost

Šipka, M. (2001b): Jezik kao ustavnopravna kategorija. In: Mønnesland, S.: *Jezik i demokratizacija (zbornik radova)*, Sarajevo: Posebna izdanja, Institut za jezik, s.121-136

Šipka, M. (2005): Standardni jezik i jezička politika u Bosni i Hercegovini 1918-1970. In: Mønnesland, S. (ed): *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za jezik, Oslo: Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, s. 407-434

Škiljan, D (1988): *Jezična politika*, Zagreb: Naprijed

Tasić, D. (ed.) (1990): *Bosna i bošnjaštvo*, Sarajevo: Karantanija

Tito, J.B: (1990 [1963]): Nacionalno pitanje i revolucija. In: Isaković, A.: *O nacionaliziranju Muslimana*, Zagreb: Globus, s.158-159

Valjevac, N. (1999): Ekstralingvistički faktori u bosanskom jeziku in: *Foum Bosnae* č.5/99, s. 246-283

Wilmer F. (1997): Identity Culture and Historicity: The Social Construction of Identity in the Balkans. *World Affairs*, Summer 1997, roč. 160, s.3-16, Dostupné na URL: < <http://proquest.umi.com/>> [cit. 22.8.2006]

Wright S. (1997): Language as a Contributing Factor of Conflicts of States and within States. *Current Issues in Language and Society*, č. 3 roč. 4, s.215-237, Dostupné na URL: < <http://www.multilingual-matters.net/>> [cit. 22.8.2006]

Internetové stránky inštitúcií:

Centralna banka Bosne i Hercegovine
URL: <<http://www.cbbh.ba>> [cit. 22.8.2006]

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine
URL: <<http://www.predsjednistvobih.ba>>[cit. 22.8.2006]

Zoznam príloh

1. Mapa dialektov srbochorvátskeho jazykového priestoru
2. Príklady rozdielov medzi srbským, chorvátskym a bosnianskym jazykom
3. Mapa etnického zloženia Bosny a Hercegoviny v roku 1991
4. Mapa etnického zloženia Bosny a Hercegoviny v roku 1998
5. Politická mapa Bosny a Hercegoviny
6. Príklad formálnej rovnosti jazykov: Titulné strany
7. Príklad formálnej rovnosti jazykov: Obsahy

Prílohy

Príloha č. 1

Mapa dialektov srbochorvátskeho jazykového priestoru

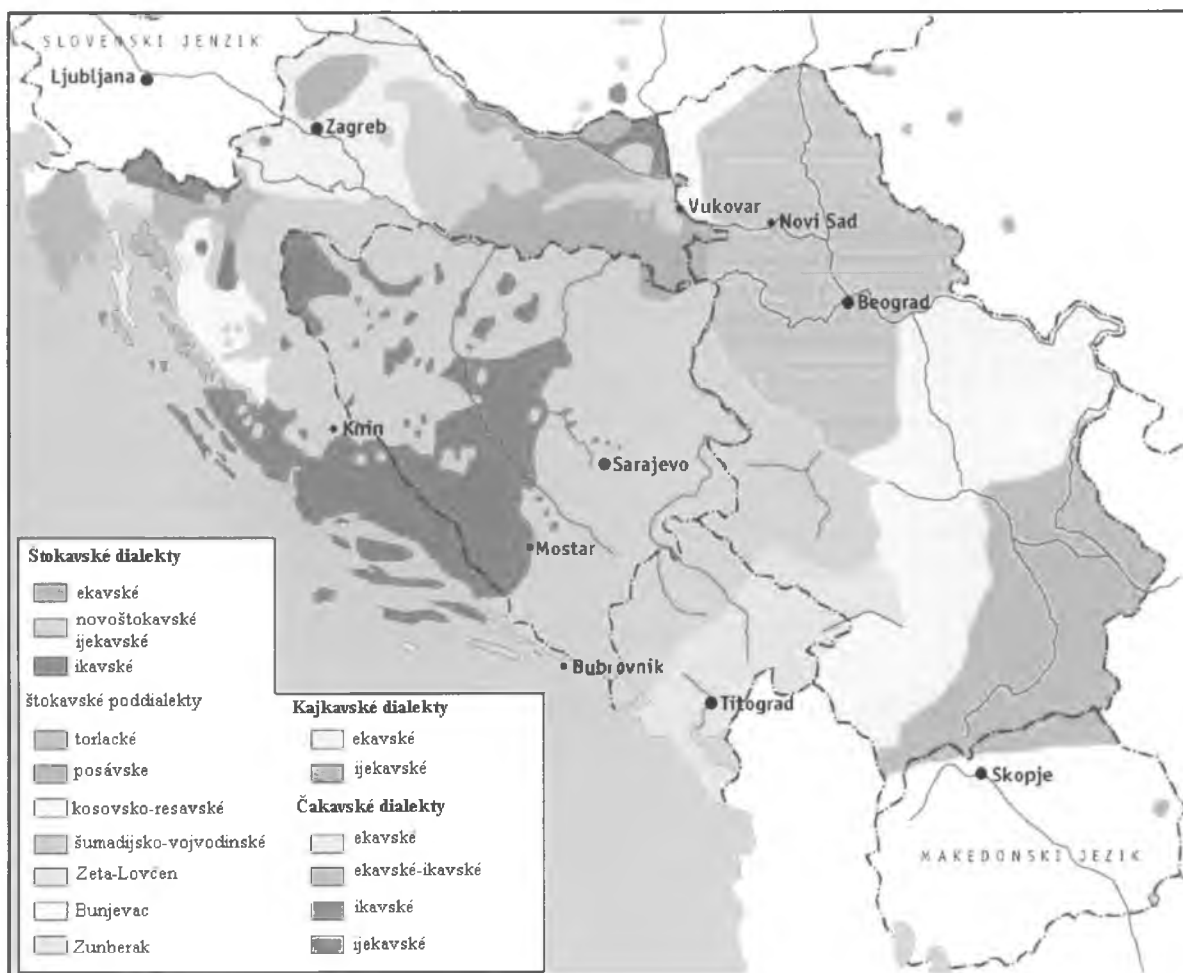
Základné informácie o rozdelení dialektov

Rozdelenie na základe opytovacieho zámena:

- a) *štokavské* – zámeno *što/šta*
- b) *kajkavské* – zámeno *kaj*
- c) *čakavské* – zámeno *ča*

Rozdelenie na základe výslovnosti praslovanského *jať*

- a) *ekavské* – výslovnosť *e* (mleko)
- b) *ijekavské* – výslovnosť *ije/je* (mlijeko)
- c) *ikavské* – výslovnosť *i* (mliko)

Zdroj: Robert Greenberg, University of North Carolina

URL: <<http://www.unc.edu/~rdgreenb/>> [cit. 22.8.2006]

Príloha č.2
Príklady rozdielov medzi srbským, chorvátskym a bosnianským jazykom

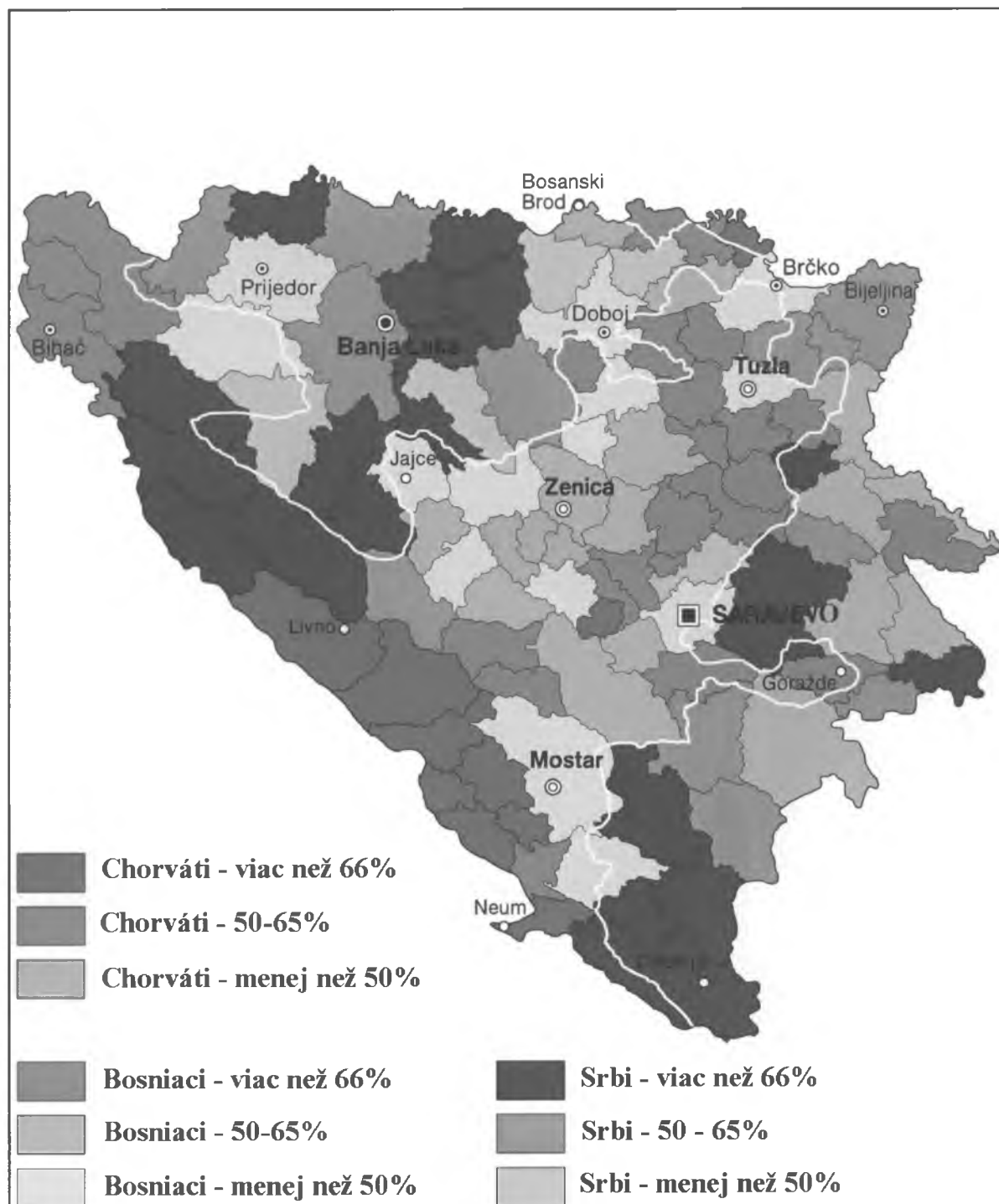
Nižšie uvedené rozdiely majú orientačný charakter. Jednotlivé rozdiely pochádzajú z rôznych historických období a sú dané odlišnými spoločenskými okolnosťami. Súčasná kodifikovaná norma jazykov zároveň nie vždy úplne reflektuje jazyk, ktorým sa v danej oblasti hovorí.

	Srbčina	Chorvátčina	Bosniančina	Preklad
Písmo	cyrilika a latinka	latinka	latinka	
Výslovnosť	ekavská/ijekavská	ijekavská	ijekavská	
	mleko/mlijeko	mlijeko	mlijeko	mlieko
	deo/dio	dio	dio	diel
Pravopis	fonetický	fonetický (ale viacero morfológických elementov)	fonetický	
	zadaci	zadaci/zadatci	zadaci	úlohy
<i>Prepis cudzích mien</i>	Šekspir	Shakespeare	Shakespeare	
<i>Budúci čas</i>	Radiću.	Radit ću.	Radit ću.	Budem pracovať
Tvorba slov				
ć/št	opština	općina	općina	obec
uh/uv	suv/suh	suh	suh	suchý
h/-	istorija	historija	historija	história
Slovná zásoba	množstvo cudzích slov (a turcizmov)	purizmus, málo cudzích slov (i turcizmov)	množstvo cudzích slov (veľa turcizmov)	
	hiljada	Tisuća	hiljada/tisuća	tisíc
	hleb/hlijeb	kruh	hlijeb	chlieb
	stric, strina	stric, strina	amidža, -inica	strýko, teta
	kritika	prosudba	kritika	kritika

Zdroj: Okuka, M. (1998): *Eine Sprache-viele Erben: Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in ex-Jugoslawien*, Klagenfurt: Wieser Verlag, s.138-145

Príloha č. 3

Mapa etnického zloženia Bosny a Hercegoviny v roku 1991

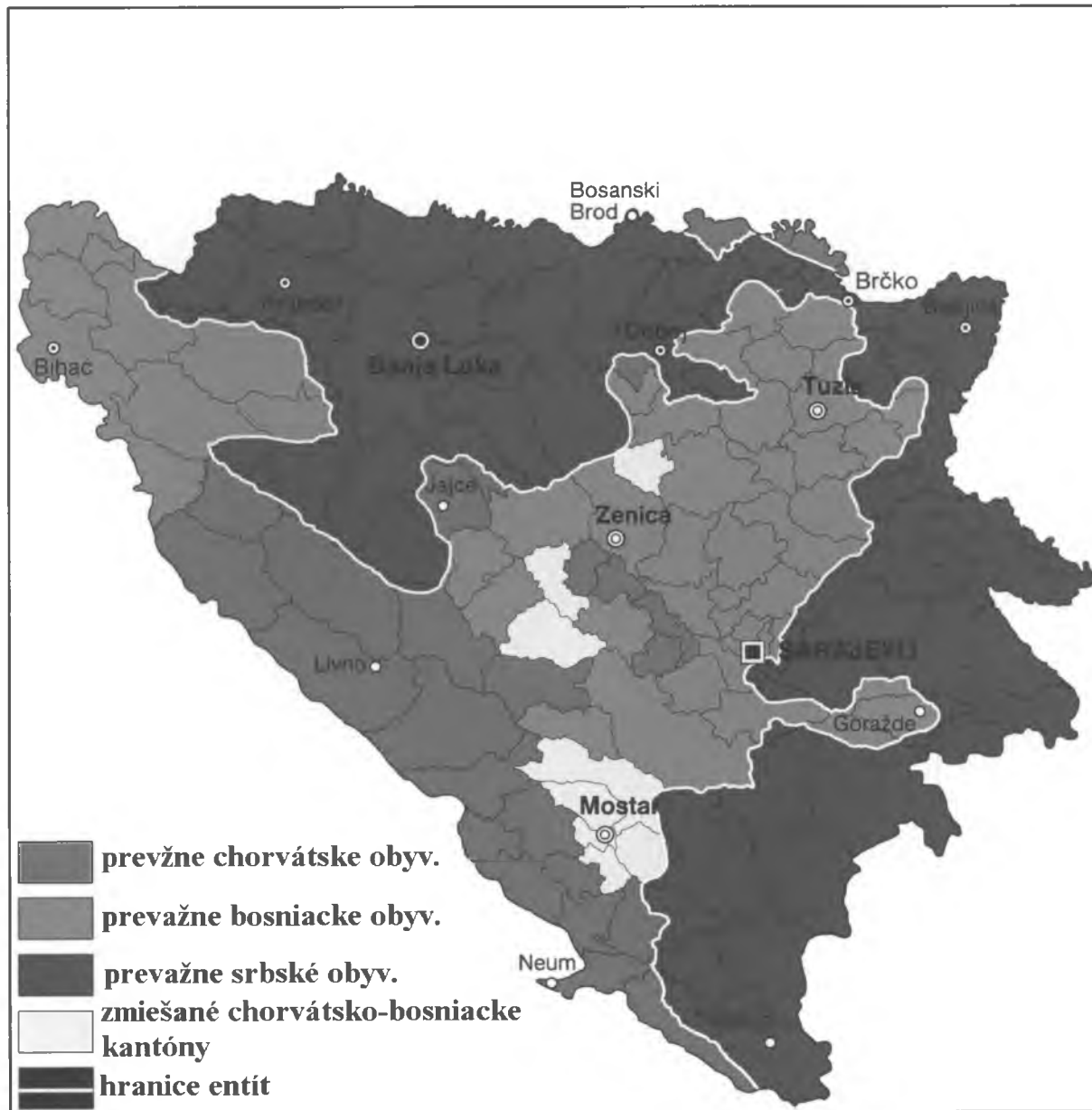

Zdroj: Office of the High Representative-Maps

URL: <<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/ethnic-composition-before-the-war-1991.gif>> [cit.22.8.2006]

Príloha č. 4

Mapa etnického zloženia Bosny a Hercegoviny v roku 1998

Zdroj: *Office of the High Representative-Maps*

URL: <<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/ethnic-composition-after-the-war-in-1998.gif>> [cit. 22.8.2006]

Príloha č.5
Politická mapa Bosny a Hercegoviny

Zdroj: Office of the High Representative-Maps
URL: <<http://www.ohr.int/ohr-info/maps/images/federation-of-bih.gif>> [cit. 22.8.2006]

Príloha č.6

Príklad formálnej rovnosti jazykov

Titulná strana troch čísel:

Službeni glasnik Bosne i Hercegovine so striedajúcim sa poradím cyriliky a latinky a jazykom zákona uvádzaného v danom čísle ako prvý v poradí (ostatné verzie nasledujú v rovnakom čísle hneď za ním)

a) bosniansky jazyk

SLUŽBENI GLASNIK BOSNE I HERCEGOVINE <i>Izdavanje na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku</i>			СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ <i>Издање на босанском, хрватском и српском језику</i>	
Godina VIII Utorak, 27. januara/siječnja 2004. godine		Broj/Broj 1	Година VIII Уторак, 27. јануара 2004. године	
PREDSJEDNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE		ISSN 1512-7486 - bosanski jezik ISSN 1512-7494 - hrvatski jezik ISSN 1512-7508 - srpski jezik Član 3. Član 3. mijenja se i glasi: "Komandovanje oružanim snagama, Predsjedništvo ostvaruje preko ministra odbrane Bosne i Hercegovine koji potčinjen i za svoj rad odgovoran Predsjedništvu i operativnom i administrativnom lancu komandovanja." II - STALNI KOMITET ZA VOJNA PITANJA		
Na osnovu člana V tačka 5. Ustava Bosne i Hercegovine i člana 12. Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine na 33. sjednici održanoj 24. decembra 2003. godine donijelo je:				

b) chorvátsky jazyk

SLUŽBENI GLASNIK BOSNE I HERCEGOVINE <i>Izdavanje na hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku</i>			СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ <i>Издање на хрватском, српском и босанском језику</i>	
Godina VIII Subota, 7. veljače/februara 2004. godine		Broj/Broj 2	Година VIII Субота, 7. фебруара 2004. године	
PARLAMENTARNA SKUPŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE		ISSN 1512-7494 - hrvatski jezik ISSN 1512-7508 - srpski jezik ISSN 1512-7486 - bosanski jezik 1.3 Propisi će biti usklađeni s Konvencijom o međunarodnom civilnom zrakoplovstvu i u najvećoj mogućoj mjeri usklađeni sa Standardima, Preporučenim praksama i Procedurama izdatim sukladno Konvenciji. Poštivat će se i opća načela međunarodnoga prava, kao i druge međunarodne konvencije, sporazumi, ugovori i protokoli u kojima je Bosna i Hercegovina strana		
Na temelju članka IV. 4. a) Ustava Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine na sjednici				

c) srbský jazyk

СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ <i>Izdavanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku</i>			SLUŽBENI GLASNIK BOSNE I HERCEGOVINE <i>Izdavanje na srpskom, bosanskom i hrvatskom jeziku</i>	
Година VIII Четвртак, 19. фебруара 2004. године		Број/Број 3	Година VIII Четвртак, 19. фебруара/вељаче 2004. године	
ВИСОКИ ПРЕДСТАВНИК ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ		ISSN 1512-7508 - srpski jezik ISSN 1512-7486 - bosanski jezik ISSN 1512-7494 - hrvatski jezik мира дана 21. новембра 2002. године, у којем је Босна и Херцеговина позива да хитно усвоји економске реформе укључујући: "Уједињење паринског система како би се успоставило дуплицирање послова и провјера", те "увођење ПДВ-а на државном нивоу како би се поједноставило и ујединило ефикаснијим систем опорезивања, те помогло у смањењу цјелокупних пореских обавеза". Узимајући у обзир ишакође Декларацију Управног одбора Савета за имплементацију Министарства за економију и		
Корисници се обавијестилима која су Високом представнику издати у складу са чланом 10. (Споразум о имплементацији Министарства за Мирног уговора) Општег оквирног споразума о Босни и Херцеговини				

Zdroj: Službeni glasnik Bosne i Hercegovine č. 1/2004, 2/2004, 3/2004

Príloha č.7

Príklad formálnej rovnosti jazykov

Obsah troch čísel:

Službeni glasnik Bosne i Hercegovine z roku 2004 so striedajúcim sa písmom a jazykom v názve a rotujúcim poradím jazykov položiek v obsahu

a) bosniansky nadpis

Broj 1 - Strana 50	SLUŽBENI GLASNIK BiH	Utorak, 27. 1. 2004
SADRŽAJ		
PREDSJEDNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE		
1 Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o organizaciji i radu institucija odbrane Bosne i Hercegovine (bosanski jezik)	1	4
Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o organizaciji i radu institucija odbrane Bosne i Hercegovine (hrvatski jezik)	2	
Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o organizaciji i radu institucija odbrane Bosne i Hercegovine (srpski jezik)	3	
Odluka o praćenju rezultata određених материјалу животних животињама и у производима животинског поријекта (srpski jezik)		20
Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o osnivanju Odbora Državne službe za žalbe (bosanski jezik)		29
Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o osnivanju Odbora Državne službe za žalbe (hrvatski jezik)		30
Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o osnivanju odbora Državne službe za žalbe (srpski jezik)		30
USTAVNI SUD BOSNE I HERCEGOVINE		

b) chorvátsky nadpis

Broj 2 - Stranica 176	SLUŽBENI GLASNIK BiH	Subota, 7. 2. 2004.
KAZALO		
PARLAMENTARNA SKUPŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE		
5 Zakon o zrakoplovstvu Bosne i Hercegovine (hrvatski jezik)	81	
Zakon o vazduhoplovstvu Bosne i Hercegovine (srpski jezik)	97	
Zakon o zrakoplovstvu Bosne i Hercegovine (bosanski jezik)	113	
MINISTARSTVO KOMUNIKACIJA I PROMETA		
10 Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o načinu i postupku usklađivanja i registriranja redova vožnje međunarodnih autobuskih linija (hrvatski jezik)		135
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o načinu i postupku usklađivanja i registriranja redova vožnje međunarodnih autobuskih linija (srpski jezik)		
Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o načinu i postupku usklađivanja i registriranja redova vožnje međunarodnih autobuskih linija (bosanski jezik)		

c) srbský nadpis

САДРЖАЈ

ВИСОКИ ПРЕДСТАВНИК ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

12 Odluka o imenovanju prvog predsjedavajućeg
Upravnog odbora sistema za indirektno
oporezivanje (srpski jezik) 177

Odluka o imenovanju prvog predsjedavajućeg
Upravnog odbora sistema za indirektno oporezivanje
(bosanski jezik) 178

Odluka o imenovanju prvog predsjedatelja Upravnog
odbora sistema za indirektno oporezivanje (hrvatski
jezik) 179

Rješenje o imenovanju članova Savjetodavne
komisije za vanjski dug (bosanski jezik) 189

Rješenje o imenovanju članova Savjetodavne
komisije za vanjski dug (hrvatski jezik) 190

МИНИСТАРСТВО КОМУНИКАЦИЈА И ТРАНСПОРТА БИХ

18 Правилник о измјени Правилника о поступку и
начину издавања возачке дозволе у Босни и
Херцеговини (srpski jezik) 190

Pravilnik o izmjeni Pravilnika o postupku i načinu
izdavanja vozačke dozvole u Bosni i Hercegovini
(bosanski jezik)

Pravilnik o izmjeni Pravilnika o postupku i načinu
izdavanja vozačke dozvole u Bosni i Hercegovini
(hrvatski jezik)

Zdroj: Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, č. 1/2004, 2/2004, 3/2004